

JOÓ TIBOR

VALLOMÁSOK A MAGYARSÁGRÓL

A MAGYAR ÖNISMERET
BREVIÁRIUMA

HUNGÁRIA

Felelős kiadó: vitéz Bánó Lehel

I. Bevezető.

Mi a magyar? Mi nemzetünk szelleme, jelleme, egyénisége, lényege? Mi az a titokzatos valami, ami külön nemzetté teszi a többi nemzetek között, s ami az egyes magyar embert is magyarrá teszi? Miben hasonlítunk és miben különbözünk a többi nemzetektől? Mi a helyünk az emberiség nagy világában, s ebben a kisebbben, itt Európában? és végül itt hazánkban, a Kárpátok ölében, a Duna völgyében? Mi volt a sorsunk és mi sorsra szánjuk magunkat? Mi a feladatunk, hivatásunk? mire rendelt bennünket a nemzetek sorsát intéző hatalom? Honnan jöttünk és hová megyünk? Mik voltunk és mivé váltunk? S mivé kell válnunk? Nemcsak, hogy: mi a magyar? De: minek kell lenni a magyarnak?

Napjaink legnagyobb kérdései. Ezt kérdezzük ma mindnyájan magyarok önmagunktól és egymástól, s a múlttól és a jelentől. És szenvedélyes, izgatott, harcossá viták folynak e kérdések körül. Mint egykor a vallás igazságai körül. S méltán! Mert mint ahogy akkor a lélek üdvösségéről volt szó, most a nemzet üdve, léte

és jövője forog kockán. Mert élhetnek és gyarapodhatnak e haza, e városok, falvak és tanyák népei, a családok és egyes emberek: s a nemzet mégis elvész, eltűnik, megsemmisül, ha kihal e népekből a szellem, melyet magyarnak ismerünk. Ha elfeledjük vagy megtagadjuk azt, ami magyarrá tesz bennünket, nemzetté a nemzetek között. Ha elvetjük magunktól az örökséget, a jellemet, a sorsot, a hivatást, mit őseink hagylak ránk, s nem örökítjük át utódainkra. «Forr a világ tengere», s attól függ, meg tudjuk-e őrizni magunkat, nemzetiségünket, hogy öntudatosan, híven és tántoríthatatlanul valljuk magyarságunkat.

S hogy mi ez a magyarság, azt csakis úgy tudhatjuk meg, ha biztos vezetőkre bízunk magunkat. Egy nagy historikus mondja: hogy az ember mi, azt történelme tanítja meg. A nemzetet is történelméből ismerhetni meg. Múltjától kell kérdezni, hogy mi a magyar. Bele kell nézni újra a tükörbe, melybe évezredes életén át nemzetünk bele-beletekintett, hátha ottmaradtak arcának vonásai. A magyar önismeret fejlődését fogjuk nyomon kísérni. Mit tartott önmagáról időről időre a magyar, mit tartott lényegének, szellemének, jellemének, mit tartott sorsának és hivatásának: ezeket fogjuk felidézni a régi magyarok vallomásai nyomán. Mert így tudjuk meg, mi az a hagyomány, amit hűség-gel kell őriznünk, ha magyarok akarunk maradni.

II. A honfoglalók.

A magyarság egészen más művelődési körből származik, mint az összes többi európai népek. Keleti lovas nomád pásztorok és harcosok népeként jelent meg itt a gyalogos földművelők között. E lovas nomádok hatalmas birodalmakat alapítottak Európa keleti és Ázsia nyugati felében. Életmódjuk fejlesztette ki bennük azokat a jellemvonásokat, képességeket, melyek alkalmassá tették őket erre. A magyar is közülük szakadt ki a Kárpátok völgyébe. Milyenné nevelte őket ez a lovas nomád pásztori életmód, hatalmas méneseik, gulyáik legeltetése, terelése, őrzése a határtalan pusztaságokon? Milyen volt ez az ősi magyar jellem? Sajnos, eredeti önvallomás nincsen őseinktől, de egy néprajzi kutató, Luby Margit, feljegyezte egy mai öreg gulyás nyilatkozatát, melyből megtudhatjuk, mit tart egy pásztorember magáról: «Tudott élete csak a pásztornak van. Tapasztalata, magánpróbálata felér két gazdáéval. Ugyan mék gazdának van annyi a kis agya hátuljában, mint a pásztornak? Mer a gazda — ha megakad: a szomszéd, a koma, a sógor, mindenki itt van, hogy megbeszélhesse vele a maga dógát. Nincs a

maga eszire utalva. De a pásztor mindennap más helyzetbe kerül. Nem lát maga körül mást, csak az egy jó Istent. Azt se látja, csak érzi, — senki körülötte. Mégis el kell határoznia, egy szemrebbenés nem sok, kevesebb idő alatt, hogy mit csináljon. Nincs kitül tanácsot kérnie. Tennie kell. Mer bizony sokszor ettől függ az élete is. Parasztembernek csak a vagyon. A pásztor meg csak neveti. Takarítván, nem törődik vele, ha az szánt-ve, néki arra nincs gondja. Az én sarkamat nem tapossa senki, mint a cseléd sarkát. Engem nem kell hajtani. Lám, eleresztenek a tenger marhával egy idegen vármegyébe. Hetekig itt leszek. Egy vagyon van rábízva. Meg is őrzöm. A pásztor nem áll szóba a pugrissal, mert különbnek érzi magát annál.»

Ezeket a büszke, fölényes, magabiztos szavakat egy szegény mai pásztoember mondja. Képzeljük el, mit hitt maga felől őse, ezer éve, ki még hozzá szablyával oldalán, íjjal és nyíllal a hátán, gyors kelevézzel a kezében ült könnyű kis lova hátán és népeket terelgetett, őrizett és gondozott!

A magyarokról az első jellemzéseket idegenek feljegyzéseiből olvashatjuk. Hogy ezek az egykorú írók milyeneknek látták a honfoglaló magyarságot, természetesen attól függ, hogy népük milyen viszonyban volt velük. Egészen másként ítélték meg őket az ázsiai arab kereskedők, kikkel barátságban voltak s kik maguk is abban a kultúrkörben éltek, mint a bizánci császár, kinek veszedelmes, de olykor hasznosítható szomszédja volt ez a harcos nép, s végül egészen másként örökítették meg emléküket a nyugati keresztény

barátok, kiknek országát a kalandozások korának magyar seregei pusztítva nyargalták végig.

Az arab Ibn-Rosztah szerint «a magyarok bátrak, jó külsejűek és tekintélyesek».

Bölcs Leó bizánci császár már így jellemzi őket: «Férfiakban bővelkedő és független ez a nemzet, s a pompa kifejtése és a gazdagság mellett csak arra van szorgalmatos gondja, hogy a maga ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék. Ezt a népet pedig, jóllehet egyetlen főnek uralma alatt áll, nem szeretettel, hanem rettegéssel tartják féken, bűnöseit a főnökök szigorú és súlyos büntetésnek vetik alá; munkát és fáradalmat magasztosan elvisel, tűri az égető meleget és fagyalaló hideget s nomád életéből következő egyéb nélkülözéseket. Alnok és elhatározásait palástoló, barátságot nem kereső, bizalmat nem érdemlő népek; hajtva telhetetlen kincsvágytól, esküt semmibe sem vesznek, szerződéses kötéshez magukat nem tartják, ajándékokkal ki nem elégíthetők. Rettenthetetlenül veszik szemügyre a nekik kedvező alkalmakat és nem anynvira kézre vívott harccal s hadaik erejével iparkodnak az ellenségen győzelmet venni, hanem csalogatják és meglopni szeretik s a szükségesek megszerzésében gátolják.»

Ugyanennek a kemény, hódító, fölényes és fölényét büszkén érző katonanépnek a képe rajzolódik ki Liudprand cremonai püspök leírásából is, melyet az Itáliát sarcoló magyarokról hagyott ránk, megörökítve még «ördögi huj, huj! csaltakiáltásukat» is. Isten ostorát látja bennük ekkor a Nyugat, mint egykor Attila

seregében. Még Szent István királyunk legendája is azt mondja a pogány ősről, hogy őket Isten a keresztények kicsapongásainak megbosszulására hívta ki, örök titkos végzéssel, ősi lakhelyükből a nyugati tartamú nyokba ».

Liudprand azt írja róluk, hogy «hódító, bátor, az igaz Istent nem ismerő, minden gonoszságban kitapult, csak gyilkolásra és rablásra törő nép. Ez az elvetemült nép, hogy minél nagyobb rettegést keltsen, iszik a megöltek véréből. Alig hiszem, hogy a szomjas ember mohóbban nyúl a hús ital után, mint ahogy a kegyetlen nép várja a csata napját. De nincs is másban öröme, mint a csatában. Az anyák a fiúgyermek arcát mindjárt születésük után éles késsel összevagdalmazzák, hogy túrják el a sebek fájdalmát, még mielőtt az anyatejet táplálókul bevennék. Igazolják ezen állítást azon sebek is, melyeket az életbenmaradottak az elhaltakért való fájdalmukban önmagukon ejtenek. Istent nem ismerve, kegyetlenségükben vért ontanak könnyek helyett.»

Nem lehet csodálni, hogy az akkor már keresztény nyugatiak ilyen sötét képet alkottak maguknak az alig ismert, viharoként megjelenő, számukra barbár, pusztító harcosok népéről. De őket is elismerésre és tiszteletre gerjesztette a harcosok hősi erkölce, hadbeli fölénye és jellemük keménysége.

899-ben a Brentánál Béréngár friauli herceg a viszsza vonuló, fáradt magyar sereget oly szorongatott helyzetbe hozza, hogy a magyarok felajánlják nemcsak egész zsákmányukat, de saját holmijukat is

a szabad elvonulás ellenében s megfogadják, hogy többé Itáliába nem teszik lábukat. Berengár azonban elutasítja a kérést és harcba száll. «A magyarok — írja Liutprand — a követségnek ezen jelentése felett kétségbeesve, összejöttek s a legvitézebbek a következőképpen vigasztalták egymást: Ha a jelen körülmények közt nagyobb baj nem érheti az embert annál, hogy életét elveszítse és mert könyörgésünket nem hallgatják meg, menekülésre nincs kilátás, megadni magunkat pedig egyenlő a halállal, mit habozunk még a nyílzápor közepébe rohanni s halált osztva meghalni? Hát nem igaz, hogy inkább balcsillagzatunknak, mint gyöngeségünknek kell ezt a szerencsétlenséget felróni? Bátran harcolva elesni, egyenlő az étellel s nem a halállal. Nagy hírnevünket, amelyet örökségül kaptunk atyáinktól, utódainkra hagyjuk. Csak magunkra és hadban szerzett tapasztalatainkra számíthatunk, akik csekély erővel már nem egyszer győztünk le túlnyomó haderőt. A gyenge s erőtlen népeknek sok emberből álló serege is a biztos halálnak megy elébe. A hadisten azonban nem ritkán a menekültöt fosztja meg életétől, de védelmébe veszi azt, aki ellenáll. Ezek pedig, akik könyörgéseink ellenére sem kegyelmeznek nekünk, nem tudják s nem is érik fel ésszel, hogy győzni ugyan hasznos, de a győzelemben a mérsékletről megfeledkezni becstelenség.»

Ezek a büszke és bátor harcosok, bármily kiváló is volt hadi művészetük, — amit összes ellenfeleik elismernek, fegyelmeztségükkel, politikai szervezetségük szilárdságával egyetemben, — bizony nem lehet-

tek rokonszenvesek áldozataik előtt. Mégis van egy emlékünk a kalandozások korának magyarjairól, mely a harc után pihenő harcos vidám ábrázatát is megmutatja, azt a joviális, bajszos, kerekképű arcot a hegyes prémsüveg alatt, melyet a Dél-Oroszországban talált kezdetleges szobrok örökítettek meg róluk, vagy valamelyik közeli rokonnép fiairól. A magyarok sanct-galleni kalandjáról szóló leírásban hagyta ránk Eckehardt barát őseink kedvesebbik arcát.

A szerzetesek elmenekültek a klastromból, csak egy félkegyelmű barát maradt ott, Heribald nevezetű. A megszálló csapat átkutatja a klastromot, Heribaldot is megtalálják, kikérdezik tolmácsuk útján, s mikor rájönnek, kivel van dolguk, «nevetve megkímélik». A pincében két hordó bort találnak, s mivel velük is van bor, ezeknek csak az abroncsát készülnek leverni. Heribald azonban, «ki már egész bizalmasan járt-kelt köztük, így szól: hadd el, jó ember, hát mit igyunk, ha ti elmentek? Ez megértve a dolgot, kacagva kérte társait, ne bántsák bolondjának hordóit. Aztán, az udvaron és réten elszéledve, bőséges lakomához fogtak. Leheverve a gyepre, a lapockákat kés nélkül, félig nyersen, fogukkal marcangolták, azután tréfából egymásra dobálták a vastag csontokat. Középen tele kupákban állott a bor, mindenki annyit ivott, amennyi csak kellett. Mikor a bortól neki melegedtek, mindannyian rémesen elkezdtek kiáltozni isteneikhez. Majd csapongó jókedvvel táncolnak és birkóznak vezéreik előtt. Mások meg fegyveresen összezsapva, megmutatják, mint tudnak a katonáskodáshoz.»

A mulatozás nem soká tart, kürtszó és előőrs jelenti ellenség közeledtét. Az ittas, mulató katonáik pillanatok alatt ismét fegyelmezett harcosok, csatarendben állanak és elvonulnak. De a bolondos Heribald barát élete fogytáig emlegette őket, sóhajtozván utánuk, mert «soha életében vígabb embereket nem látott».

Végezetül még egy jellemzést hallgassunk meg őseinkről, melynek idegenkedéséből hasonlóképpen mégis csak olyan arc bontakozik ki, amelyre bátran büszkék lehetünk. A politikus nemzeté ez az arc, egy nemzeté, amelynek tagjai személyes ügyüknek tekintik a közdolgokat, de a végső határozást és vezetést természetes urai, az ősi királyi házból való uralkodók kezébe helyezte, kik hazát szereztek és tartottak meg neki. Ezt a jellemzést Ottó freisingi püspök, királyi házból való és tudós férfiú hagyta ránk, ki 1147-ben a keresztes hadakkal megfordult hazánkban.

«Ez az ország bensejében nagykiterjedésű síkság, amelyet jeles folyók és vizek öntöznek, erdőkben fölötte gazdag, telve mindenféle vadakkal, s természeti szépsége épp oly bájos, mint amilyen dús a föld termékenysége, hogy mintegy Isten paradicsomának vagy a pompás Egyiptomnak látszik lenni. A magyarok pedig rút ábrázatúak, szemük beesett, alacsony-termetűek, szokásaikat és nyelvüket illetőleg egyaránt barbárok és vadak, úgy, hogy joggal hibáztatható a végzet, vagy inkább csodálandó az isteni elnézés, amely, nem tudom mondani, hogy embereknek, hanem ilyen emberi szörnyetegeknek oly gyönyörűséges országot adott. Abban azonban a görögök megfontolt-

ságát utánozzák, hogy semmiféle nagy dologba nem kezdenek gyakori és hosszas tanácskozás nélkül. Királyuk udvarában összejönnek és országuk állapota fölött tárgyaim, tanácskozni el nem mulasztják, s a téli hideg alatt ezt saját hajlékaikban cselekszik. De mindnyájan úgy engedelmeskednek a fejedelemnek, hogy — úgyszólván — nemcsak nyílt ellentmondásokkal fölizgatni, hanem még titkolt suttogással sérteni is bűnnek tartják. Amikor pedig a király akarja vezetni a sereget, akkor mindnyájan ellenmondás nélkül, mintegy egy testben egyesülnek.»

III. Az országalapító.

Egy nemzet jellemét, szellemét ideáljairól ismerni meg. Kiket tekint hőseinek, példaképeinek s milyennek rajzolja meg őket? Ez, a valóságos történeti alakok idealizálásának a módja, a legbensőségesebb vallomás önmagáról. Az ifjúkorát élő magyar nemzet első ideáljairól a középkor első felének kétfajta irodalmi terméke számol be. A szentek legendái és a gesták, az udvari történetírók művei. Az előbbiekben természetesen erősebb a vallásos színezet, a kegyesség erénye túlragyogja a többi jeles tulajdonságot. Az utóbbiakban pedig a világi erények kerülnek az előtérbe, vitézség és uralkodói kiválóság, ám az istenfélő kegyességnek ezekben a jellemzésekben is a legfelső polc jut. E férfiakat a gesták szerint is éppen azért tünteti ki Isten a többi erénnyel, mert hű és igaz gyermekei.

Nemzetünk előtt a legnagyobb tiszteletben mindenkor első királyunk állott, ki helyet foglalt népe számára Európában és a keresztény hit és kultúra áldásaiban részesítette. Szent István legendája hát a magyarság megtérésével kezdődik és a király személyéből

áradó szentség sugarát még pogány apjára is visszavetíti.

«Az isteni kegyesség szempillantása a kárhozat és tudatlanság fiaira, az Isten tiszteletét nem ismerő vad és kóbor népre, a Pannóniában lakozó magyarokra is az égből kegyelmesen alátekinte, hogy akiket a keresztények kicsapongásainak megbosszulására ősi lakhelyükből azelőtt örök titkos végzése szerint a nyugoti tartományokba kihívott vala, azokat az eleve elvégzett idő bekövetkeztével a gonoszság útjáról az igazság ösvényére, a sötétség éjéből az örök maradandó jutalom reményére vezesse. Akkor Pannóniában fejedelem vala Géza nevezetű, ki előbb keményen és hatalmaskodva bánt vala népével, de irgalmas és bőkezű vala az idegenek és kivált a keresztények iránt. Ez, jóllehet még pogány szertartásokba vala merülve, mindazáltal a szent lélek kegyelme fényének közeledtével valamennyi köröskörül fekvő tartományokbeli szomszédai-val gondosan kezde értekezni a béke iránt, melynek azelőtt soha nem volt kedvelője, úgyhogy már ebből is ki lehetett ismerni, ki fiává kíváncsoznék lenni, üdvözítőnk mondása szerint, ki az evangéliumban így szólt: boldogok a békességesek, mert Isten fiainak fognak neveztetni.»

A Géza által kezdett munkát István fejezte be, s benne teljesedett ki az erényeknek az a koszorúja, mely felé a legenda szerint már apja törekedett. Elbeszéli a legenda, hogyan törte meg a pogány ellenállást és terjesztette az igaz hitet, majd így folytatja: «Miután Krisztus bajnoka ellenségeit legyőzte, lelki örömmel

eltelve elhatározá, hogy elméjének minden gondolatát az evangéliumi igazság befogadására fordítja. Alamizsnával és imádkozással töltvén idejét s gyakorta leborulva a szent egyház padlózatára, könnyhullatással ajánlá Isten akaratjába szándékának végrehajtását, hogy, mivel ő nélküle semmit nem tehetne, parancsa betöltésének segélyével, föltett jó szándékát erényei által végrehajthassa... E férfiú minden tettében hív, magát Istennek teljesen megadó vala ... A szent királynak Istentől adott mennyei kegyelem minden jótéteményei közül legkivált azokat kell előszámlálnunk és írásba foglalnunk, melyek az örök élet örömeinek elnyerésére elsősorban állanak, t. i. irgalmasságát és igazságát. Minden áldott tettében ugyanis azt igyekezett szeme előtt tartani, mit lelkének hú szemeivel az evangéliumból kiolvasott, mely az igazság bizonyosságával mondja: boldogok az irgalmasok, mert ők irgalmasságot nyernek, és más helyütt: adjatok és adatik néktek. Tehát Krisztus szegényeit, sőt bennük Krisztust, irgalma és kegyessége karjaival annyira magához ölelte, hogy sohasem távozhatt tőle egy vándor és jövevény sem szomorúan, sem jótékonyágán némi vigasztalása nélkül... összes bevételeit, amelyeket csak naponként kaphatott, zarándokoknak, özvegyeknek és árváknak osztogatá. A külföldi monostorok és tartományok férfiai is követői által királyi bőkezűsége számtalan ajándékával gyakorta látogatá. Komoly természetét, melyet ifjúságában szívott vala bé, élete végéig megtartotta, ajkait nevetésre majdnem soha nem mozdította, s mindig úgy viselvén magát, mintha

Krisztus ítélőszéke előtt állna, lelki szemeivel annak jelenlétét ihletett ábrázattal szemlélve kimutatá, hogy Krisztust hordja szavában, Krisztust hordja szívében, Krisztust minden tettében. Az ítélet napját mindig lelki szemei előtt tartva, szívének egész vágyával máris a mennyei haza lakosai között, mintegy anyyali társalkodásképpen, óhajtozik vala lakozni. Az Isten előtt kedves mindenféle erényben díszeskedett s el volt tökéelve, hogy élete utolsó napjáig Isten előtt szentségben és igazságban forgolódik, úgyhogy benne jövő megdicsőíttetésének reménye már mintegy előre tündökleni látszik vala.»

E komor és alázatos vallásosság, valódi románkori szentség alatt ott él azonban a nomád fejedelmi ősök keménysége, mely könnyörtelen kézzel hajtja végre azt, amit isteni parancsnak hisz. Amily irgalmas a nyomorultakkal szemben, oly szigorú a bűnösök iránt. A legenda egy részlete szépen mutatja ezt a komor igazságosságot. Békés jövevények csapatát támadás éri az országúton, sokukat megölik, mindnyájukat kirabolják. Az életbenmaradottak a királyhoz fordulnak igazságért. «A király — beszéli el a legenda —, mint aki bölcs gondolkozású vala, sem szóval, sem tekintetével nem fenyegetőzék, hanem tartóztatván magát, amint meg vagyon írva: a bocs utoljára halasztja ítéletét, rögtön küldé a hadnagyhoz, ki alatt a támadók katonáskodnak vala és bizonyos napra színe elé idézi őket. Úgy történt, amint parancsolta vala, s azokat ítélettelre eléje állították. Kiket megszólítva monda: „Isten parancsának törvényét áthágva, miért nem ismertetek

irgalmasságot s az ártatlanság fiait miért kárhoztattatok el? Mert nem azokat kell büntetni, kik a törvényre hallgatnak, hanem akik a törvényt megszegik. Amint ti bántatok, úgy bánik az Úr veletek előttem.“ Az ítélet kimondása után kivezették s az ország szélében az útfelekre kettesével fölakasztották őket, ezzel akarván a király értésül adni, hogy így lészen dolga mindenkinek, ki az igazság ítéletében, melyet az Úrtól hirdetett vala, meg nem nyugoszik. A föld népe hallá az ítéletet, melyet a király tett vala és megrémüle.»

A legenda legszebb és legjellemzőbb részlete azonban alighanem az, amely az István elleni híres merényletet beszéli el. A király' betegeskedett és elerőtelenedett. «Látván ezt az udvariak közül a négy legelőkelőbb nemes, minthogy még szívük hitetlenségében tévelyegtek, gonosz tervet koholának és alkalmat törekedének keresni megölésére. Midőn már sötétedett, mielőtt mécszet gyújtottak volna, egyikük a sötétben vakmerően belopózkodott a házba és a király meggyilkolására köpenye alatt csupasz tört rejteget vala. Midőn azonban lábujjhegyen odalopózott, ahol a király fekszik vala, a tör, bizonyosan Isten akaratjából, kiesék kezéből és a földre hullván megcsendüle. A király ezt hallva, kérdé: mi dolog ez? pedig tudta vala, mi történt. Az ember pedig megdöbbenve lerogyott, bős szándékát bevallá, megbáná, a királyhoz járula, eléje borula, térdeit öleié s bevallván, hogy bűnös, bocsánatért esedezők. S a király a bocsánatért esedezőt nem ítélé el. s vétkét könnyen megbocsátá neki, ki is parancsolatára büntársait kivallá. Másnap a király paran-

csára azokat a cinkosokat felkeresék s eléje vezetéék, kik fölött ítéletet tartá, s hogy mások példát vegyenek és tanulják meg, hogy uraiknak a legmélyebb tisztelettel hódoljanak, szemeiket kitolatá, bűnös kezeiket levágotá; így akik gonoszságukban az igaz vér ellen árulást koholtak, az igaz ítélet által nyomorult életre jutának.»

IV. A kegyes lovagkirály.

Szent István komor kegyessége és szentsége jól illik a korhoz, melyben élt, a magyar középkor hajnalához, amikor kemény, gyakran irgalmatlan kézzel kellett az új hit és kultúra alapjait lerakni, s illik a nagy király életéhez is, mely, bárha eredményeiben diadalmas is volt, önmagában tragikus: népében kevés megértésre talált, gyermekeit sorra elvesztette, utódot nem hagyhatott saját véréből s kénytelen volt egész életét rokonai ellenállásának kegyetlen leküzdésével tölteni. Tündökölve magaslik fel utána Szent László sugárzó alakja. Valódi lovagkirály ő. Illő a harcias keleti néphez, mely megtért és a legbuzgóbb keresztény nemzetek sorába emelkedett. S valóban, bármint is tisztelte a középkori magyarság Szent Istvánt, igazi eszménye, hőse, regéinek kedvence László volt. Kegyes és istenfélő ő is. De emellett ragyogó férfiasság, hősi lélek, lovagi vitézség ékítik alakját, melyen a szépség fénye árad el, oly tiszta és sugárzó fény, mint senkién nemzetünk történelmében. De hallgassuk meg, hogyan tűnik ez élénk legendája soraiból, melyekben a kor férfieszmé-

nyét örökítette meg a jámbor szerzetes. Ilyennek ismerte akkor legjobbját a magyar és ilyen igyekezett jobbjában lenni.

«Szent László király — írja róla a legenda —, mint a csillagok között támadt új csillag, már mindjárt születésekor teste és lelke alkatában Isten kegyelmének célját hordta magán, s csecsemő gyermek korában kimutatja vala, milyen királlyá volt leendő. Az alkotó bölcsessége ugyanis, ki az emberek fiainál szebb alakúnak és megmérhetetlen bölcsességűnek van írva, a maga hasonlatosságára úgy megvetette az ő munkájának helyettesében a jó reménységnek és jövődő méltóságának alapjait, hogy a gyönyörű gyermek már csak teste és lelke díszes alkotásával is megmutatta, kinek a földi helytartójává született, ő valóban a népnek adott dicsőség vala, mivel valóban boldog nemzet és dicsőséges nép az, melyben ilyen fejedelem vala.

Dicső dolog volt Istentől adott ily nagy kormányzóval meglátogatatni.»

A legenda áradozó szavakkal magasztalja a király kegyes vallásosságát, istenfélelmét és buzgalmát Krisztus szolgálatában.

«Növekedvén tehát a gyermek és az időnap előtt benne kifejlett erényeken emelkedve s gyarapodtával erényről erényre haladván, midőn az erény legelső fokára hágott, az igaz Isten ismeretére jutva, a keresztény hit jeles követője lett, a lelke tiszta érzelmével Krisztusnak szolgálni a legbuzgóbban törekedett. Mert a Szent Lélek kegyelme által megvilágosítatva, a rá mosolygó és hízelkedő világ dicsőségét hervatagnak

és mulandónak tartván, az igazságot éhezé és szomjúhozá, hogy az örök hazába szerencsésen eljusson. Mert jóllehet — írja a szépséges középkori stílussal — a világ előtte virágozva nyílt, mégis szívében már ahöz vágyakozva hervadoz vala, ki Isten fiainak reménységéért keresztre feszítettet vala. Tehát e halandó testben már nem ő maga élt, hanem magában a valódi, az igaz katolikus hitet, a Jézus Krisztuson alapult, a próféták és pátriárkák szívében gyökerezett s az apostolok hirdetésében ajánlott hitet hordozta, egész leikével híven ölelve.» Valódi keresztény király, a középkori értelemben. A legenda a latin szövegben verssé fokozódó lelkesedéssel magasztalja uralkodói erényeit. «És erre az alapra a mindenható Istennek kedves hajlékát és a szent lélek szentélyét, az apostol szerint, aranyból, gyöngyökből és drágakövekből építé. Mert a szeretetben gazdag, a türelemben nagylelkű, a kegyességben fölséges, a kegyelem ajándékaival teljes király, az igazság követője, a szemérem oltalmazója, a szerencsétlenek vigasztalója, az elnyomottak fölemelője, az árvák megszánója és kegyes atyja vala, s a nyomorultak és szegények szükségéin szívében megindulva segít vala. A természet áldásaiban pedig az isteni irgalmas-ság kegyelme őt a közönséges emberi erő fölötti kitűnés ajándékával különböztette vala meg.» S ezeknek az erényeknek méltó hajlékot is állított az isteni kegyelem. «Mert erős karú és gyönyörű ábrázatú vala, s mint az oroszlánnak, természetének izmos tagjai valának. Magas természetével más emberek fölött egy fejjel kitűnő vala, úgyhogy az adományok teljessége benne duzza-

dozván, már maga testalkata is királyi koronára méltónak tüntette föl. Midőn pedig magát ennyi kiváló adománnyal megdicsőítve látta, nem fuváلكodott föl a kevélység dölyfében, nem foglalta el mások igazát hamisan vagy erőszakkal, hanem annak, ki az érdemek számbavétele nélkül szokta javait osztogatni, a vett jótéteményekért tartozó hálát adván, ami jót érzett magában, azt Isten tiszteletére ajánlotta föl.»

«Miután pedig a királyi méltóság tisztjét a legméltóbban felvette, milyennek és mily nagynak mutatta magát, lehetetlen szavakkal kimagyarázni. Mert nem a kincs vagy más világi javak gyűjtése vala szívében, hanem az örök jót tartván szüntelen elméjében, kielégíthetetlen vággyal arra eseng és szakadatlan munkáságának nemeslelkűségével azt keresi vala. Mert nem kételkedvén, hogy minden, amit csak óhajthat, Istentől vagyon és annak méltóságához elméjének egész erejével fölemelkedvén, a királyi méltóságot fönntartva, mindenkinek megadja vala, ami az övé. Szereté Istent önmagáért, a világ veszendő dolgait pedig Istenért. Tehát a teremtő iránt fogadásban és áldozatban hív és alázatos, nemzetéhez jó akaratú, az idegenekhez szíves, alattvalóihoz bőkezű, a szerencsétleneken könyörülő s az elnyomottaknak a legerősebb szabadítója vala. Érzelmében ennélfogva nemes, a tanácsban előrelátó, beszédében igaz, ígéretében állhatatos, ítéletében igazságos, a dorgálásban fönnséges vala, s az ítéletek megvizsgálásában nem annyira ítélni félt, mint megítéltetni, mert úgy hiszi vala, hogy rettenetesebb ítélet vár órá, mint azokra, kiket ő ítélt vala. Miért is az igazság

szigorúságát az irgalom szelídségével mérsékelvén, úgy viseli vala magát alattvalói előtt, hogy azok inkább szerették, mintsem félték tőle. Az ország kormánya ugyanis neki nemcsak dísz, hanem teher is vala. Mert nem a magáét, hanem az apostol szerint, ami Jézus Krisztusé, minden zúgolódás nélkül azt keresi vala. Miért is tettei és címe szerint, mintegy tulajdon nevét megváltoztatva, egész nemzete kegyes királynak nevezi vala.»

Ez a kegyesség azonban nem István világgyűlölő komorsága volt. Talán semmi sem jellemzi jobban László derültebb, a világ iránt elnézőbb lelkületét, mint a legendának ama mondata, melyben mintegy egész jellemzését összefoglalja: «Szereté Istent önmagáért, e világ veszendő dolgait pedig Istenért.»

A sok vitézi és csodás esemény között, melyek az utókor emlékezetében körülfontják e tündöklő alakot, van egy kicsiny jelenet, mely mindennél jobban jellemzi ezt a férfiút, akiben a heroikus erények mellett valami rendkívüli kedvesség és jóság lakhatott, s ez tette oly szeretetté s ez árasztja a szépségnek, sőt a bájnak fényét legendás emlékére is.

Tudjuk, hogy Géza bátyjával együtt harcot kellett vívnia unokatestvérük, Salamon király ellen, ki vesztükre tört. Mogyoródnál volt az ütközet. A krónika beszéli el, hogy itt a csata előtt «László herceg a sereg előtt ülve magas lován, hogy övéit buzdítsa, körbe lovagolt. És midőn lándzsájával megérintett egy csipkebokrot, egy kis hófehér hölgymenyét csodamódon lándzsájára szökött és azon végigfutva ölébe ült.»

Az ütközet lefolyt, a két herceg nagy diadalt aratott a királyon. A harcmezőt a holttestek ezrei borították s a két herceg hálát adott fölöttük Istennek a győzelemért. «Ám László — írja a krónika — látva a megölt ezreit, bármennyire is ellenségek voltak, megrendült belsejében miattuk és keserűen megsiratta őket, meg-hasogatva orcáját és fürtjeit megtépve, mint az anya fiai temetésén. Sóhajtozva járt körül a holtak testei között s midőn meglátta köztük Ernei ispán tetemét — ki békét szeretett volna létrehozni a király és a hercegek között —, legott leugrott lováról és átölelte a holtat és sírva szólogatta és saját kezével felemelve, megcsókolta s meghagyta vitézeinek, hogy temessék el tisztességgel.»

V. Az ősök emléke.

Egy nemzet nemzeti öntudatának fokmérője, hogyan becsüli meg őseit, s mit becsül meg bennük, miért tiszteli őket. A nemzeti öntudat alapja az eredet hagyománya. A magyarság a szittyáktól, illetve az egyik szittyafajta néptől, a húnoktól származtatta magát, királyait, az Árpádokat pedig a nagy hún királytól, Attilától. A középkori magyarság, amint ezt két első krónikánk, az Anonymusé és Kézai Simoné, megörökíti, teljesen azonosítja magát a hunokkal, úgy hogy Kézai például a magyar honfoglalást a húnok második bejövetelének nevezi, magukat a magyarokat szívesebben hívja húnoknak, Anonymus pedig feljegyzi, hogy a magyarok vezére ősenek, Attila királynak örökségét átvenni jött erre a földre.

Mit jelentett ez a hagyomány nemzeti öntudatuk számára? Milyen képet alkottak maguknak őseikről, a szittyákról és hunokról s Attila királyról?

Anonymus krónikája e népek függetlenségét, szabadságát emeli ki elsősorban, melyet vitézségüknek és harcias erényeiknek köszönhetnek. «Soha semmiféle

uralkodónak a hatalmát nem viselték», — írja a szittyákról, majd így folytatja: «A szittyák jó régi népek. Róluk a történetírók így beszélnek: A szittyák valaha igen bölcsek és szelídek voltak, földet nem műveltek és majdnem semmiféle bűn nem fordult elő köztük. Nem kívánták a másét, minthogy mindnyájan igen gazdagok voltak, sok állatnak és elegendő ennivalónak a birtokosai. Ámde utóbb a háborúskodásban kegyetlenné fajultak. Hogy kemény egy nemzet volt, bitemre, ma is megismerhetitek ivadékaikról. A szittya nemzetet bizony semmiféle uralkodó nem hajtotta igája alá. A szittyák keményen bírtak minden fáradalmat, meg testileg is nagyok, a harcban pedig vitézek voltak. Semmijük sem lehetett a világon, amit ne tettek volna kockára, ha sérelem esett rajtuk. S amikor a győzelem az övék lett, éppenséggel nem törték magukat a zsákmány után, hanem csak a dicsőséget keresték.»

Ebből a népből származott Attila király, ki a világ legnagyobb részét hatalmába hajtotta. Hogy késői unokák milyennek képzelték, Kézai krónikája beszéli el. «Magát a hunok királyának, a világ félelmének és Isten ostorának hívatta», írja róla. «Egyébként sötétbarna, fekete és villám ló szemű, széles mellű, büszke járású, alacsony termetű ember volt. A merészségben mértéket tartott, a harcban ügyes volt és körültekintő, s testében megvolt a kellő erő. Akaratában pedig nagyszabású. Megvetésre méltó dolognak tartotta, hogy kincstárában pénzt tartogasson; szerették is az idegenek, mert bőkezű volt és nyájas. A húnok azonban bámulatosan féltek roppant szigorú természetétől.

A világ végéről is hozzá özönlöttek a különféle nemzetiségek, ő pedig támogatta őket.» Majd leírja a krónikás a gazdagságot és pompát, mely körülvette, hatalmas hadseregét, s ezzel zárja: «Minthogy ily sok népen uralkodott Attila király, dicsősége világszerte minden más királyénál nagyobb volt.» S végül a nomád lovasok unokájának büszkesége szólal meg a krónikás ajkán: «A városoknak és váraknak csak ura és kormányzója akart lenni, lakni azonban nem kívánt bennük, mert nemzetével együtt nyílt síkon, sátorban és szekéren élt.»

Ennek a nagy ősnak az örökségét keresték a honfoglaló magyarok. Amikor a magyarság — írja Anonymus — az őshazában nagyon elszaporodott, «az a hét fejedelmi személy, kiket mind a mai napig hétmagyarnak hívnak, a helyszűkét tovább nem tűrhétvén, tanácsot tartott és késedelem nélkül fegyverrel, haddal igyekezett módját ejteni, hogy szülőföldjét elhagyja s olyan földet foglaljon magának, amelyen ellakhatik. Akkor a választásuk arra esett, hogy majd Pannónia földjét keresik fel. Erről ugyanis a rájuk szállt hírből azt hallották, hogy Attila király földje ez, akinek véreből Álmos vezér, Árpád apja származott.» Ezért választották fejedelmükül Álmost, ki íme «nem dolgában jelesebb és hadban hatalmasabb volt». Amerre jöttek, mindenütt Attila egykori birodalmában jártak. S hogy a nagy király egykori népei hogyan viselkedtek az utódokkal szemben, azt Anonymus büszke szavaiból olvassuk, melyeket újra meg újra megismétel. «Az ottlakók mindnyájan kimondhatat-

lanul rettegetek tőlük — írja egyik fejezetében —, mivel hallották, hogy Árpád apja, Álmos vezér Attila király nemzetségéből származik. Ezért aztán senki sem hitte, hogy másként is élhessen, mint csak Álmos vezér fiának, Árpádnak és nemeseinek kegyelméből. Tehát a legtöbben önként hódoltak meg nekik.» Midőn aztán az Alföld peremére érnek, Árpád ezt az üzenetet küldi Zalánnak: «Az én ősapámé, a nagyhatalmú Attila királyé volt a Duna—Tisza közén elterülő föld .. .» S jussát követeli. Mikor pedig Zalán el akarja üzni őket, így beszél követeihez: «Megparancsoljuk uratoknak, hogy hagyja el a mi földünket, s amilyen gyorsan csak tudja, hordja el magát oda, ahonnan ősapja ide telepedett a mi ősapánknak, Attila királynak a halála után.»

De legbüszkébben ott zendül meg a középkori krónikás egyszerű hangja, mikor a honfoglalás koronájaként a sereg a mai Óbudához érkezett, melyet Attila egykori székvárosának tartottak. Átkeltek a Dunán, s «mikor odaát voltak — írja —, tábort ütöttek. Ennek hallatára a Pannónia földjén lakó összes idegenek futással biztosították életüket. Másnap pedig Árpád vezér meg minden főembere Magyarország valamennyi vitézével bevonult Attila király városába. Ott látták a királyi palotákat, egyeseket földig lerombolva, másokat azonban épen, és fölötte csodálták mindazt a kőépületeket. Kimondhatatlanul fölvidultak, mivel érdemesek lettek arra, hogy elfoglalják Attila király városát, kinek véréből származott Árpád vezér.»

VI. Az elődök képe.

A középkori embernek nem volt történelmi távlata, s így ha a múlt idők alakjait rajzolta, a képet a maga mintájára formálta. A honfoglaló magyarságról az első magyar kép az ezerkétszázas évekből maradt ránk, Anonymus krónikájában. Az akkori, a középkor derekán élő magyar arca tekint felénk tehát a honfoglaló ősről költött leírásokból. Az első fejedelemnek, Álmosnak az alakjában például a kor ideálja, a vitéz és bölcs, nagylelkű és kegyes lovag jelenik meg előttünk, s megismerjük a kor magyarjának férfieszményét is.

«Álmos szép, de barna orcájú volt, a szeme fekete és nagy; a termete magas és karcsú; a keze nagy és izmos. Kegyes, jóakarató, bőkezű, bölcs, derék katona volt; vidám adakozó. Midőn pedig Álmos az érett kort elérte, mintegy a Szentlélek ajándéka jutott neki, s így pogány létére mégis hatalmasabb volt és bölcsőbb Szkítia összes vezéreinél.» Álmosnak is, Árpádnak is különösen nagylelkűségét emeli ki többször is a krónikás, ezt a legelső fejedelmi erényt, mellyel a meg-

hódított népeken békésen uralkodni lehet, s mellyel őseink e földön birodalmat tudtak alapítani. Aki elfogadta Árpádot urának, dús ajándékokban részesült, s midőn a nyitrai hűteleneket Árpád elé vezetik, ő — amint a krónikában olvashatjuk — «nemeseinek tanácsára és kérelmére hűségesküt vett ki tőlük, aztán földeket adományozott nekik, nehogy hűtelenekké váljanak, s ha hazatérnek, megrontsák a híveket is».

A hűséget mindennél többre tartja a középkori magyar krónikás. Leírva a vérszerződést s a törzsfok esküjét, így fejezi be: «És noha pogányok voltak, mégis azt a hitet, melyet akkor egymás közt esküjükre tettek, mind halálukig megtartották.» De a hűség jutalma sem marad el hő adományok formájában. Lépten-nyomon ilyet olvasunk a krónikában: «Aztán — amint az már szokásuk a jó uraknak, hogy híveiket szeretik — majd mindennap a maga asztalánál látta őket vendégül és sok ajándékot adott nekik.»

De mindenekfelett katona ez a nép. Fegyelmezett, harcedzett és szívós katonák s vitéz harcosok. «Egy mást nem hagyták el — olvassuk —, hanem mindenképpen rajta voltak, hogy a veszedelemben maradt résznek segítségére legyenek. Mint sebzett oroszlánok, úgy rohantak a fegyverek közé, s legyőzni is csak nagy veszteségek árán lehetett őket. S még ebből is nyereséget nyertek — teszi hozzá a krónikás —, a veszedelemben szerzett tapasztalatot. S így biztosabb, gyakorlottabb a magyar a szakadatlan hadakozás következtében, meg erőben, hatalomban is kitűnőbb. Mindenki tudta róluk, hogy a magyarok a hadakozásnak meg-

szokott viszontagságaiban legyőzhetetlenek s igen sok országot Isten általuk sújt haragjának ostorával. Készek inkább meghalni a harcban, mint a nyert diadalt elveszíteni, ezért makacsul szembeszállanak az ellenséggel.» De a legjellemzőbb e harcosok fölényes öntudatára az a beszéd, mit a kiköltöző magyarság első harca előtt ad Álmos szájába a krónikás: «Szittyák, bajtársak, nagy vitéz férfiak! Emlékezzetek utatok kezdetére, amikor azt mondtátok, hogy fegyverrel, haddal olyan földet kerestek, amelyen ellakhattok. Tehát ne zavarodjatok meg az oroszok és kunok sokaságától, akik a mi kutyáinkhoz hasonlítanak. Hiszen a kutyák, amint uruk szavát hallják, nemde rögtön félelembe esnek? Mivel a derekasságot nem a nép nagy száma, hanem a lélek bátorsága szabja meg. Ugyan ki tudott ellene állani Szkítia katonáinak? Ne feledkezzetek meg jó kardotokról és el ne veszítsétek jó hírneveteket!» S miután lefolyt az ütközet, írja Anonymus, «az oroszok és kunok vezérei, látva a szittyák vakmerőségét, meglapultak a városban, mint a némák.» Nem lehet csodálni, hogy a hadi sikerek adta fölény fölkelte e harcosokban a hódítási vágyat és a harc szenvedélyét. «A magyarok lelke — írja Anonymus — abban az időben nem áhított mást, csak földeket foglalni, népeket hódítani és vitézi tetteket hajtani végre. Tudniillik a magyarok akkor úgy örültek az embervér kiontásának, mint a nadály» — írja megbotránkozva a jámbor szerzetes, de legott hozzáteszi: — «de bizony, ha nem így tettek volna, nem hagytak volna ennyi jó földet az utódaikra.»

Am a diadal után hüvelyébe kerül a kard s az örök magyar arcnak a másik változata mosolyog felénk a krónika lapjairól: a mulató magyar. Minden hadi siker leírása után ott a befejezés a krónikában: «s csaptak nagy áldomást.» Hogyan folyt az ilyen áldomás, megtudjuk annak a leírásából, melyet akkor rendezett Árpád, midőn Attila egykori székhelyére bevonult. De megjelenik előttünk az a kegyes uralkodói bölcsesség is, mely az Árpádok hatalmas, boldog s a békében élő sokféle nép birodalmát fenntartotta.

«Ott lakomáztak mindennap nagy vígan Attila király palotájában, egymás mellett ülve. Mind ott szóltak szépen összezengve a kobzok meg a sípok a regösök valamennyi énekével együtt. Az ételt-italt a vezérnek meg a nemeseknek arany, a közrendűeknek meg a parasztnak ezüst edényben hordták fel, mert hiszen a körülfekvő országok összes javát az ő kezükbe adta Isten. Bőségesen és pompásan éltek valamennyi hozzájuk jött vendéggel egyetemben. Árpád vezér a vele mulatozó vendégeknek nagy földeket és birtokokat adományozott. Ennek hallatára még több vendég tódult hozzá és ujjongva vele mulatott. Ekkor Árpád vezér meg övéi örömeiben majd húsz napig maradtak Attila király városában. Közben majd mindennap Magyarország vitézei valamennyien a vezér színe előtt, vértezett harci ménjükön ülve, pajzssal meg lándzsával nagy tornát vívtak; az ifjak pedig pogány szokás szerint íjas-nyilas játékot játszottak. Ettől Árpád vezérnek nagy-jó kedve támadt s minden vitéznek ajándékot adott: aranyat, ezüstöt meg egyéb jószágot is.»

VII. Az első bűnbánat.

A középkori magyarság legnagyobb élménye, mert legsúlyosabb csapása, a tatárjárás volt. A nemzet a dicsőség, a biztonság, az erő és a magabízás teljében állott, midőn a keleti vihar rárohant és rombadöntött mindent, amit két és fél század alatt épített. Ekkor már az egész nép keresztényé és európaivá vált teljesen. Nem adta meg hát magát az ázsiai hatalomnak, mint keletre lakó szomszédai, hanem ellenállt és elvérzett a túlerővel szemben. S e nagy veszedelem a legmélyebben keresztényi érzést váltotta ki belőle. A bűnbánatot. Általában azt tartják, hogy a mohácsi vész után riadt fel a magyarságban a lelkiismeret és akkor kezdtek gyermekei mind számosabban hinni és vallani, hogy e csapás isteni büntetés a nemzet vétkei miatt. Pedig e hang három századdal korábbi. 1242-ből maradt ránk egy magyar szerzetes „Sirató éneke Magyarországnak a tatárok által történt feldúlásáról“, s ennek a hosszú, 62 szakaszból álló, a maga korában igazán tökéletes latin versnek legfontosabb részeiben így szól Istenhez a magyar lélek, Hegedűs István fordítása szerint:

Te irántad vétkezünk mind,
Mind atyáink, mind testvérink,
Bajunk nőtt és sokasulva,
Terhe szakadt a nyakunkba
Szomorúság éjjelén.

Mindnyájan halálra szánva,
Népek jutva bús rabságra,
Vitézek kardélre hányva.
Mért is jöttünk e világra,
Látni ennyi bajt, nyomort!

Jeruzsálem sírva sírjál,
Panaszszóval panaszkodjál,
Sóhajtva kell esdekelned,
Szegecsinggel vezekelned,
Födre hamut hinteni.

Jaj, magyar nép végromlása!
Pusztulását az ég lássa,
Hiheti: világ felbomlott,
Újra őskhaoszba omlott,
Ily nyomort ki látva lát.

Betelt, mit szent Dávid jószolt,
Énekszóban, amiről szólt,
Nem lesz sírja főnemesnek,
Szent papot el nem temetnek,
Sírt ki ásson, senki sincs.

Elsenyvedve rothadának,
Prédául égi madárnak,
Ebek foga marcangolta,
Farkas csontjuk széjjelszórta,
Ki elúzza, senki sincs.

Nem csoda, hogy legyőzettek,
S mindnyájan halálnak estek,
Mert az ifja, mert a véne,
Megromolva erkölcsébe,
Csak a bűn után szaladt.

Durvák voltak és kevélyek,
Törvényt vakmerőn szegének,
Hamis tanuk, esküszegők,
Pogány Epikur követők,
Lator, torkos, léha had.

Vendégeket fosztogató,
özvegyeket sanyargató,
Szegény embert elzaklató,
Árva vagyont elsikkasztó,
Eltiporva szent jogot.

Öltözetben fényelegtek,
Piperében hetykélkedtek,
Fennhéjázni, csak ezt tudtak,
A gyönyörbe úszva úsztak,
Hamis nyelvük hazudott.

Sanyarú bús helyzetébe
Magyar népet nincs ki védje,
A szomszédja nem barátja,
Ki távol van, úgyse bánja,
Elhagyatott, árva nép!

Magyarország gazdag voltál,
Dicsőségben fennragyogtál,
Hatalomban voltál éltes,
És javakban oly bőséges,
Mint senki más, jól tudom.

Az uralmad messzi széles,
A királyod messzi fényes,
Erős vala vitézséged,
Tömérdek a népességed,
Béke volt határidőn!

Más hatalmat porba döntél,
Le nem vertek, mindig győztél,
Híred-neved messzi terjedt,
Paradicsom volt a földed,
Tejjel-mézzel folyt vala.

Most e szörnyű zivatarban
Pusztaságra letaroltan
Nagy ínségre jutva végre,
legyőz a föld minden népe,
Az előd úgy megfogyá.

Zivatarja szörnyű vésznek,
Rádszakadva sodor téged:
A sok bűntől, mit műveltél,
Mindaz, amit érdemeltél,
Learatva mit sem ér.

Porba hull a hír virága,
Neved fénye, tisztasága,
A szentségre tapad szennyfolt,
Elrabolva, ami szent volt,
Mindez özön vétkedéi.

Szemre szépek véget érnek,
Vége már a kincs becsének,
Rang, nem és kor minden semmi.
Aki védne, nincsen senki
E borzasztó vész alatt.

Jók királya, Krisztus, látod.
Ki a bűnt is megbocsátod,
Üdv reménye, kelj föl, ébredj,
Szent kezedbe pajzsodat vedd,
Mutasd meg hatalmat!

Mentsd meg mi magyar hazánkat
Közepéből nyomorának.
Lásd, a tatár úzi, nyomja,
Vedd őt égi oltalomba,
Szent irgalmad védje meg.

Szűzanya te, fiadat kérd,
Ki haragszik vétkeinkért,
Csillapítsad szent haragját,
Kérjed az ő bocsánatját.
Úzze el e felleget!

Bósz ellenünk elpusztítsa,
Országunkat felvidítsa,
Dárdát, ijjat törjön össze,
Békét hozzon itt e földre,
Mely nyög sorscsapás alatt.

Isten, halld meg szent imánkat,
Úzd a vést el, szép hazánkat
Hagyd örülni, eleget sírt,
Sok sebére hints te gyógyírt
Népnek, mely még megmaradt.

Íme, így fohászkodik a tatárjárás magyarja. A hang ismerős. Kölcsey őse volt ez az ismeretlen magyar pap, s verse is, mint a Kölcseyé, az árva, elhagyott magyar örök éneke: «Hymnus a magyar nép zivataros századaiból».

VIII. Az ellenállás vizének őre.

Alig múlt el tíz esztendő a tatárjárás után, ismét fenyegetett a pogány veszedelem. Egyre-másra jöttek az értesítések a tatárok hadi készülődéséről. Egész Európát meg akarták hódítani. E hadjáratra szívesen nyerték volna meg a keleteurópai népek segítségét. Felajánlották nekik, hogyha oldalukra állanak, megkímélik őket. Sőt a magyar királynak még a zsákmányból is osztalékot ígértek, ha szövetkezik és a szövetséget házassági kapcsolattal is megpecsételi. IV. Bélának döntenie kellett a nemzet sorsáról: visszatér-e Kelet karjaiba, vagy kitart Nyugat mellett? S az ő magatartásán múlt, hogy elöntik-e a pogány hordák Nyugateurópát is. S a király döntött: megmaradt Európa és a kereszténység mellett, s elhárította az Európát fenyegető veszedelmet. De 1252 november 11-én levelet írt és küldött a kereszténység fejéhez Rómába és annak az Európának a segítségét kérte a túlerő ellen, melyért tíz éve már elvérzett országa, s melyért most is feláldozni készült. Sajnos, most is hiába kér segítséget. Levelében azonban először találjuk lerögzítve azokat az alapelveket, melyek nemzetünket mindenkor vezérelték. Itt ol-

vashatjuk először megírva tragikus sorsunkat és hivatásunkat.

«Magyarország — írja a király — a tatárok pusztítása folytán legnagyobbrészt pusztasággá változott és a hitetlen népek úgy veszik körül, mint a karámot a kerítés. Azoktól a szomszédoktól pedig, akiktől a közös hit folytán a segítségadás gyümölcseit remélhetné ez az ország, ehelyett a háború töviseit kénytelen érezni, s váratlan rablásaikkal elragadják ennek az országnak javait. Ezért, de főleg a tatárok miatt, kiktől félni a háború tapasztalatai tanítottak, csakúgy mint más népeket is, kiken szintén átvonultak, Krisztus helytartójához láttuk jónak fordulni, mint egyetlen és utolsó védelmezőhöz, a keresztény hit végső veszedelmében, nehogy bekövetkezzék rajtunk, sőt még inkább rajtatok — rajtunk keresztül — és a többi keresztényeken az, amitől tartunk. Naponta érkeznek ugyanis hozzánk hírek a tatárokról. S ezek nemcsak ellenünk készülnek, akikre legjobban haragszanak, mert oly szörnyű pusztítás után sem akartuk magunkat alávetni nekik, míg a többi, erejüket megismerő népek adófizetőikké lettek. A tatárok mindennek tetejébe most összeesküdtek az egész kereszténység ellen és, amint több szavahihető tanútól hallottuk, határozottan eltökélték, hogy megszámlálhatatlan seregeiket egész Európa ellen fordítják. Attól is félünk, hogy a tatárok jövelekor népeink majd vonakodnak a tatárok kegyetlenségét elviselni s félelmükben akarataink ellenére is alájuk vetik magukat, amint ezt szomszédaink már megtették, — hacsak az apostoli Szentszék körültekintő gondoskodása előre-

látóan és hathatósan meg nem erősíti országunkat, hogy megbátorítsa a benne lakó népeket. Mindezt főleg két okból írtuk meg: hogy ne vádolhassanak bennünket a kínálkozó módok mellőzése és gondatlanság miatt. Ami a mulasztást illeti, mi mindazt megtettük, amit helyzetünkben tapasztalataink alapján tenni lehetett, mikor személyünket és javainkat kitettük a tatárok akkor még nem ismert erejének és gonoszságának. Hanyagságunk miatt sem vádolhat bennünket senki. Még mikor a tatárok országunkban harcoltak ellenünk, megkerestük ebben az ügyben a kereszténység három legfőbb udvarát. Ám nem kaptunk tőlük semmi vigaszt vagy segítséget, csupán szavakat. Mi tehát ahhoz folyamodtunk, amihez tudtunk: a kereszténység javáért feláldoztuk királyi fenségünket, s keleti szomszédainkkal és a kunokkal szövetségünk, házassági kapcsolatokkal is, hogy így könnyebben állhassunk ellen a tatároknak. Fájdalom, pogányokkal védjük országunkat és pogányokkal rontjuk a hitetleneket. Kívánjuk, hogy mindezekből nyilvánvaló legyen Szentséged előtt, hogy ily súlyos helyzetben Európa egyetlen fejedelmétől vagy nemzetétől sem kaptunk segítséget, kivéve a johannita lovagokat, őket részint a veszélyeztetett pontokon helyeztük el, amerre már egyszer útja nyílt a tatároknak, részint az ország belsejében a várak védelmére, melyeket a Duna mentén építettünk. Mert üdvösebb lenne nemcsak nekünk, de egész Európának, ha a Dunát megerősíthetnénk. Ez ugyanis az ellenállás vize. Ha országunkat elfoglalnák a tatárok, — amitől Isten mentsen, — nyitott kapu lenne az számukra a többi

keresztény ország felé. Jusson eszünkbe Attila, aki keletről jött nyugat meghódítására, s Magyarország közepén ütötte föl szállását, s mindazok, akik nyugatról harcoltak, hogy keletet meghódítsák, bármit tettek seregük összeállítására, azt országunk határai közt helyezték el. Körültekintő pápai Szentséged gondoskodjék tehát erről az ügyről, mielőtt a seb elmérgesednék, s alkalmazzon üdvös orvosságot. A bölcs emberek csodálják, mily sokakról gondoskodik apostoli Kegyelemsséged, így például a konstantinápolyi császárságról és a tengerentúli részekről. Pedig ha ezeket elvesztenők, — amitől Isten mentsen meg, — nem ártana annyit Európának, mintha a mi országunkat a tátarok birtokolnák. Könyörögve kérjük tehát, üljön össze az Anyaszentegyház, ha nem is a mi érdemeinkért, de legalább elődeinkért, a szent királyokért, akik hittel és tisztelettel eltelve magukat és az ő hithirdetésük folytán az igaz hitre hajlított népeket a hit tisztaságában és engedelmségében őrizték meg, s amiért nekik és utódaiknak az Apostoli Szentszék kéretlenül is megígérte jóindulatát és segítségét, ha erre szükség lenne, bár utánuk sokáig jó idők jártak. Most azonban bizonyos, hogy súlyos veszedelem fenyeget. Nyissa meg tehát Szentséged atyai szívét és küldjön komoly segítséget jelentő fegyveres sereget a hit védelmére és a köz javára ily nagy üldöztetés idején.»

IX. A dicsőség útján.

A tatárjárás után csakhamar összeszedi magát az ország, sőt annyira megerősödik, hogy az Árpád-ház. majd az Anjou kihalására következő trónviszályokat is épségben átvészeli s megéri két legdicsőségesebb századát, a XIV.-et és XV.-et. De rá is ízeledik a dicsőségre. Ekkor már, a középkor végén, több a világi hajlam az emberekben és nem érik be a túlvilág jutalmával, a földi hírnévre is vágyakoznak. Fény és ragyogás sugározza be a középkor végét, hatalom és dicsőségvágy élteti embereit.

Magyarországon is teltebbé válik a krónikák hangja, s Márk remek képes krónikája, összegezve mindazt, amit az előző századok a hun ősökről, a honfoglaló atyákról és a szent királyokról írtak, ha tartalomban nem is tesz hozzá semmit, büszke, hivalkodó hangjának magasabb zengésével századok nemzeti öntudatának veti meg az alapját. De az események okot is nyújtanak az öntudatra. Nagy Lajos uralma három tengerig ér, hadai Itáliát hódoltatják és messze viszik a magyar hírnevét. Ez az ősi hírnév drága kincs. Mikor

egy hadjáratában árulók akadnak seregében, a király krónikása azt veti szemükre, hogy „miattuk nem tudott ekkor fegyvereinek dicsőséget szereznii», s ezáltal «elárulták nemzetüknek dicsőséges hírnevét». A krónikás pap már Istent is a hadi dicsőség pártfogójává teszi, s azt írja, hogy «ő a seregek ura, aki a hadakat begyakorolja, a vitézeket fellelkesíti, a kart vívni tanítja a harcban. Isten tehát az uralkodásban békeszerető, de a harcban diadalmasan győzedelmeskedő fejedelmet emeli a hatalom tetőpontjára, nagy hírnévvel ékesíti és a hadak seregével erőssé teszi, mert csak így fog magasztos nevének és dicső tetteinek híre a földkerekségén elterjedni és felszárnyalni az égig, hogy Istennél kiérdemelje a különböző nemzetek dicséretét és magasztalását. Az értelem első bizonyítéka az — írja —, hogy vágyakozunk a dicsőségre. A dicsőség legfőképen és már önmagában is az uralkodásnak egyik főkelléke, mert a hatalomra sem önmagáért, hanem a vele járó dicsőségért törekszünk. Tehát a bölcsesség és okosság kezdete a dicsvágy. Nincs olyan kincs, nincs az az ár, amely a dicsőségért kárpótolna.“

Ez már a renaissance világiasabb hangja. S ugyancsak a renaissance pirkadását jelenti az a jellemzés is, a maga erősen egyénítő módjával is, még inkább az arckép vonásaival, melyet krónikása Nagy Lajosról ad, Persze ő is istenfélő, kegyes, vallásában buzgó volt, az egyháznak dús pártfogója és tisztelő fia, emellett bőkezű és jóságos, akárcsak a középkor uralkodói. «Innen van, — írja a krónikás, — hogy mindenki oly rendkívüli módon szerette.» Ám a kép néhány új vonással

kerekedik ki. «A király mély belátású ember volt. Nem járt el könnyelműen szándéka végrehajtásában, hanem amit elhatározott, ahhoz nagy erkölcsi felelősséggel, szerénységgel és gondos mérséklettel kezdett. Sok szerencsés háborút viselt és országának sok földet visszaszerzett. A hadi dicsőségen és vitézségen kívül kitűnt a tudományokban is; nagy szenvedéllyel művelte a csillagászatot és igazi erényei miatt még a pogányok is nagyra becsülték és nevét sok nemzetnél dicsőséggé tette.» A krónikás róla is elmondja, hogy fejedelmi hatalmát Isten kegyelmének tekintette és neki rendelte alá, sőt azt is feljegyzí róla, hogy élete végén, hatalma tetőfokán visszavonult a világtól és emberek-től, ájtatos életre adta magát. De feljegyez róla valamit, ami meglehetősen szokatlan a renaissance hajnalán, a kezdődő fejedelmi önkény korában. E vonások azt mutatják, hogy ez az olasz származású nagy uralkodó oly mértékben magyarrá tudott válni, mint senki utódai közül. Mert ezek a vonások a magyar nemzet királyeszményének örökös ábrázatát mutatják. Benne van ebben az a bölcsesség, amellyel ezt az ősi és büszke nemzetet s e sokféle népü birodalmat kormányozni lehet és kell, s benne van az a hivatás, melyet a gondviselés e nemzet és urai számára kijelölt.

„Nem szenvedélyek sugallata szerint és önkényesen kívánt uralkodni, hanem mint az igazság tényleges őre a törvény értelmében és a józan ész tanácsára hallgatva. Inkább isteni sugallatra, mintsem emberi ösztönből, vágyainak célja az volt, hogy kövesse elődeinek a szent királyoknak és atyjának nyomdokait, kiknél a hitbuz-

góság és keresztény vallásosság igazi fénnel tündökölt, s igyekezzék e példák nyomán országainak, tartományainak és a tőle függő népeknek szabadságát, szokásait és törvényeit jó békében és nyugalomban megőrizni, s ellenségeiknek, kivált a pogányoknak támadásaitól őket diadalmasan megvédeni.»

X. védőbástya.

Egy nemzetet hivatástudata tesz igazán nemzetté: hite, hogy sorsrendelte hivatása van a többi nemzetek társaságában, az emberiség nagy egyetemének szolgálatában. A magyar nemzet kezdettől fogva azt tekintette hivatásának, hogy itt, Európa és a keresztény világ keleti határszélén képviselője és terjesztője legyen az igaz hitnek és nyugati műveltségnek, s védelmezője a pogány és barbár népek támadásai ellen. Ezt vallotta Szent István és László, ezt fejtette ki nevezetes levelében IV. Béla, ebben látta feladatát Nagy Lajos. De különösen a török támadások megindulásával magaslik fel Magyarország szerepe. Évszázadokon át «a kereszténység védőbástyája» a neve Európa előtt. Sajnos, Európa ekkor sem tesz sokat védőbástyájának erősítésére. De a magára hagyott nemzet két évszázadon át egyedül is állja az ostromot. A hatalmas középkori magyar birodalom diadalmas erejének tudatában írja a pápának Hunyadi János, az egész kereszténység istenített hőse, kinek diadala emlékére örök időkig szól a templomok déli harangszava: «A török elleni harc-

nak imár havanadik esztendejét számláljuk, s azóta csupán egyetlen nemzet fegyverei szegeződnek az el-lenségnek. De — folytatja — a kereszténység szolgálá-tában az életet és halált egyaránt megvetem. Erőfeszí-téseimmel, míg a lélegzet bennem tart, míg a hazán ej-tett sebeket be nem gyógyítom, fel nem hagyok.» Hu-nyadi idejétől kezdve a magyar haza és a keresztény-ség ügye egy. «Országunk bástyája, pogány seregek veszedelme», írja róla sírflirata.

Ezt a hivatást öröklí és vállalja fia, a nagy király is. Számtalanszor megismétli diplomáciai leveleiben azt, amit nem egyszer a pápának is megírt, hogy «az egész kereszténység védőbástyájaként vetem magam oda». És számtalanszor meg kell ismételnie, neki is, mint a ma-gyarság vezéreinek és képviselőinek mindenkor, hogy ebben az egész Európáért vállalt küzdelemben senki nem siet segítségére, sőt inkább szomszédai is megro-hanják a veszedelemben. De állja ő is egyedül a küz-delmet ereje büszke tudatában. Ennek a magatartás-nak legékesebb kifejezése nem diplomáciai levél, nem, követeknek adott válaszbeszéd, hanem egy vers, me-lyet bizalmas humanistája, a nagy renaissance magyar költő, Janus Pannonius ad királya szájába válaszlevél-ként fogalmazva a király egy olasz barátjához.

Írod, a hír azt tartja egész Itália-szerte,
Hogy szent harcba megyek küzdeni szent hitemért
S száll csatasíkra velem Pannónia ifjú virága.

Írod, nincs a kerek földön számunkra, sehol sincs

Oltalom és hogy ügyem gyámola senki se lesz.

Ámde merőben más helyzetben van itt ez az ország.
Tétlen lenni se tud és ha akarna se bír,
Mert a közel szomszéd hozzánk, a török nem is enged
Nyugtot, sem békés életet és pihenőt.
Éppen ezért fogom én üldözni szünetlen, örökké.
Míg szándékomnak kedvez a végzet is.
Buzdít édesatyám fenséges alakja szünetlen,
Buzdít, lelkesít a szent hit örök szava is.

És fel nem hagyok én soha, nem amíg élek, e harccal,
Míg csak a tengeren át nem menekül a török.
Mert ő nemcsak a hűnt készül kiirtani végkép,
Ám aki csak Krisztust tisztel a föld kerekén.

Rajta tehát nagylelkű latin, ne aludj, nosza kelj feli
ősi dicsőséged veszni örökre ne hagyd l

Törjünk hát a futó ellenre együttes erővel,
Szép koszorút ad a föld, szép koronát ad az ég.

Ám ti hoztok akár nagy, akármi csekély segedelmet:
Nem hagyom el sohasem drága hazám s a hitem.

XI. A csúcson.

A magyar nemzeti öntudat igazi kibontakozásának korszaka a Hunyadyak kora. Ekkor fejlődnek ki azok az elemek, melyek nemzeti öntudatunknak máig is alapjai. Ekkor fejlődhettek ki, mert ekkor állt legmagasabban a magyar nemzet dicsősége, a szörnyű mohácsi zuhanás előtt. Az elemek elseje a hún-szittyai származás hite volt. Ebből fakadt az a tudat, hogy a magyarság a világ első harcosainak a népe, a legvittezebb és hadi dolgokban a legkiválóbb. De ebből fakadt lángoló szabadságvágya és függetlenségének szenvedélyes féltése is. Végül ehhez járult az a tudat, hogy ő a kereszténység paizsa és védőbástyája. Ezekhez az ideálokhoz igyekezett a XV. század magyarja méltó lenni.

A magyarrá vált olasz humanista, Bonfini ezt írja korabeli őseinkről: „A magyar nemzet megszokta, hogy a saját földjén, sőt a másokén is széltében uralkodjék, ezért nem tűri a jármot, s háborúban győzhetetlen lévén, nem egykönnyen lehet leigázni. Sohasem lehet látni semmiféle nemezetiségű katonaságot, amely hi-deget és meleget, fáradságot és éhséget jobban

tudná túrni, a parancsokat szívesebben teljesítené, az adott jelre szívesebben rohanna ütközetbe, készebben tenné ki magát a halálnak, a katonai lázadást jobban megvetné, a táborban nyugodtabban és tisztességesebben élne, vallásosabban viselkedne, a lázongástól inkább tartózkodna, az önuralmat és tisztaságot jobban megőrizné ... Isten — fejezi be — azért rendelé a keresztény világ határára a szilaj szittyja fajt, hogy az igaz vallás birtokában makacs védője legyen az igaz hitnek minden hitetlenség ellen.»

Amidőn Werbőczy összegyűjtötte a magyar törvényeket, előszavában igyekszik megmagyarázni, hogy miért csak ily későn történik ez. «Úgy látszik — írja —, hogy nemzetünk a birodalom kezdete óta csupán a hadi dolgokra adva magát, más tudományt nem gyakorolt. Ugyanis a magyarok a szkíta népektől származván és szülőföldjüket elhagyván, felső Pannóniába telepedének meg és Attila vezér alatt a birodalom határait messze kiterjesztvén, győzedelmes fegyvereikkel Német-, Olasz- és Spanyolországok határaiba nyomultak. Végre Szent István király mint valamely mennyből küldött sugár által babonás és pogány vallásuk egészen kiküszöböltetvén, az egyetemes keresztény hitet vették be. Ezután — irigység nélkül legyen mondva — semmi nép vagy nemzet a keresztény közösség védelmére és terjesztésére a magyaroknál vitézebbül és állandóbban nem örködött. A mohammedi ocsmányság vadságával sok és veszélyes csatákban soká és gyakran igen nagy dicsőséggel forogva és — hogy a régebbiekről hallgassak — mintegy száznegyven esztendeig az

iszonyatos törökkel hol támadólag, hol védőleg, a legvéresebb hadakat viselték. S vérük, haláluk és sebeik által a többi kereszténységet, nehogy az ellenség dühe a gátakon áttörve, tovább terjedjen, biztossá és védetté tették oly vitézséggel s természetes erővel, hogy többnyire fegyverben élnek vala. Semmi kereskedési vagy közönséges mesterségekre nem adván magukat, egyedül a vitézségbe helyezők a nemességet.»

Csaknem minden együtt van ebben a nyilatkozatban, amit a magyarság a XV. században önmagába és sorába tekintve, felismerhetett. Ami itt hiányzik, az az uralomra termettség, a birodalom fenntartására való képesség öntudata. Ez is megszólal azonban a kor legnagyobb magyar prédikátoránál, Laskai Osvát ajkán. Végigtekint az országban lakó sokféle nép felett, «melyek — úgymond — nem csupán nyelvükben, de szokásaikban is felettebb különböznek egymástól. Ó mennyi népet táplál ez az ország!» — kiált fel. Majd így folytatja: «S az összes többiek úrnője a húnok egykor szittyá nemes nemzete, melyet ma közönségesen magyarnak neveznek, igazhitű, nagylelkű, erős. és szintoly bátor, s ezért a fegyverforgatásban fáradhatatlan, számának és méltóságának érdemével méltán áll élén a többi népeknek. Ezt az erős nemzetet, melynek vére és csontjai a különböző országok hegyeit és völgyeit borítják, rendelé Isten paizsul a Nagy Török ellen, hogy bátorságuk és derekasságuk révén a szent kereszténység az óhajtott békét élvezhesse.»

XII. A nemzeti király.

Legnagyobb királyát negyedfélszáz éve Mátyásban tiszteli a magyarság köztudata, ő emelte legmagasabbra a nemzet dicsőségét és szorongattatásai óráiban az ő ragyogó emlékéhez folyamodik vigasztalásul, benső kárpótlásul és erősítésül. Benne testesültek meg a nemzet legjobb hagyományai; példaképpül tudatosan Attilát és a szittya ősök erényeit választotta; méltó volt hát, hogy nemzete aztán őt emelje eszményéül.

Milyen volt ez a dicsőség fényében ragyogó királyi alak? Arcképét udvari történetírója, a lelkes magyarrá vált olasz humanista, Bonfini rajzolta meg, amint itt következik:

«Az isteni Mátyás testalkata a közepesnél valamivel nagyobb volt; rendkívüli megjelenése, nemes tekintete sokat sejtettek lelki nagyságából. Aranyszínű haja, ívelt szemöldöke kedvességet, mozgékony fekete szeme és sasorra pedig nem csekély tekintélyességet kölcsönzött ragyogó arcának. Nézése nyílt, egyenes, és szeme nézés közben oroszlán módjára állandóan tágra nyitott volt. Rokonszenvét kitartó nézéssel mutatta ki, aki pedig el-

lenszenves volt előtte, arra ferdén pillantott rá . . . Már ifjúságától kezdve igen nagy gyorsaság és testi erő párosult benne mérhetetlen lelki erővel és roppant dicsőségvágygal. Oly nagy lelki és testi ereje volt, hogy sem szellemi, sem testi munka nem tudta kifárasztani. Bármi munkát, fagyot, hőséget, éhséget egyaránt könnyen elbirt; mi sem volt számára könnyebb, mint a katonai fáradoalmak, s mi sem nehezebb, mint az otthoni télenység. Nem egykönnyen engedte, hogy emberi örömeinek gátat vessenek . . . gyakran üdítette fel kedélyét barátai körében. Könnyén ígérő, hirtelen haragú, nagy-lelkű, nyájas és nagy tettekre mindig kész volt. Nem volt kegyetlen és embertelen. . . Hibája volt, hogy barátai iránt nem volt állhatatos és a legtöbbjüket elnyomta. Akit azonban magas tisztségre emelt, azt onnan többé nem távolította el. Barátainak első vétkét megbocsátotta, de a többször vétkezőt szigorúan megfenyítette. Barátaiban is gyakran csalódott. . . Fenségének fényét, környezetének bámulatát növelte az is, hogy királyi személyét nem gőg, nem elkapatottság, a megközelítés lehetetlensége, hanem nyájasság, jóakarát és szelídség vette körül, úgyhogy nem akadt senki, akit nemcsak kegyessége, hanem pusztá látása is ne tett volna boldoggá . . . Mindenki csodálta jótékonyágát. A művészeteket szeretettel pártfogolta, a tudós férfiakat még a legmesszebb vidékeken is felkutatta és képességeiket buzgón megbecsülte. Megtisztította Magyarországot műveletlen jellegétől és a kultúra mestereit felismerte és bevezette. A szittyá erkölcsöket megszelídítette, a féktelen gőgöt elnyomta és Attila óta

először vette rá a nyakas magyart az engedelmességre. Mélyen vallásos volt... égiekhez és földiekhez bőkezű. Nagy tettekre mindig kész. Emellett merész és szorgalmas volt, s mindig rendkívüli szerencse is segítette ... Benne nem lehetett felismerni a királyi gőgöt, amely e századnak sok királyában megvolt. Nem jelentett számára semmit a bíbor, sem az aranyoszlopok fénye, sem az ebédlőknek és termeknek mindennapi felszerelése, amelyek elvakították a nézők szemeit... Szerette az egyszerű ruhát, de amikor szükség volt rá, betartotta gondosan az illő megjelenést. Beszéde méltóságteljes, lassú, rövid és nagy súllyal bíró volt. Kemény szavakat gyakran és fokozva használt, de ízléstelenséget nem hallott tőle senki. A vitában ellenfeleit kevés szóval szokta legyőzni és meggyőzni. A katonai gyűléseken ékesen és lelkesítően beszélt. Sok nyelvet tudott. Emlékezőtehetsége igen nagy volt. Tréfákban és szellemességekben nagyon tudott gyönyörködni. Sokszor olyan közvetlen volt, hogy barátai közt otthonosan ebédelve, kulináris kérdésekbe is belement. Nemcsak saját népét, hanem idegeneket is szívesen ajándékozott meg. Lovas párviadatokban és kocsiversenyekben már ifjúságától fogva nagy gyönyörűséggel vett részt; a budai és bécsi porondon gyakran küzdött harcra kész dárdájával. Mátyás állandóan a nyilvánosság előtt forgolódott, mindenkit nyájasan meghallgatott, nyilvánosan étkezett és beszélt. Mert azt tartotta, hogy csak mocskos cselekedetekhez illik a sötétség, a becsületes életnek a napfény csak díszére válik. Könnyen bocsátott magához mindenkit. A bebocsátottaknak vágyaik kielégítésére reményt nyúj-

tott, a kérelmezők ügyeit nem halogatta, sem pedig a különböző udvari hivatalok eljárásait nem alkalmazta, hanem ő maga adott, cselekedetett és fizetett. Ellenségeit nagylelkűséggel, barátait jótéteménnyel győzte le. A szerencséiben nem bizakodott el, hanem inkább Istennek adott hálát. Úgy vélte, többet ér, ha a jósorsban áldozatos lelkű, mintha a félelemben fogadkozó. Félelmében jókedvet mutatott, boldogságában megfontolt jótéteményeket gyakorolt. Nem haragudott meg a nyíltan beszélőkre, a kérkedőket pedig kinevette. Nem ragadta magához senki dicsőségét, a bölcsességet pedig tényekkel és nem szavakkal mutatta meg. Barátaival szemben nagyon jóságos, ellenségeivel szemben rettetes volt. A csatában keményen harcolt, de ha győzött, könnyen kiengesztelődött. Az érdemeket méltán meghálálta. A hadi ügyekben igen járatos volt... A hadi mesterségben sok mindent kitalált, ami másoknak addig ismeretlen volt...

«Midőn a magyarok az ennyi erénnyel felruházott királyt elvesztették — fejezi be a historikus, — hirtelen akkora félelem fogta el őket, hogy úgy érezték, mintha királyukkal együtt bátorságuk, erejük, merészségük, a magyar név is odalett volna ... Úgy látszott, hogy halálával összeomlott a becsület, bátorság és magyar név...»

XIII. „Nekünk Mohács kell...”

Ritkán zuhant nemzet oly nagyot, mint a magyar Mátyás korának dicsőségéről Mohácsig és a rákövetkező török hódoltságig. De a magyar a lelki nagyság magasztos példáját mutatta katasztrófájában. Nem okolt senkit, idegent vagy sorsot, érette, A kortársak egyértelműen önmagukban, a Mátyás ragyogó örökségét átvevő nemzedék vétkeiben és bűneiben látták a szörnyű hanyatlás okát.

«Pannónia királysága — olvassuk Istvánffy Miklós egykorú történelmi művében — mióta felvette a kereszténység hitét, mindig nemes és hatalmas volt. Hosszú időn át védelmezte fegyverrel a kereszténységet a barbárok betörése ellen, mígnem minden dolognak szertelen elhanyagolása, véres belső pártviszályok és különféle pártok törekvése miatt abba a végveszélybe jutott, hogy elveszti szabadságát, megmaradását. Mert mikor a kiváló, vitéz Mátyás király, ki ellenségeit fegyveres erővel megfékezte, a végzet akaratából viruló élete derekán itthagya megszilárdított országát, Pannónia előkelői és nemesei nem törődtek semmi mással,

csak saját hasznukkal és kapzsiságukkal, minthogy a nyugalomban és békében annyira elrenyhült testük, lelkük, hogy megfogyott bennük lassanként a katonai fegyelem és a vallásos érzés. Noha ellenség fenyegetett szárazon és vizen, senkisémet foglalkozott a közügyekkel, de hagytak mindent gyáván és tétlenül. A királyi tekintélyt és a hivatali tisztségeket nem a köz javára, hanem a saját hasznukra fordították és így a hatalmas államot silánnyá tették.»

Mi sem mutatja ennek a nemzetnek még elhanyagolásában és a legrettenetesebb szorongattatás idején is tiszteletet gerjesztő lelki nagyságát, mint az a bátorság, amellyel szembe mert nézni a valósággal és önmagával. Nem kapkod bűnbakok után, nem akarja gyáván kendőzni a valót, hanem gondos lelkiismeretvizsgálatot tart, magába száll és bűnbánattal omlik Isten színe elé.

A XVI. század prédikátori irodalmában a legsűrűbben visszatérő fordulat, hogy a török «az élő Isten ostora és az mi gonosz bűneinkért reánk bocsájtott haragja». Ez a mélységesen morális történet szemlélet részletes kifejtésre kerül Károlyi Gáspár könyvében «minden országoknak és királyoknak jó és gonosz szerencséjeknek okairul, melyből megérthetni, mi az oka az Magyarországnak is romlásának».

«Hogy azért immár az Magyarország is mind az királyokkal egyetemben ilyen nagy szerencsétlenség alatt vagyon, hogy országunkat az törökök elvették, jó várainkat, várainkat elvették és elrontották, hogy országunkat szabadon rabolják, hogy immár minden népek közt nevezetesek és utálatosak vagyunk: ez bizony tör-

ténetből és az szerencse forgásából nincsen, hanem... mi ellenünk az Isten fegyverközött fel és vonta reánk az ő kézivet, ő eresztette reánk az ő fegyverét, ő támasztotta reánk az constantinapolbeli török császárt... Az Isten az ő kegyelmességéből... ad bölcs és tudós doktorokat, kik az Istennek akaratját hirdetik, az népet intik és dorgálják. De... az Istennek szolgálóinak kevés böcsöletek vagyon. Annakokáért elvötte Isten országunkat, elvötte fejedelmünket, elvötte szabadságunkat. Mikor semmi félelmünk nem volna is, akkor is félünk. Csak az fának levelének zörgése előtt is futunk, mint egy fegyver előtt... az mi számtalan bűneink szakasztották el az Istent mitőlünk ... Nem állottuk meg az Istennel való szövetségöt, azért pogány birtokába adott az Isten ... Annakokáért ha azt akarjuk, hogy országunkban békesség legyen, hogy országunkat az Isten megadja, hogy országunk szerencsés legyen . .. térjünk Istenhez teljes szívünk szerint... Hogyha pedig meg nem térünk, ennél is nagyobb szerencsétlenséget hoz reánk, az mi kevés országunkban vagyon, azt is az pogánynak adja... Ne bízzunk azért az mi nagy és híres, neves nemzetségünkhez ... ne bízzanak az urak az ő nagy uraságukban és nemzetségekben ... hanem az Istennek éjjel és nappal könyöregjünk, hogy vegye el haragját rólunk, rontsa meg az pogányokat, adja az mi régi szabadságunkat...»

A nemzet nagy megaláztatása idején ez az alázat volt vigasza és erőssége. «Azért sanyargat az Isten minket, Hogy megismerjük fene bűneinket», énekli Nagybankai Mátyás «a nyomorúságokban való vigasztalásról». S a

nemzet mélységes hittel és buzgósággal rimánkodott kegyelemért Istenhez. Siklósi Mihály zsoltárfordítása magyar szívből fakad, mintha eredeti volna:

Jóllehet bűnünk számtalan nekünk,
Mert bizony romlott az mi természetünk,
De kérünk Téged, kegyes Istenünk,
Hogy elfelejtsed, mit Ellened töttünk,

Ez a hit tartotta keményen a magyar szablyákat, melyek Maradék-Magyarországot védték. Ez a hit maradt meg a régi büszke magyar öntudatból. A választottság hite és bizonyossága. S ez elég volt másfélszáz évre. Szkhárosi Horvát András híres «vigasztaló éneke» a legsúlyosabb csapások idején zengi:

Semmit ne bánkódjál Krisztus szent serege,
Mert nem árthat néked senki gyűlölsége,
Noha ez világnak rajtad dühössége,
Nem hagy téged szégyenbe Krisztus ő felsége.

Királyi nemzet vagy, noha te kicsiny vagy,
Az Atya Istennek bizony te kedves vagy ...

XIV. A „vitézlő oskola“.

A magyar történelem önként oszlik két félre. Mohács a határ. A független és hatalmas magyar birodalomnak vége. Az országon két hatalom osztozik, s a nemzetnek az állam erejétől megfosztottan, mindenképen sanyargatva és legyöngítve kellett védekezni e két hatalom megsemmisítő törekvéseivel szemben. S ez nem volt elég. E megsebzett, üldözött, államától megfosztott nemzetnek vállalnia kellett a hatalmas középkori magyar birodalom feladatát továbbra is. S ő vállaltai Paizsa és védőbástyája maradt a keresztény Európának.

És most mutatkozott meg igazán e nemzet ősi tulajdonságainak az ereje. Hadi kiválósága, vitézsége és politikai bölcsessége tartotta meg s tette képessé hivatása teljesítésére. S e kor magyarjai tudták ezt. A korszak költője így könyörög Istenhez:

Áldj meg vitézséggel,

Öltöztess fel fegyvereddel:

Jó ésszel, bátor szívvel

A büszke önérzet és a méltatlan helyzet keserve: e páros érzés ezóta állandó a magyar kebelben. Ugyancsak Balassa Bálint versében találjuk egyik első kifejezését, midőn «a magyar nemzetnek romlott állapotjáról» énekel.

Óh szegény megromlott s elfogyott magyar nép,
Vitézséggel, névvel, hírrel vagy igen szép;
Kár, hogy tartatól úgy, mint senyvedendő kép,
Előmenetedre nincs egy utad is ép.

Kedvelt, böcsült véred lett csúfoltságossá,
Szablyádnak bő zsoldja nagy olcsóságossá,
Megcsorbult nemzeted változott korcsossá,
Neved ékessége nagy utálatossá.

Hazádnak szép vége mindenütt csonkán áll,
Sereged szép száma fogy, romol s szállton száll:
ínséged nő s árad, véled egy ágyban hál. ..

Ki szánhat? bánd magad nyomorúságodat,
Mert nézi, nem érzi az csak romlásodat,
Aki építhetné te szép országodat...

És mégis! Az elpusztíthatalan életerő s az ősi fölény érzete, mely örömét leli a nehéz helyzettel, veszedelmekkel való küzdelemben, nem engedi megtörni, kétségbeesni a férfilelkeket. E végvári vitézek szelleme pedig azóta is visszajár. Alighanem itt a végvárakban születik meg a híres magyar hetykeség, mely megmá-

morosodik a veszélytől és fittyet hány a halálnak. Mindnyájan ismerjük a büszke dalt: «Vitézek! mi lehet E széles föld felett Szebb dolog a végeknél?» S mikor hazájától búcsúzik, a költő így sorolja el a drága haza szépségeit, ékességeit:

Óh én édes hazám, te jó Magyarország!
 Ki kereszténységnek viseled paizsát,
 Viselsz pogány vérrel festett éles szablyát,
 Vitézlő oskola! immár Isten hozzád.

Egriek, vitézek, végeknék tüköri,
 Kiknek vitézségét minden föld beszéli,

Ti is ráró-szárnyon járó hamar lovak,
 Azkiknek hátakon az jó vitéz ifjak,

Fényes sok szép szerszám, vitézlő nagy szépség,
 Katona találmány, új forma ékesség,
 Seregben tündöklő és fénylő frissesség,
 Vitéz próba helye, kiterjedt sík mező!

Igen, ez az ország ettől kezdve a vitézi próba helye volt, vitézlő oskola.

De iskolája volt a politikai bölcsességnek is. A nemzet elhagyottan, meztelenül állott két állig felfegyverzett páncélossal szemben: ésszel kellett élnie. S még ekkor sem mondott le nagy hivatásáról! Politikáját sokszor szidalmazták kétszínűnek és fondorlatosnak a két ellenséges hatalom közti egyensúlyjátékáért, melyre

a szükség készítette. Ám ez a politika nemcsak a nemzetet tartotta meg, hanem megvédte Európát is. Mar-ii nuzzi György fráter, ki e politikát bevezette, így igazolja egy levelében kísérleteit: «Én, midőn újra és újra átgondoltam magamban a veszedelmet, melyben ez az ország már oly régen forog, s láttam, hogyan harapózik ez a veszedelem napról-napra mélyebbre a haza legszentebb szerveibe, hogy Isten különös jótéteménye nélkül sokáig ez az ország már nem húzhatja, lelkiismeretem tanúsága szerint minden gondom arra fordítottam, minden módon azt kerestem, milyen eszközzel, milyen módon szolgálhatnék a keresztény közösségnek s hogyan tudnám elhárítani az ajtónk előtt fenyegető veszedelmet. Minderre az vezetett, hogy minden támasz, amit szerencsétlen és lesújtott hazánk számára az embertelen ellenség dühöngése ellen a keresztény fejedelmek ígértek, annyira elmaradt, hogy nekünk teljesen el kellett volna pusztulnunk, ha csak nem választottam volna más módszer a haza megtartására.»

És a nemzet megmaradt I Végigjártuk futtában ön-ismeretünk végeit a nemzet első félezredének hagyományait, s a tanulság, amit útunkban nyertünk, ellenállhatatlan meggyőző erővel tör föl. Az tartotta meg nemzetünket, hogy törhetetlenül hűséges volt tulajdon lényegéhez. Megmaradt a nemzet, mert megőrizte lényegét: ez a megőrzött lényeg megtartotta. S két elemből ötvöződött ez a lényeg. Abból a két elemből, melyek Balassa Bálint és Fráter György imént hallott szavai-
ból is buzognak. Az egyik a vitézség és politikai bölcsesség, a másik keresztény hitünk és hivatásunk: e

hitnek és kultúrájának védelme. Az egyiket keletről hoztuk magunkkal, a másikat ott kaptuk nyugaton. E kettő egysége a magyar: így gyermeke ő keletnek és nyugatnak. S mint eddig, továbbra is bizonytal ez létének biztosítóka, ez a lényeg és a hozzá való hűség.

XV. Két ország, egy nemzet.

Budának 1541-ben a török által történt megszállása és az ország közepének végleges meghódítása után megszűnik Magyarország egysége és megszűnik az önálló magyar államvezetés. Az ország nyugati fele a bécsi birodalmi politika függvényévé válik, a keleti rész a török porta főhatósága alá kerül. A magyar politika ettől kezdve nem az állam egészének irányítása, hanem csak a nemzet puszta megmaradásáért vívott kétségbeesett küzdelem. A nemzeti önállóság megszüntetésére iparkodó bécsi törekvések elleni védelemként jön létre az önálló erdélyi fejedelemség, holott megteremtői is szívesebben erősítették volna meg a nemzet és állam egységét a király jogara alatt. Így születik meg a magyar politikusnak az a típusa, amelyik kénytelen a nemzet létérdekében kettészakítani az államot és országot s nem egyszer fegyveres viszályba is vezetni a két országrészt. Ennek az egész kényszerült politikának az összes rugói állanak előttünk megalapozója, Bocskay István végrendeletében.

A fejedelem először hitvallást tesz és Isten kegyel-

méért hálálkodik, azután rögtön hazája és nemzete felé fordul, «minthogy — írja — minden emberi háladatosság között Hazánknek, Nemzetünknek tartozunk mindenekfelett több jóval». Első szava a mentegőzés a fejedelemsége alatt dúlt háborúkért. «Hogy aminémű romlások és vérontások az elmúlt esztendőben abban a kedves Hazánkban estenek, nem mi tanácsinkból, akaratunkból, se tetszésünkéből lettenek, ment nem hogy romlásra, hanem inkább javára s megmaradására igyekeztünk, sőt kész lettem volna mindenkor még életemnek elfogyásával is néki szolgálni, ha az idő úgy hozta volna.» Nem akarta ő a királyt sem elhagyni. «A római császár ő felsége hűsége mellől, kit annakelőtte sok hasznos, emlékezetes és az egész kereszténységnek javára való szolgálattal magamhoz kapcsoltam vala, ugyan az ő felsége tisztviselői éles kardjokkal, fegyverekkel és az ő felsége ágyúival, várainak elfoglalásával minden törvény nélkül elkergetének ő felsége hívsége mellől...» De Isten megsegítette, a nemzet támogatta jóakarátát, s mindezért most buzgón hálálkodik.

«Ezeknek utánna — folytatja — mint Nemzetemnek, Hazámnak igaz jóakarója, fordítom elmémet a közönséges állapotnak elrendelésére, szeretettel intvén mind az erdélyi s magyarországi híveinket az egymás között való szép egyességre, atyafiúi szeretetre, az erdélyieket, hogy Magyarországtól, ha más fejedelemség alatt léznek is, el ne szakadjanak, a magyarországiakat, hogy az erdélyieket tőlök el ne taszítsák, tartsák ő atyafiaiknak és ő véreknek, tagoknak. Ha a fejedelem-

ségek, amint szokott lenni, vagy Erdélyben, vagy Magyarországon változnak, ők magok között az egyességet a szövetség szerént tartásuk meg, és az idő ha mit hoz, egymás javát örvendjék és egymás nyavalyáját fájlalják, és mindenben oltalommal, segítséggel légyenek egymáshoz, mert tudott dolog az, hogy a visszavonással nagy birodalmak is elromlanak, viszont az egyességgel kicsinyek is nagyra nevednek. Magyarországot is, a mi nemzetünket idegen földről kiszállítván az egyesség, erre a szép földre plántálta, nagyvá nevelte és sokáig virágoztatta, a visszavonás viszont megszaggatta, elrontotta és ebbe a jó napba hozta. Szánkban az ízi az egynéhány esztendőkből micsoda romlást hozott, hogy az magyar egymást vágta, rontotta, minden nemzetségeknek, még az nyilvánvaló ellenségeinknek is előtte, szidalmunkra, gyalázatunkra. Óvjon az Isten minden keresztény lelkiismeretet annak s affélének csak gondolatjától is!»

Íme a nemzete sorsán aggódó magyar, ki pedig kénytelen maga is hozzájárulni az ország kettészakadásához, esdve kéri a nemzetet, nehogy kebelében és szívében is bekövetkezzen a kettészakadás. Ne törődjön azzal, hogy két fejedelemség, két állam van: ő maradjon érzésében, összetartásában egy. Hiszen az állami szétszakadás is a nemzeti egység és a nemzeti élet megmaradásáért van. így hangzanak Bocskay sokat emlegetett szavai a maguk teljességében:

«Az egyességnek pedig örökösön való megtartásában ezt az utat látjuk: A fejedelemségek ha szinte változnak is, mindkét helyen a szabad választás szerént,

de egymás ellen senki ingerléséből, izgatásából ne támadjanak. Valameddig pedig a magyar korona ott fenn nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél létszen és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik is oltalmokra, javokra létszen. Ha pedig Isten azt adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kézhez kelne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük, nem hogy attól elszakadnának, vagy abban ellentartának, de sőt segélyék tehetségek szerént, és egyenlő értelemről azon korona alá a régi mód szerént adják magokat.»

XVI. „Két pogány közt“

Másfél évszázadon keresztül két ellenség halálos szorításában kellett megtartani a magyar nemzetet s nemzetiségét, szabadságát. A meggyengült, megfogyott magyarság nem tudta magát a maga erejéből megvédeni mindkettő ellen, valamelyiknek védelmét vállalni kellett, noha tudták, érezték, tapasztalták, hogy egyik sem igaz jóakarója. Béctől vagy Isztanbultól kell-e inkább féltetni a nemzetet? melyiknek az oltalma s melyiknek az ellenség volta a veszedelmesebb? Ez volt a nagy kérdés, mely két pártra osztotta a nemzetet. Mindkét fél meg volt győződve, hogy az ő álláspontja a helyes és arra akarta hajlítani az egész magyarságot. Mert abban mind megegyeztek, hogy e kétfelé szakadtság mily ártalmas.

A török párt legnagyobb képviselője, Bethlen Gábor is azt hangoztatja végrendeletében, hogy «eleitől fogva semmi inkább nem vesztette a mi szegény hazánkat, mint az magok között való ördögi irigység, halálos gyűlölség, rettenetes pártütések, fejedelmekben való válogatások, melyből az ország utolsó romlásra jutott.

Mely szép virágjában maradtott légyen Magyarország is mindaddig, valamíg a maga nemzetéből választhatott fejedelmet! De mihelyt a magok nemzetekből való választást megútállák, megveték, idegen fejedelmek alá veték és adák magokat, micsoda haszon következők belőle? semmi egyéb kétfelé szakadásnál... E mi szegény hazánk véghazáját hogy az Úr Isten ingyen való kegyelméből megtartotta, megoltalmazta légyen ennyi idők forgásaiban, változásiban az idegen nemzetből való fejedelmek reá való elvégezett gonosz szándék jóktól, hogy paizsul való oltalmára mint rendelte volt a török nemzetet, mindeneknél nyilván vagyon, és valamég a török nemzettel való frigy mellett megmaradtak, mellőle el nem állottak, volt-é valakitől valami bániások? De mihelyt a német nemzet mellé állának, micsoda jutalommal fizete, szájunkban az íze; azzal tudniillik, mellyel régen kívánta és mesterkedett benne, hogy nemzetünket elfogyathassa, kegyetlen halálnak nemével megölhesse, országunkat a földdel egyenessé tegye, vagy éppen elpusztíthassa, és ha a felséges Ur Isten csodálatosképen a török nemzetet újabban hozzánk nem gerjeszti s kapcsolja vala, ki meri azt mondani nemzetünk közül, hogy Erdély országát idegen nemzettel meg nem töltették volna? hol volna az Isten tiszteleti? hol volna a magyar nemzet? és hol volna szabadsága?» Inti hát a nemzetet, nehogy újra beleessen ebbe a hibába. «Ha magokban egyesek lesznek, — folytatja, — az Istent igazán tisztelik, félik és az ő kicsiny anyaszentegyházának hűséges gondviselői lesznek, egymást tökéletes szívvel szeretik, a religió felett

egymással nem veszekednek, hanem annak megítélését ama nagy papra bízzák, aki lakik mennyekben és az hol kinek-kinek, amint érdemlette, megfizet; ne légyenek papokká, ne idvezítsenek erővel senkit, légyen szabadságban az ország alkotmánya szerint a négy bevett vallás közül a ki amelyiket befogadja. Az alattomban való veszedelmes praktikáknak, kérek az Istenért mindeneket, békét hagyjanak, kiki elégedjék meg a maga sorsával s állapotjával, ne igyekezzenek újabb változást csinálni, kitől újabb tűz gerjedjen közöttünk ...» S a nemzet szabadságának védelmében főként abban egyezzenek, inti az utódokat a fejedelem, hogy az ország kormányához idegent ne engedjenek. «Mivel a természet is az emberbe oltotta azt, hogy a szabad életben gyönyörködjék és még az oktalan állatok is szoktak abban gyönyörködni: bizonyára azt hiszem, hogy senki mi közülünk nem találkoznék oly, aki szabadságban nem akarna élni.»

És most következik az a fordulat, ami élesen rávilágít az oly mélyen keresztény Bethlen Gábor nagy belső válságára, mely politikai döntését kísérte. Már Bocskay követe is így védekezik a bécsiek szemrehányására: «vagy akartunk, vagy nem, de a törököt kellett segítségül hívnunk, ha életünket és hazánkat meg akartuk tartani». Hivatkozik rá, hogy kétszáz esztendeje tart ki mellettük a magyarság a török ellen, «sok vérünk hullásával, szép országunk elromlásával szolgálánk nekik, az országukat épen megtartjuk s azzal akarák meghálálni, hogy hazánk kevés maradékából is ki akarnak bennünket veszteni, és ki is vesztenek vala, ha

az Úr Isten az törökkel, az mi oly nagy ellenségünkkel nem oltalmaztál vala meg». Ez a nagy keserűség: a pogány töröknél kell oltalmat keresni a keresztyén testvér ellen. Ezt halljuk Bethlennél is: «És ha már maga szabadságában nem élhet valamely nemzet, állam vagy város, örömelebb szolgálna keresztyén fejdelemnek, hogysen mint Isten ismeretén kívül valónak. De az Úr Isten attól is megfosztotta nemzetünket, mert akitől minden oltalmat kellene várni, attól vettünk eleitől fogva sok gonoszt. Nem tehetünk róla, a kénytelenség cselekedtette velünk oly protektort keresünk, kinek, szárnya alatt azok ellen magunkat országostól megoltalmazhatnánk, aminthogy a jó Isten az ő kegyelméből e világ csudájára a természet rendén kívül úgy vezéreltette azt az oltalmazásunkra rendelt nemzetet, hogy még meg nem fogyatkoztunk benne, valamikor arra okot nem adtunk. Az én tetszésem és tanácsom azért az én hazámhoz ez: hogy valamég egyebet nem tehet, a török nemzettel való egyességet még elszenvedhető károkkal is megtartsák, tőle el ne szakadjanak, hanem minden úton-módon kedvét keressék.»

XVII. „Mint a küszöb és ajtó között“

Tévedés és igazságtalanság volna azt hinni, hogy a Bécs pártján álló politikusok rossz magyarok, vagy éppen az idegen udvar merő bérencei lettek volna. Meggyőződésük volt, hogy a török ellen a keresztény királlyal kell tartani, s abban bizakodtak, hogy egyrészt sikerül megvédeniük a nemzet szabadságát kormányával szemben, melynek ellenséges érzületével ők is tisztában voltak, másrészt egyszer rá tudják venni, hogy rátámadjon a törökre és kiűzze az országból. A nemzet szétszakadását keservesen fájlalták, a másik pártot is testvérnek tekintették még fegyveres viszályaikban is, s legfőbb törekvésük volt e meghasonlás megszüntetése.

Ennek a politikának legnagyobb alakja, Pázmány Péter így fejt ki felfogását: «Az magyarországi királynak olyannak kell lenni, aki az magáébul oltalmazhassa országunkat és keresztyén fejedelmek atyafiúságával oly erős legyen, hogy segítséget remélhessen, ha az török reánk rohanna. Annakokáért, valaki Csehországot, Morvával és Sléziával, és mellette

Ausztriát Styriával és Karinthiával bírni fogja, úgy tetszik, hogy minekünk kintelen ahoz fejünket hajtunk. Mert lehetetlen, hogy Magyarország az két hatalmas fejedelemség között megmaradhasson, hanem avagy az pogány torkába köll esni, avagy az szomszéd körösztényi fejedelem szárnya alatt köll megnyugodni.» Ez azonban ne legyen szolgálai alávetés. Hangoztatja egy beszédében, hogy «az koronázatkor az mi hazánknak és nemzetségünknek törvényire azért esküszik meg ő Fölsége, hogy bátorságosak lehessünk szabadságunkban».

Számtalan nyilatkozata mutatja, hogy mily tisztán látta a helyzetet, a bécsi politika veszélyeit, s hogy] mily mélységes volt magyar hazafisága. Szemben állt Erdéllyel, Bethlen Gáborral, Rákóczy Györggyel, de a Bethlen táborában levő rendeknek ezt írja: «Hogy kegyelmetek az szegény megromlott és fogyatéék darab hazánknak ily szörnyű nagy romlásán és pusztulásán szánakodik, sőt igyekezik is azon, hogy messzebb ne terjedjen, azt kegyelmetek igaz magyarokhoz illendő jó indulatbul cselekszi, kötelessége is mutatja kegyelmeteknek, hogy édes hazáját oltalmazza. Mert ha nekünk nem fáj saját nemzetünknek fogyása, romlása, nem tudom, kinek fájhat. Magam felől kegyelmeteknek azt tökéletes igazsággal írom, hogy ha lehetne, véremmel is megoltanám ezt a szegény hátra maradt Magyarországi üszögöcskének újonnan fellobbant lángját, mely ha tovább terjedt, elolthatatlan léssen és minden idegen országokban levő hadakat erre a pusztult hazára vonszunk, kit az Úr Isten távoz-

lásson. Mert úgy tetszik, hogy mint a küszöb és ajtó között levő ujj, úgy vagyunk mi az hatalmas császárok között, és mind oltalomtul s mind ellenségtül romlanunk kell, ha békességben nem maradunk.» Bethlenhez pedig így ír: «igen félek attul, hogy ha békességre nem megyen az dolog, nem csak az ő felsége erős hadai elérkeznek, de az egész keresztyénség felindul és az töröknek ellene áll, kiből csak az jön ki, hogy az német és török Magyarországbán fognak Magyarországrért hadakozni.»

Ez a rettegés, az, hogy a haza voltaképpen csak két ellenség harcmezeje, újra meg újra visszatér nyilatkozataiban és nem győzi kérlelni az ellenfeleket, a bécsi udvart és az erdélyi fejedelmet a békességre. «Kegyelméd bizonyos legyen, — írja Rákóczy Györgynek, — hogy tehetségem szerént én az békességnek őrzésében szüből fáradok. Mert akarnám, hogy ezt a kevés magyarságot jobb üdöre tartanók és egymást ne fogyatnék. Ki tudja, talán Isten könyörül romlott hazánkon és a természet szerént való ellenségtül megmenti.» Ez az ellenség a török. Nem szűnik meg bizakodni abban, hogy «az Úr Isten a keresztyénségben egy általános békességet szerez. Ki, ha úgy leszen, a töröknek is megfelelnének azután ... Európa megszabadulna a török igátul, kiért, tudja Isten, nem szánám életemet letenni. De a királyok szíve Isten kezében van, csak ő szent felsége nyithat ebben utat», teszi hozzá csüggedten, hosszú éveken át tapasztalva a császár és király közönyét Magyarországon sorsa iránt. Ebből a szempontból foglal állást a független Erdély-

lyel szemben is. «Hiszem, elég példánk vagyon árral, hogy Erdélyt a német segítség meg nem oltalmazhatja», vallja be, s ezért igyekszik Erdélyt békeességben tartani, egyrészt Béccsel, másrészt a törökkel. Közvetít az udvar és Rákóczy György között, másrészt ilyeneket ír a fejedelemnek: «Kegyelmed azon legyen és meg ne ijedjen, mert Isten az, ki a pogány ellen megsegíti a keresztyéneket. .. Ha bír a törökkel kegyelmed, írja meg a portára, hogy kegyelmed hív a portának... Ha látja kegyelmed, hogy nem bír velek, és — kit Isten ne adjon — valakik az erdélyiek közül elállónak: Váradban húzza meg és erősítse meg magát kegyelmed... Majd el jő a tél és idő adatik mindenre ... Nem kell, uram, a keresztyénségnek ilyen szép bástyákat mint Erdélyt, pogánynak hagyni.» Jóakaratóval, pártfogásával biztatja a fejedelmet, sőt van egy nyilatkozata, mely szerint teljesen elfogadta Bocskay álláspontját és politikáját. «Átkozott ember volna, ki titeket arra késztetne, hogy töröktől elszakdjatok, ellene rugódozzatok, míg Isten a keresztyénségen másképen nem könyörül, mert ti azoknak tor-kában laktok. Oda annakokáért adjátok meg az mivel tartoztok, ide tartsatok csak jó correspondentiával, mert itt keresztyén fejedellemmel van dolgotok, ide adománytok nem kell, az törököt töltsétek adománytokkal. Mert noha nekünk elégséges hitelünk, tekintetünk van mostan az mi kegyelmes keresztyén császárunk előtt, — önti ki a szívét a Habsburg-párt vezére, — de csak addig van ez, míg Erdélyben magyar fejedelem hallatik virágozni...».

XVIII. A nehezebb oldalon.

A Habsburg-párt másik nagy vezére Pázmány mellett Eszterházy Miklós nádor, ő a merevebb. Ő tanúsít keményebb magatartást Erdéllyel szemben is, nagy hibának és bűnnek tartván a királytól való elszakadását, s törökellenessége is következetesebb, protektorátusának vállalását mélyen elítéli. Fájdalmasan panasolja, hogy «ez magyar nemzet annyira elvetemedett már, hogy akármi kis ókból is, mindjárt az törökhöz fut s törökké leszen, akinek még az nevéből is irtóztak az mi eleink». Nem szűnik meg kérlelni, noszogatni az udvart a török elleni fellépésre, az ország felszabadítására, s panaszosan veti szemere: «egyedül állunk ellent hűséggel». De kénytelen ő is féltetni az országot a császári hadiak pusztításaitól, mint Pázmány. Mikor Rákóczy György haddal fenyegeti a császárt, azzal kérleli a fejedelmet, hogy a harc nem hozna sikert neki, ellenben itt is, ott is idegen hadakat hozna az országra. «Mert igen jól tudom azt én, hogy a kicsiny magyar erő mit téssen... de arra is kicsinnek tartom a kegyelmed maga erejét, hanemha azokat veszi melléje, akik maga személyének is ellenség

kegyelmednek, s szomjúhozzák: nemzetünk vérét és hátramaradott kis részecskéjét hazánknak. De ez is micsoda keresztyénség vagy micsoda jutalom, csak a mi üdönkbéli példák is igen megmutatják, s nem hiszem, hogy a természetnek szelídsége ennyire megvadult volna kegyelmedben, hogy török prédája alá kívánna vetni bennünket, úgy, mint maga vérét és nemzetét... Nézhetné talán az ország javát és nemzetünknek szabadságát kegyelmed, mely talán magában gonosz nem volna: de fegyverrel azt sem viheti kegyelmed végbe; sőt inkább magunk közt sem egyezhetvén meg, elveszünk úgy is. És így mind e dolgok és módok nem egyebek lennének e szegény hazánk és megkevesedett s talám keseredett nemzetünk veszedelménél. Semmi úton nem javallbatom azért a fegyvert. Mert látom azt is, kemény fegyvert készítenek ellene, fenyegeti a fejedelmet a császár készülődéseivel. De ha Rákóczy hajlik az egyességre, «leborulok ő fölsége előtt s könyörgeni fogok, hogy az idegen hadiak beküldését, kik már nagy részre el is vannak rendelve, halassza kegyelmesen ő fölsége, s kegyelmesen hajoljon inkább a jó egyességre, hogyses ő fölsége is fegyverhez nyúljon és a kétféle fegyver utolsó romlását okozza az ő fölsége országának». Nem győzi újra meg újra békességre kérni a fejedelmet és egyik levélben a másik után ismétli meg, hogy a nemzetet pusztító vész az ő lelkén fog száradni. «De talám megesszméli a magyar nemzet is magát, s egyért mindnyájan nem kívánnak elveszni, mely úgy is léssen, ezenel meglátja kegyelmed.»

Mikor a békeség nem sikerül, megható szavakkal panaszojja: «Beteges ágyamból és nyugodalmas helyemből kegyelmed fegyverrel való hozzánk jöve-tele engemet útnak való eredésre kényszerít, kire, megvallom, kedvetlen megyek, de uram parancsolatja s hazámhoz való kötelességeim erőt hagy vennem. Im azért én megindultaim, is megindultak a hadak is mindenfelől. Az üdő, úgy vagyon, alkalmatlan; de alkalmatlanabb, hogy nekünk magyaroknak egymás ellen fegyverrel kell mennünk. Kegyelmed németet, törököt s nem tudom mind micsoda hadat hozott és hozni kíván megromlott országunkra, kiben sem okát, sem semmi mentségét kegyelmednek, amelyek ily rút veszedelmes pusztulásra okot adtak volna, nem látom, s minket is az oltalomnak fegyveréhez kényszerített nyúlni kegyelmed. Melynek kimenetele, úgy vagyon, Isten kezében vagyon; de nyugodjék meg kegyelmed rajta, hogy ha valaha ez szegény nemzet veszedelemben volt, most vagyon.» Inti Rákóczyt, hogy nie bízson idegen szövetségeseiben: «Miért kell egyébaránt is őérettek így miarconganunk magunkat: holott sem kegyelmednek ők méltóságot nem keresnek, sem ennek a nyomorult nemzetnek szabadságot, hanem a mi veszedelmünkkel is a magok javát célozzák.» Semmi a, világon nem elegendő ok, hogy a nemzetet a háború veszedelmébe vezesse, hangoztatja a nádor. «Lassú dolgok ezek az egész megmaradásunkat néző dolgok között, — válaszolja a fejedelem hadviselésének okaira, — s nem nyereség, hanem veszély ott hazánkat, magunkat, törvényünket, szabadságunkat, religióinkat

mindenestől kockára vetnünk és utolsó veszedelemre bocsátanunk ahol nem tudorai micsoda állítólagos szabadságot keresünk.» «Semmi ezt a mi nemzetünket és édes hazánkat meg nem tartja, — halljuk politikájának alaptételét, — hanem a békesség és jó egyesség, az császár urunknak hozzánk való atyai szeretete és ortalma. De mind ezt a három rendbéli dolgot megveté kegyelmed...» Tegye le tehát a fegyvert a fejedelem, ez a magyar nyomorúság orvossága. «S megmaradván a ház és annak fundamentoma, sepregethetünk abban és igazgathatunk is, de ha eldől, haszon-talan minden munkánk és orvoslásunk. Azt kell azért először megtartanunk, kihez az feljül megírt fundamentomok kívántatnak.* Újra meg újra rámutat, hogy a háború csak idegen hadak pusztítását hozza az országra és a töröknek használ, s hangja egyre könyör-gőbbé és szemrehányóbbá válik. «Bizony pogányokra mennék örömeoseb, mint magam nemzetére; de így akarja, úgy látom, kegyelmed», panaszolja, önérzete-sen hivatkozik rá, hogy mint nádornak «az mi édes hazánk szabadsága dolgát is a mi illeti, ahoz nekem vagy on több közöm, mint kegyelmednek». Egyik leve-lében költői szárnyalásává lobbantja szenvedélye pró-záját: «Istenre kényszerítem kegyelmedet, édes hazá-ját s ez maroknyi nemzetét ne vesse utolsó veszedelemre! Nyugodjék meg és elégedjék meg ennyi ő felsé-gének kegyelmedhez nyújtott kegyelmességével: mert egyébaránt minden körülálló dolgaink úgy vadnak, annyiba hozta szegény hazánkat és nemzetünket kegyelmed, (bocsánatkéréssel szólok), hogy kegyelmed

miatt fog ezennel semmivé lenni és elveszni. Mégis nagy szeretettel és becsülettel kérem azért kegyelmedet, adjon csendességet és békességet ennek az szegény hazánknak! elégedjék meg ennyi romlásával! vegye kedvvel ezt a kiterjedt kézzel nyújtott békességet és egyéb kegyelmességét ő fölségének: nyughassunk meg valaha már és vehessük egységbe magunkat: ne legyünk úgy, mint az egymástól elhányt söprő. így áldja meg Isten is kegyelmedet és az kegyelmed raa-radékit is. S ha nemzetének és hazánknak mi jóval kíván kegyelmed lenni, adja az békességet neki; minden haladék nélkül penig, mert amint sokszor megírtam másszor is kegyelmednek, hogy sem belső, sem külső fegyver, sem semmi idegen segedelem minket meg nem tart, egyéb az békességnél.»

XIX. Az őrálló.

Az egész török-korszak legfényesebb, de egyben legtragikusabb alakja Zrínyi Miklós. Nemcsak «költő és hadvezér», de a kor legnagyobb államférfia is. S éppen neki nem adatott meg, hogy nemzete sorsát kezébe ragadhassa. A bécsi király híve volt és annak jogára alatt akarta egyesíteni az országot és felszabadítani a török alól, de hamarosan be kellett látnia, hogy törekvései zátonyra futnak a bécsi udvar féltékenységén és rosszakaratán. Belátta, hogy Magyarország hasztalan várja Nyugat segítségét, «holott — írja — az volt kapuja és grádicsa a török veszedelemnek, de ők egymásra kis bosszúságért is inkább hadakozának, hogysesem a szomszéd háznak tüzét oltották volna. De az Isten őket megverte és vakította. Látja most mind az egész világ, hogy a magyar nyavalyája nem csak a magáé, hanem közönséges, holott a török rájöhet Bécsre, mikor akarja.» Keseregve gondol arra, hogy ha Mátyás idejében a császár összefogott volna a magyar királlyal, bizony kiűzték volna Európából a törököt. Majd így folytatja: «Hogy a két elme nem

egyezhethet, Isten dolga. Most mikor nemcsak római császárság, s magyar királyság vagyon egyben kapcsolva, de sok más ország, is, remélhetünk-e mi jobb időket, nem tudom; de bizony készülte semmi nincsen. Vagyon ugyan megoldása, de nehéz az embereknek átalkodása miatt. Ha a mi urunknak alattvaló magyar nemzethez való bizalmatlanságát nem nevelnék, sőt kigyomlálnák a rossz tanácsok, kik között mind német s ómagyar vagyon, de rossz; ha el nem hitelnék vele, hogy nem bír másképpen a magyarral, hanem mikor nyomoruk; ha viszont nemzetünket annyi kétségben hajon folyva húznák, és, ha ugyan akarátja ellen is, régi jó állapotra igyekeznének emelni: kész volna a dolog, örülhetne a keresztyénség, nem telnék tovább az ottomán hold. De valamint lehetetlen a szeleknek fújását a tenger háborúságára meggátolni, így lehetetlen a fejedelmek tanácsátul az ilyen rossz elméjű tanácsolókat eltiltani.» Felismeri, hogy nemzetmegváltó politikáját csakis magára a nemzetre építheti. Hozzá fordul tehát, hogy felrázza.

«Látok egy rettenetes sárkánt, mely méreggel dühösséggel teli, ragadozássra készen és ölében viseli a magyar koronát, én csaknem mint egy néma, kinek semmi professiom a mesterséges szólásra nincsen, felkiáltok mindazonáltal, ha kiáltásommal elijeszthetném ezt a dühös sárkánt kiáltván: Ne bánts a magyart! Szegény magyar nemzet, annyira jutott-e ügyed, hogy senki ne is kiáltson fel utolsó veszedelmeden? hogy senkivel ne keseredjék meg szíve romlásodon? hogy senki utolsó halállal való küzködéseden egy biztató

szót ne mondjon? Egyedül legyek-e én őrállód, vigyázod, ki megjelentsem veszedelmedet? Nehéz ugyan ez a hivatal nekem, de ha az Isten az házamhoz való szeretetet reám tette, ímé kiáltok, ímé üvöltök: hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, hon az emésztő tűz! Íme tudománt teszek előtted, nagy Isten, mindent akit tudok kiáltok, hogy éntülem elaluvásomért nemzetem vérét ne kérd elől. De mi dolog ez, magyarok, hogy nem csak az őrállótok jelentését hallván, hanem magatok szemével a veszedelmet látjátok, s mégis fel nem serkentek mély álmatokból? . . . Ha azért okvetetlen bizodalmat nem találunk csak a mezítelen reménségben, szükséges, hogy oltalmat nézzünk magunknak magunk emberségében és vigyázásában Isten után... De még Istentül is tunyául kérni segítséget, vétek és bolondság.. . Magyarok, tinéktek szólok. Ez a rettenetes sárkány, a török, várainkat tölünk elvette, sok ezer magyar lelket rabságba vitt, sokat a kardnak élivel emésztett meg, Erdélyt, koronánknak egy legszebbik boglárát, fel prédálta, zavarta, fejedelmét eltiporta, gázolja nemzetünket, országunkat, mint egy erdei kan a szépen plántált szőlőt. Kérdekedjetek mostan egymástul, kit illet ez a veszély, kit fenyeget ez a háború? Ha feltaláljuk azt tiszta elménkkel, hogy ez nem mi nyavalyánk, ám hallgassunk, bízunk másoknak jóakarátára oltalmunkat. De ha az oktalan állatok a magok barlangjoknak bántódásáért, a magok kölyköknek elviteléért készek a halált szenvedni: mennyivel minékünk inkább, kik dicsőséges magyar vérnek maradéki vagyunk, az mi atyánkfiái-

ért, atyáinkért, anyáinkért, feleségünkért, gyermekünkért, hazánkért meg kell indulnunk, halálra is, ha kívántatik mennünk, mégis legalább bosszút ezen a dühödt eben állanunk.»

«Gondolom, hogy itt mondja valaki: mind igaz ez, de mi magunktól elégtelenek vagyunk magunk oltalmára. Úgy vagy az, meg kell vallanunk, a török erejéhez mi csak nyomorultak vagyunk; de viszont ez a gondolkodás nem kicsint árt nekünk...» Mert vájjon törődtek-e ezzel a görögök, mikor a hatalmas perzsa birodalommal szembeszállottak? Nincs más hátra, «hogy avagy megoltalmazzuk magunkat, avagy vitéz módra haljunk meg .. . Mert én nem látok egy szomszédot is, sem egy idegen nemzetet is, aki a mi kedvünkért örömet szerencséltesse a maga békességes voltát. . . De engedjük meg, lehessen, engedjük meg, sok idegen népek jöjjenek segítségünkre, de ha idegenen fog állani a hadakozásnak administrációja, bizonyára semmit sem bizakodhatunk. Mert forgassuk fel a históriákat, és megtaláljuk, hogy jóllehet magyar is sok helyen botlott vitézségben és sokszor rosszul cselekedett, mindazáltal a derekas veszedelmek az idegeinktől estek; holott avagy nem érzették úgy nyavalyánkat, avagy a kéntelenség nem erőltette őket a szerencséltetésre mint a magyart. Mert akinek nem borja, nem nyalja ... Itt talán valaki engemet megszólít s kérdi tülem: mit akarsz ezekből a sok beszédekből kihozni? mit tanácslasz? könnyű akárkinek is deklamálni, prédikálni, de orvosság kell a betegnek, flastrom a sebnek. Én arra röviden felelek, meg is duplá-

zom kiáltásomat: Fegyver, fegyver, fegyver kívántatik és jó vitézi resolutio! Ezen kívül én semmit sem tudok, sem mondok. Avagy azért, magyarok, evvel oltalmazzuk meg magunkat, avagy vitézül hajlunk meg mindnyájan, mert más mód nem adatik. Elfussunk? nincs hová, sehun másutt Magyarországot meg nem találjuk, senki a maga országából barátságunkért ki nem megyén, hogy minket helyheztessen belé: az mi nemes szabadságunk az ég alatt sehun sincs, hanem Pannóniában. Itt győznötök vagy halnotok kell.» E tragikus «vagy-vagy» ott bujdokol a magyar lélek mélyein évszázadokon át, míg egyszer megint harsogva tör a felszínre a nemzet «Szózat»-ában.

XX. A nemzet reformátora.

Mikor Zrínyi belátta, hogy a magyar nemzetnek önjerejéből, a maga fegyverével kell megszabadítania magát a töröktől, ha nem akar elpusztulni, belátta azt is, hogy a korabeli megnyomorodott magyarságot fel kell emelni, hibáitól megtisztítani és régi erejébe és erényeibe visszaállítani. Zrínyi szedte először rendszerbe a magyar hibákat, hogy tükröt tartson nemzete elé.

Mindenekelőtt a kishitőség ellen támad. «De miért kelljen elvesznünk avagy kétségbe esnünk, míg csontjainkban velő, ereinkben vér, míg Isten mennyországban az mi bizodalmunk lehet, míg karunkban kopját, markunkban szablyát szoríthatunk? Avagy külön kompositióból vagy-e az mi ellenségünk felépítve? vagy nem azoktól a vitéz magyaroktól származtunk-e mi, kik kevés néppel számtalan sok ezer pogányt kergettek? Nincsen-e Istennek hatalmában Hunyadi győziedelmeit, Mátyás király dicsőségeit kezünkben újra megvirágoztatni? De úgy, ha mindnyájan egy szívvel, egy lélekkel, segítségül híván Istennek szent nevét, körösen nyulunk a magunk dolgához, és fáradunk, vi-

gyázunk, tusakodunk az mi életünkért. A fáradhatatlan szorgalmatosság, az unalom nélkül való vigyázás, az kész gyorsaság és a gyors készség szokta annak a drága fának gyümölcsét elérni, kit az emberek dicsőségnek hívnak. Minékünk penig magyaroknak nem csak dicsőségünk, de a megmaradásunk is abban van ... De ismét itt nekem mondhatja valaki: Jó volna a hadakozás, ha kívánt eredményeket remélhetnénk magunknak; de azt sokszor próbáltuk, soha nem nyertünk véle, mindenkor markunkban szakadt. Én arra így felelek: Míg az mi militaris disciplinánk virágjában volt, nem igaz az, hogy markunkban szakadt volna soha is szándékunk. Téliek a históriák a mi magyar nemzetünk dicsőségével, teli a világ azoknak emlékezetivel, és Európának, egy szeglete sincs, aki az mi eleinkről becsülettel ne szólna; soha muzulmán vér nagyobb folyásokkal nem folyt, mint a magyar kard miatt, soha senki ennek a pogány holdnak betöltését úgy nem késlette, mint mi magyarok. De meg kell vallanunk, noha nyögve és pironkodva, olyan messze estünk mi mostani magyarok a régiektől, hogy ha előjönnének mostan más világról azok a mi vitéz eleink, sem mi őket, sem ők minket meg nem ismerhetnének. Mert nyelvünkön, szólásunkon kívül mivel hasonlítjuk mi magunkat azokhoz? Csúfsága letünk nemzetünknek és magunknak, ellenségünknek penig, valahonnan jön reánk, prédájává. Miért? a vitézségnek disciplinája meg nem tartásáért; a részegségért, a tunyaságért, az egymás gyűlölésért és ezer ilyen vétkünkért. Én nem hízelkedhetem, édes nemzetem,

tenéked, hogy hazugsággal dicsérjelek, hanem im megmondom magadnak fogyatkozásaidat, olyan szívvél és szándékkal, hogy megismervén magad is, vesd ki ezt a mocskot lelkedből, reformáld vétkeidet, öltözzél igazságban, övedzzél erősséggel, hidd segítségedre a Jehovát, resolváld magadat, avagy ajándékozd magad az Isten nevének és magadnak oltalmára kössünk kardot a pogány ellen.»

Részletezi a korbeli magyarság bűneit. A fegyelmetlenséget a katonáskodásban és magánéletben egyaránt, az erkölcsök lazaságát és feslettségét, a szabaddosságot, önzést, az egymás elleni gyűlölködést. Egy levelében nekikeseredve tör ki: «egymást jobban, hogysesem akármely nemzet ez világon, gyűlöljük és csaknem mint az ebek vagyunk, minden nyavalyánkban csak egymásra szánkat tatjuk, egyikünk az másikra vet s mindnyájan vagyunk pedig az rosszak s az vétkesek, mi, az kik mindenik az maga privátumáért eleget perel és pattog, az publikumért megnémul és készek vagyunk s örömet látjuk felebarátunknak házát égve látni, csak legyen annyi hasznunk benne, hogy annál melegedhessünk félóráig, mi fegyvert kezünkben nem veszünk, hanem mint az számárok nyögünk az ösztön alatt.» Ám az elkeseredett ember mégis ezt a kishitúséget tartja legnagyobb hibánknak. «Oh egek! oh Isten! — kiált ugyan fel — mért hoztál ki minket Scitiából, holott ottan avagy nem bomlottunk volna meg ennyire, avagy ha bomlottunk volna, nem látott volna ennyi világ minket magunk rosszasága miatt veszni. De ha nincs haszon a panaszolkodásban és a

haszontalan való fohászzkodásban, — folytatja, — nyúljunk az orvosságokhoz, ha vagyon; s vagyon is periig, ha akarunk. Mert noha az mi magunk népét az mint mostan vagyon, jól leábrázoltam, ugyan mindazonáltal, ha (kérded: kit kívánok s micsoda nemzetet akarok oltalmomra, azt mondom: a magyart kívánom. Miért? azért, mert ez legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb és, ha akarja, legvitézebb nemzetiség. Azért magyart kívánok oltalmamra ... Csak jobbitsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak, tegyük helyére és méltóságára a katonai disciplinát: egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók, ha kevesen vagyunk is...»

XXI. „Eleink tündöklősege.

A legmélyebb lesújtottság állapotában mire emlékezne egy nemzet, ha nem a legmagasabb csúcsra, melyen egykor a dicsőség sugárözönében állott! Mátyás király kora lebeg elveszett paradicsomként a törökorszag magyarja előtt és a nagy király az ideálja. S az ő eszményi képével együtt a magyar szittyarenaissance-ot is felidézi, Attilának és a hunoknak büszke hagyományából merít bátorítást. Ebben nyugati és keleti magyar egyként megegyezik.

Bethlen Gábor mintaképe is Mátyás király. Céltudatosan igyekszik annak budavári udvarát újítani fel fejedelmi székhelyén, s az ő tudomány és művészetpártolását, gazdasági és társadalmi politikáját követi, de legfőképen az ő diplomáciai és hadi sikerei lebegnek előtte. S az egykorúak valóban a nagy Hunyadiakhoz és a szittyá ösökhöz hasonlítják. Egy korabeli népszerű vers ilyen szavakat ad szájába:

Régi magyaroknak,
Jeles királyoknak
Én is nyomdokit nyomom,
Hunyadi Jánosnak,
Amaz nagy hadnagynak
Bátorságit én bírom,
És az Attilának

Kétélű pallósát
Oldalamon hordozom.

S amikor a maga hírnevét jellemezni akarja, arra hivatkozik, hogy az ellenség úgy féli, mint «Az Hunyadi Mátyást, Amaz magyar királyt».

Nyugaton pedig Zrínyi Miklós merül el Mátyás életének, személyiségének és tetteinek tanulmányozásába okulás és buzdítás végett: «Én az ő királyi erkölcsiben gyönyörködve, ezen a két héten magam multságáért jedzésbe venni akarom az elmélkedésre való dolgait, úgy hogy ha nem láthatjuk sehun Mátyás királyt, lássam elmémben az ő dicséretre méltó dolgait.» S valóban remek és megértő képet fest a nagy királyról. Büszkén kiált fel: «Mutasson ilyen apát s ilyen fiat nekem egy historicus, aki ezer esztendőre fonja is némely királynak genealógiáját. Szép és ékes dolog régi nemzetségnek rendét számlálni ;sok száz esztendeig, — folytatja szemrehányó tekintet vetve nemzetére, — de csak olyankor, mikor mindazokban is mocsok nem találkozott, akik a genealógiát formálják, és úgy is osztán nem másra használ eleink tündöklősége nekünk, hanem hogy égő szövétneknél, fényes fáklyánál futjuk a mi életünk pályáját, nem lehetünk setétben, sem mi, sem az mi cselekedetink. Az ki azért elfajzott régi jó eleitől jobb volna neki, ha nem volna nevezetes az ő eleinek neve.» Másik eszményképe Attila. Nagyobbnak tartja Nagy Sándornál, Július Caesarnál is, mert azok «győzedelmiei, országzásai holta után mind füstbe ménének, az maradandó és örökös királyságot

csinál a magyarnak, ha mi is úgy folytatnánk, mint a régi jó magyarok kezdték». Keserűen veti oda kortársainak: «Bizonyára azok az vitéz magyarok, akik annyi vérontással Scitiából kijöttek, azok a királyok, amelyek a magok életét mind alattvalóikért annyiszor feltették, hallották volna, hogy mi, elfajzottak, oly rossz véget csinálunk az ő szándékjoknak és magunk örökségének, nem fáradtak volna annyit. Attila Scitiában maradt volna és az ő maradéki nem lettek volna nemzeteknek csúfjai.»

E szittya lélek (szemében a vitézség a legfőbb erény, a harcos az ideál. «... az egész mesterségek között, kiket az emberi társaság feltalált, legtündöklőbb, legbecsületesebb a vitézség, és nagy csudára méltó, hogy az Élő Isten, ura mennynek, földnek, legdicsőségesebb nevei közé téteti azt: Seregeknek Istene. így akarta az ő végeláthatatlan bölcsessége és rendelése, hogy az, ki ezien a világon vitézebb, az legyen becsületesebb is az emberek között.» «A mi első politicánk fegyver volt, — írja, — most is annak kell lenni... Az mi régi szent István királyunknak koronája semmi pallósa nélkül...»

Képzeltető, milyen sóváran gondolhatott ez a dicsőségvágyó vitéz lélek Mátyás ragyogó alakjára. A róla írt tanulmányát ezekkel a bánatos szavakkal kezdi:

«Az dicsőséges királyoknak életek és vitézi cselekedetei nem csak csinálnak az íróknak kívánságot az ő dicséreteket írnia, de sőt nevelnek benne ékesen szólást. És noha a mi magyar nemzetünk mindenkoron

inkább vitézségének cselekedeteiben gyönyörködött, liogysen a maga dicsőségének leírásában fáradzott volna: mindazonáltal sok vitéz királyinknak tündöklő neve köztük is indított jó írókat, akik elégségesek voltak a magyar jó nevet örök feledékenységéből dicsőségre és világra kihozni. Ha azért most ékesen író historicusink nincsenek, nem tulajdoníthatjuk nemzetünk íráshoz való restségének annyira, mint annak, hogy megholtak Mátyás királyok, s újak nincsenek, kik indítanának új elméket és nevezete» okokat adnának az ékesen való írásra. Holott annak a dicsőséges királynak halála után ha lettek volna mások is olyanok, az mi pennánk nem csak siralommal töltötte volna meg és keserves panaszkodással históriáját. Mi sem siratnánk annyi veszedelmünket, ép volna országunk, s Buda közepe volna, ha nem egész kericsztyénségnek, legalább bizony Magyarországnak. De nem mindenik saeculumban születik Fenix, és sok száz esztendeig kell fáradozni a természetnek, meddig formálhat oly embert, aki világ s országok megbotránkozásának gyógyítója legyen s maga nemzetének megvilágosítója. Ilyen vala a mi jó Mátyás királyunk, aki mellé avagy igen kevés, avagy senki keresztyén királyok közül, kik utána voltak, ne álljon hasonlatosságért, mert bizony elvész tündökletessége, mint a csillagoknak nap támadásán. De mivelhogy a természet ezen az ő alkotmányán sokat fáradt, hihető, hogy meg is fáradt: mikor nyugszik meg másnak építésére, nem tudom. De legalább az mi időnkben inkább kívánható, hogysem remélhető gondolat.»

XXII. „Régi dicsőségünk ..

Amint múlik a XVII. század s fogy a magyarság ereje a kétfelé vívott küzdelemben, a «két pogány közt», amint az egykorú szólás mondta, egyre reménytelenebbé válik az a vágy, hogy a nemzet maga vegye kezébe sorsát és fordítsa jobbra. Másrészt a gyökeres változtatást királyától sem remélhette. Nemcsak a teljes elhagyatottságot kellett éreznie, hanem egyenesen rosszakaratot. A pusztulás feltartóztathatatlan közeledését, a nemzethalál fenyegető árnyát. A nép nagy tömegei tehetetlenül süllyedtek bele a céltalan tengődésbe, csupán pusztá életükért küzdve, a nemzet jobbjai azonban kétségbeesetten és nekikeseredve érezték a tehetetlenség bősztító fájalmát. Életük csonkán es meddón vergődött a halálba. S mindezt egy hajdan oly nagy nemzet sarjainak kellett elszenvedni. Ekkor ivódik bele a magyar lélekbe a keserű méltatlankodás, a fogcsikorgató lemondás, a kínzó magamegadás, s ekkor sarjad ki benne a múlton való merengés mélabús kedvtelése, amely mintegy menekülés a sivár és reménytelen jelen elől. Ennek a hangját is Zrínyi Miklós írásaiban ismerjük meg. ő a legteljesebb kikristályosodása e korszak magyar szellemiségének. S tragikus életének tehetetlensége, csonkasága, meddsége erre is

megtanította. Hadtudományi munkáinak ajánlását már nem is az élő magyarsághoz intézi, hanem a porladó ősohöz.

«Magyar vitézeknek dicsőséggel földben temetett csontjai és azok nagy lelkének umbrái, az kik egyik világ szegeletiről az másikra vezették vitézséggel a magyarokat, és egyik tengertől a másikig sok száz esztendeig csináltak kard élivel békességes megtelepedést nekik, nem hadnak nékem alunnom, mikor kívánám, sem henyélnem, ha akarnám is. Igen szeretője vagyok az ő dicsőségeknek, hogy én elmulassam az ő intéseket, kiket nem csak nappalbéli elmélkedésben juttatnak, de még étszakabéli elmében is előmben tüntetnek, mondván: ne aluggyál, ne keresd a gyönyörűséget. Látod-e romlott hazánkat, melyet mi annyi vérontással, verésekkel és untalan való fáradsággal nyertünk, oltalmaztunk és sok száz esztendeig megtartottunk. Kövesd az mi nyomdokunkat, ne szánd fáradságodat, ne szánd véredet, ne szánd életedet. Ezekkel az ösztönökkel serkentgetnek engemet nyugodalomban. De szerencsétlen én, hogy nem lehet az én mentségem oly nyilván önálok, mint az ő rettenetes vitézségek és számlálhatatlan érdemek énnálam, mert bizonyal okkal panaszkodhatnám nekik a szerencsére. Nem azért, hogy egyszer hazánkat magasan felvitte, most mind alább-alább szállítja: azért nincs mit panaszkodnunk, tudván, hogy ez a világi törvény, hogy a ki benne született, annak halála is következze, és ez az Isten akaratja. Sokáig volt dicsőséggel a szerencsének felső kerekén a magyar fátum, ha most

alább szállott, nem szokatlan dolog történt vele ebben az világban. Hanem azon panaszkodnám a szerencsére, hogy evvel a geninmmal, evvel az hazám szolgálatahoz való készséggel, végezetre evvel a jó igyekezettel, ebben a magyar romlásnak századjában helyheztetett engemet, és nem azokban a dicséretes időkben, melyekben az Isten kegyelemmel volt a magyarokhoz, és nem fordította volt orcáját őtőlök, hanem rettenetessé tette volt azoknak,, a kik most unalommal néznek reánk, és csúfsággal emlitenek bennünket. Talált volna tahim akkor ez a lélek, ki bennem vagyon, maga hajlandóságából, dicsőséges foglalatosságokat, és ez is az magyar koronának egy kis fényességet csinált volna, ha nem mással is, de serénységgel. De mire való leszen az most, hogy ne aludjam, hogv ne henyéljek? Talán inkább ez az idő olyat kíván. Mire való, hogy ne szánjam véretem, ne szánjam életemet? Kevés az én életem ilyen nagy csorbát felépíteni, de még kevesebb halálom. Hát mit tegyek? Él az Istennek szent lelke, hogy mindenikére kész vagyok, csak uramnak, hazámnak szolgálatjára legyen. Maradjon ez ebben. Mit csináljak tehát, ha nem aluszom? Imé, ti vitézséggel tündöklő dicsős magyarok, a ti világ fogytaig jó hírrel megmaradandó cselekedeteket mind által olvastam, azokbul mind tanultam, mind megbátorodtam: okot adtak azok énnékem, hogy rómaiak vitézségét is szemléljem, mind ezekre osztán magam emlékezetire ezt a kis könyvecskét írtam. Imé az ti dicsőséges árnyékoknak és tisztességgel temetett csontjaitoknak dedíálom!»

XXIII. A sas karmai közt.

A XVII. század utolsó negyedében annyira gyengül a török birodalom s úgy alakulnak az európai viszonyok, hogy a felszabadító hadjáratok során az ország területén megszűnik a másfél százados török hódítás. Ám a nemzet nem örülhetett egész szívvel régi vágya teljesülésén. Királyának kormánya úgy bánt földjével, mint meghódított tartománnyal, s nyíltan elhatározta a magyar nemzet szabadságának, önállóságának, alkotmányának végleges megsemmisítését, sőt mindent megtett magának a nemzetnek a kiirtására, megnyomorítására, nemzetiségéből való kivetköztetésére. Megszűnt az ellensúly, a török hatalom, mit eddig ki lehetett Bécs ellen játszani, megszűnt az önálló Erdély: a magyar nemzet szabad és tehetetlen prédának látszott. A felszabadító háborúkat a magyarság kegyetlen üldözése követte. A magyar hontalanul bujdosott tulajdon hazájában királyának emberei elől. Az ellenállást azonban nem adta fel. Összeesküvések és felkelések követték egymást. A magyar szabadságért vívott egyenlőtlen, de hősiességében dicső küzdelmek kora ez. A kuruc-korszak. Hogy milyen volt e korszak magyarja, azt bőségesen megismerhetjük abból a dús

költői virágzásból, mit kuruc-énekeknek nevez az irodalomtörténelem.

Alaphangja a nemzet gyötrelmes állapotán panaszkodó sirám:

Jaj régi szép magyar nép,
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép!

A leggyötrelmesebb pedig a régi nagyság emléke és öntudata mellett érezni a szörnyű bukást. Sóhajt az énekmondó:

Ki más országának régen parancsoltál
Most nem parancsolhatsz, mert nagy te rabságod,
Idegen nemzetre szállott szép országod,
Tüled elvétellett aranyszabadságod.

A kuruc-költészet egyik első termékében együtt vannak már összes elemei.

Nimród ágyékából,
Dicsőség házábul
Származott fényes virág,
Kit az irigységnek
S eleven férgeknek
Mérges foga most is rág:
Mi dolog, hogy így élsz,
Rettegsz s haláltól félsz,
S véred feljebb hogy nem hág?

Ó szegény magyar vér,
 A félsz hozzád hogy fér
 S mért vagy ily engedelmes?
 Kardod megtompult,
 Lovad megbénult
 Vagy hogy csak késedelmes?
 Vagy alszol s nem érzed,
 Eszedbe nem vészed,
 Hogy dolgod veszedelmes?

Kardoddal keresett
 Koronád elesett,
 A sas porban takarta;
 Sok hamis hitivel,
 Nem erősségivel
 Fejéről levakarta;
 Hogy szörnyen megejtsen,
 E földről elfelejtsen —
 Azt ő igen akarta.

Serkenj föl, nem vagy vas,
 Fészkedet a nagy sas
 Kíméletlenül dúlja;
 Örökséged veszti,
 Kincsedet emészti,
 Jóságodat prédái ja;
 Vitézi nevedet,
 Rettentő híredet
 Méltatlanul gazolja.

Megvetvén hálóját,
Elfogta prédáját,
S immár bátran mellyeszi
Körme közölt tartván,
Hitivel altatván
Mondja, hogy megemészi.
Mindaddig foglatja,
Míg erejit látja,
Végre csak elsülyeszi.

A préda te lehetsz,
Ellene nem tehetsz
Búban zabáit magyarság!
Édes nemzetségem,
Kész gyönyörűségem,
Nincs már benned vigasság,
Oda van örömed,
Elfogy emlékezted,
Majd megemészt a rabság.

Miolta napvilág
S a sok apró csillag
Fényit tündököltette,
Soha ilyen romlás,
Veszedelem s bomlás
A magyart nem követte;
Soha ilyen könnyen
Nem hitt, ilyen szörnyen
Életit nem vesztette.

Idegen nemzetek
Sok hamis hitinek
Álnok ajánlásának,
Tettető képzéssel
S csalárd esküvéssel
Teljes fogadásának
Hívén, ládd, mint jártál!
Kit soha nem vártál —
Rabja lől Ausztriának.

Te saját földedben,
Szép örökségedben,
Mi nem lehet lakásod,
Étked is keserves;
Siralmas, nem kedves
Házadtól távozásod;
Fojtogat idegen
Helyen, immár régen,
Szomorú bujdosásod.

A kihez nem szoktál,
S az mit nem tanultál,
Abban, sírván, most eljársz.
Semmi reménységed,
Nincsen segítséged.
Mert senkitől nem is vársz;
Noha sok sóhajtást
S szép titkos óhajtást
Egy csomóban sokszor zársz.

A hol mások járnak
S kedvesen sétálnak,
Te szived ott csak sir;
Hol dobog, hol retteg,
Úgy tetszik, holt beteg,
Még avval is alig bír;
Hol pedig buvában,
Csak mintegy álmában
Siralmas verseket ír.

Nem tudod, meddig élsz,
Nyavalyáiul is félsz;
Nehéz betegeskedni.
Hol sem szép társadnak,
Sem hív barátodnak
Nem szabad hozzád látni;
Ott pedig, hol szánnák
Bajodat, kánodnak
Csak hírét sem hallani.

Más ember házában
S bár palotájában
Terített asztalodat,
Úgy vagyon, felhozzák,
S ott is megzsirozzák
Frissen a te koncodat:
Mégis nem szívesen,
De nagy keservesen
Nyelheted falatodat.

Midőn eszedbe jut,
Most mint vagy, elfut
Ereje éltednek,
Annál inkább elhalsz;
Ha képire találsz
Kedves feleségednek,
Képzed sok bánatját,
Gyászos indulatját
Szomorodott szívednek.

Ennyi keserűség,
S nyugahatlan ínség
Bujdosással együtt jár;
De sokszor még annyit
S még ugyan száz annyit
A bujdosó elme jár,
Midőn a félelem,
Kétséges sérelem
Szívét járja, mint egy ár.

Ily szörnyű romlásra,
Végső pusztulásra
Jutottál, édes vérem!
Melyből, hogy te felkelj
És vígan énekelj —
Talán soha nem érem.
Szabadulásodért
S talpra állásodért
Az Istent holtig kérem.

XXIV. Tyukody pajtás.

A kurucok hada azokból a végvári vitézekből került ki, kiket most a kormány elbocsátott szolgálatából, hozzájuk járultak az erdélyi fejedelemség szintén elbocsátott katonái s a hajdúság, végül azok csatlakoztak, kiket a felszabadító seregek vertek ki otthonukból, szegény nemesek és jobbágyok. Egyszerű emberek, senki számon nem tartja őket, veszendő, kallódó lelkek. Semmijük sincs ebben a felprédált magyar hazában, ám mégis mély nemzeti érzés tölti el őket. A haza ügye az ő ügyük, ezt tántoríthatatlanul érzik, s ha megnyílik a szívük és ajkuk, lávaként ömlik a forró indulat, az elkeseredés, bőszt gyűlölet a nemzet ellenségeire. Mindamellettt érzi a kuruc a maga erejét, érzi, hogy nem oly könnyű vele elbánni, s ebből sarjad ki híres hetykesége. Ennek a hangját üti meg a legismeretebb kuruc dal:

Te vagy a legény Tyukody pajtás!
Nem olyan mint más, mint Kuczug Balázs.
Teremjen hát országunkban jó bor, áldomás —
Nem egy fillér, de két tallér kell ide pajtás.

De ez a vigadás emésztő bánatot takar:

Szegény legénynek olcsó a vére:
Két-három fillér egy napra bére;
Azt se tudja elkölteni mégis végtére,
Két pogány közt egy hazáért omlik ki vére.

Egyelőre még itt a török is, az ellen is hadakozni kell. de a nagyobb, veszedelmesebb ellenség nem ő. A másik ellen fordul az elkeseredés, ki «pusztítani jött, nem segítségre», amint a dal mondja, s folytatja:

Csak azt nézd pajtás, hogy labanc hol van,
Csak azt vágd pajtás nagy búsultodban;
Mert e pogány kiöl mindent édes hazánkban,
Vágd tehát még az magyart is társaságában.

Bort kupámba, bort! embert a gátra!
Tyukody pajtás, induljunk rája!
Verjük által az labancot a másvilágra —
Úgy ad Isten békességet édes hazánkra.

Ezeknek a vitézeknek éppen az a legnagyobb fájdalmuk, hogy kereszténnyel, sőt magyarral állanak szembe. Egyik korai vers is ezt panaszolja:

Magyar magyart... rontja országunkban,

Köröszyén köröszyént rontja országunkban,
Pogány öröme elfogyunk magunkban.

Egy másik magyar így kesereg a testvérharcon:

Nem volna fájdalma megesett szívemnek,
Ha pogány lett volna hóhérja fejemnek:
De hogy első harcon magyar vitézeknek
Fegyvere kiontója volt szép véremnek.

Majd egyenesen az ellen fordul a keserűség, akinek kormányától szenvednek:

Azt az királt az Isten soha meg nem áldja,
Aki jó fogadását híven meg nem tartja,
Az országnak lakósit törvéntelen rontja,
Az ellenség kezébe országostól adja.

Nem győz keseregni azon, hogy hitt az idegen esküvésének, ki íme, kijátszotta. De a legnagyobb keserűség a labanc magyar ellen támad:

Nem olyan az ördög, amint ötet írják,
Nem is mind magyarok, kik magokat vallják.
Idővel dolgai kinyilatkoztatnak,
Ki volt igaz híve az Magyarországnak.

Ezek a vitézek, kik ha egyre sorvadt is erejük, hadi készülségük s főképpen megbecsültetésüik, hősiezen állottak helyükön, most szinte értetlenül nézik, mi történik velük.

Szerencsét próbáltam,
 Csatakon forgottam,
 Magyar hírért-névért
 Vígán vagdalkoztam.

Az pogány törökkel,
 Mintegy ellenséggel,
 Bátran szemben mentem
 Vitéz legényimmal.

S most üldözés az osztályrésze tulajdon hazájában.

Sok fohászkozással,
 Gyakor sóhajtással
 Múlatom időmet
 Könnyhullatásimmal.

Játszik az szerencse
 Most szegény fejemmel,
 Örül veszélyemnek —
 Nyomorult fejemnek.

Most ők a nemzet, bennük él öntudata. Igaz magyar, szegénylegény és bujdosó egyet jelentenek. S a legnagyobb és olthatatlan gyötrelem az, amit egyik búcsúzó bujdosó így foglal szavakba:

Nincsen, látom, a legénynek

Semmi becse jaj szegénynek,
Mert itthon inkább kedveznek
Az idegen jövevénynek.

S van egy másik vers, amelyben azt olvashatjuk,
hogy Pannónia szava nem egyéb, mint egy «elpusztít-
tatott jajszó» ...

XXV. A bujdosó.

A bujdosó magyar alakja a Wesselényi-féle összeesküvést, majd a Thököly-szabadságharcot követő idők terméke, mikor a hű magyar, az igazi hazafi, a nemzet szabadságának védelmezője üldözött ellenség volt saját hazájában, hontalan menekülő idegen országokban. A keserű méltatlankodás, a fájdalmas panasz, a reménytelenség szorongása és a mélységes honvágy az elhagyatottságban a költői lélek legszebb hangjait csalja elő. A bujdosó dalai a kuruc költészet legszebb virágai. Mindnyájan ismerjük például első jelentkezését e típusnak:

Most jöttem Erdélyből, Erdélyországából,
Lovastól, nyergestől, egy nyargalt szolgástól.

Szolgámnak a neve Hányd-el-vesd-el-Gyurka,
Magámnak a neve bujdosó katona.

Nem vétettem semmit, az ég bizonyságom:
Mégsincs maradásom, köztetek lakásom.
Szegény árva fejem nincs hová hajtanom,
Szegény árva fejem nincs hová hajtanom.

Elment az én uram idegen országra;
 Levelet Íratott, hogy menjek utána.

Elment az én uram a török táborba —
 Meggyászolom ötét fekete bársonyba.

Délig feketébe — délután veresbe.
 Hajnalkor pediglen öltözöm fegyverbe.

Ülök paripámra, jó lovam hátára,
 Úgy megyek utána, nagy Törökországba.

A török most már nem ad kellő súlyt a nemzeti ellenzék tevékenységének pártfogásával, de még mindig ad menedéket az üldözött kurucoknak.

A büszke magyar katonák, végvári vitézek most rongyosan, űzötten, szegénylegény módjára bujdokolnak hazátlanul a király kormánya és ellenséges testvéreik elől. Megható változatokban bűg csüggedt panaszuk.

Egy bujdosó szegénylegény,
 Idegen földön jövevény.
 Csak megvonta magát szegény,
 Hogy ne is látná az napfény.

Nincsen semmi állapotja,
 Ismerője, sem barátja ...

Szakadozott, szennyes ünge,
Rongyos fejr köpönyege,
Megkopott tollas süvege,
Kidült csizmájának kérge.

Elrothadott hevedere,
Megvetközött farkasbőre . . .

Sok sár, víz érte szablyáját,
Hó, zápor verte lódingját,
Rozsda megfogta puskáját,
Lova hullatta patkóját.

Inkább pusztákon bujdosnék,
Pogány törökkel csatáznék,
Kövér borjút, báránt ennék.
Az lovam is ott jóllaknék.

Abban lenne reménsége,
Fizetésben nyeresége,
Vitézségen előmente,
Tisztességes híre-neve.

Talán az idő megfordul,
Az jó szerencse megmozdul,
Katona csillag földerül, —
Zabot akkor ő nem koldul!

A másik vers így sóhajtozik:

Igaz teremtő jó Atya,
Minden szegénynek gyámola,
Vigyázz az szegény árvákra,
Az idegen bujdosókra.

Szegény fejed hozzád hajtom,
Minden dolgom reád bízom,
Légy az én édes tútorom,
Előttem járó csillagom.

Valamely föld határára,
Ha megszállak éjtszakára,
Szegény madarak módjára,
Fészket rakok az ágakra.

Az ég alatt, a föld színén
Vagyon-é olyan jövevény,
Avvagy olyan szegénylegény —
Nem is termelt olyan, mint én.

Nincsen nékem atyám, anyám,
Akihez én folyamodnám.
Isten az én atyám, anyám,
Aki gondot visel reám.

Mindenektől elhagyattam,
Csak Istenemre maradtam,

Arra dolgomat én bíztam,
Ő szent Felségére hagytam.

Országnak fényes csillaga,
Szegény fejem kalauza,
Mutass utat valahova,
Egyik ország határára.

Ez a vége életemnek
Énnékem szegénylegénynek:
Bujdosása én fejemnek,
Nyomorult sorsa éltemnek.

Ez a vége énekemnek . . .
— Engem kinek nevezzenek?
Csak egy szegény idegennek,
Bujdosó szegénylegénynek.

A legszebb magyar versek egyike ez a névtelen dal.
A benne zengő szív szinte már az emberi világon kívül
él.

A sorson fölülkerekedő hetykesége azonban még
most sem hagyja el. Felveti fejét és úgy mondja Buga
Jakabbal:

Mit búsúlsz, kenyeres, midőn semmid sincsen?
Jó az Isten, jót ád; légy jó reménségben!
Fölnyílik az idő majd az gyenge fűre —
Hová két szemünk lát, oda megyünk ketten!

Panaszolhatja neki pajtása rongyosságát, nyomorúságát, vígan biztatja:

----- mint élhetek: élek.

Kivetem hasamat az szép verőfénynek,
Csak úgy dohányozok, az midőn éhezek —
Így én is másokkal szépen eltengődek.

XXVI. A majtényi síkig.

Még egyszer virrad fel a kurucoknak, mielőtt végleg eltűnnének a magyar történelem színpadáról. A vezérlő Fejedelem, Rákóczi Ferenc szabadságharcában. A magyar vitézség még egyszer megmutatja ragyogását. A kuruc lovasok villámként cikáznak és sújtanak le, s noha a jól felszerelt, fegyelmezett császári hadsereggel szemben el kellett a végén bukni a bujdosó szegénylegényekből összeverődött kurucságnak, mégis nyolc esztendeig tartott a küzdelem. Még egyszer utoljára felzendült a nyalka vitézek hetyke éneke:

Csínom Palkó, Csínom Jankó
Csontos kalabérom,
Szép selymes lódingom,
Dali pár pistolyom.

Nosza rajta jó katonák
Igyunk egészséggel,
Menjen táncba ki-ki köztünk
Az ő jegyesével.

Ne bánkódjék senki köztünk,
 Menjünk az Alföldre;
 Megrontatik kezünk által
 Az labonc ereje.

Szabad nekünk, jó katonák,
 Tisza-Duna közi,
 Laboncságnak mert nincs sohult
 Ottan semmi közi.

Diadalmámorban rajzolja meg az ellenség gúnyképét, s tüzesen biztatja társait:

Nosza most is úzzük-vágjuk
 Mint ellenségünkül,
 Mutassuk meg nemzetünknek
 Jó vitézségünkön

Rajta Miska, rajta
 Az tüzes labancon!
 Miénk lesz az nyereség
 Mind az derék harcon.

Majd a dali kuruc képét állítja a kigúnyolt ellenség mellé:

Az vitéz kurucnak van
 Szabott dolmánya,
 Sarkantyús csizmája,
 Futó paripája.

Vitéz karja; lábaiban
 Karmazsin csizmája,
 Gyönggyel fűzött az bocskora,
 Ezüstös kapcája.

Hitván, cifra farkasbőre,
 Kurta kis dolmánya,
 Nyakában függ gyönggyel fűzött
 Csontos kalabéra.

Fényességgel mind berakva
 Aranyos szablyája,
 Nyusztal béllett a süvege,
 Csillagos forgója.

Patyolat a kuruc,
 Gyöngy a felesége;
 Hetes vászon az laboncság,
 Kőd a felesége.

Az laboncság takarodjék
 Nemes országból,
 Hogy végtire szállag-szíjjat
 Ne vágjunk hátából.

A bujdosó hazatérhet és szabadon vigadozhat családjá, barátai körében. Pattogó táncdalok hirdetik boldogságát:

Nosza hajdú — firge varjú,
 Járjunk egy szép táncot.

Nem vagy fattyú — sem rossz hattyú —
 Járjunk hát egy hoppot!
 Szájad mondjon — lábad járjon
 Egy katonatáncot.

Egészséggel — békességgel
 Édes lakóföldem,
 Kit sóhajtott — és óhajtott
 Ez napokban szívem,
 Im hogy juték — belel épék:
 Megvidula lölköm.

Nohát immár minden ember
 Örüljön ez napon,
 Nagy jó kedvet — víg örömet
 Mutasson ez házban:
 Az én szívem mert hazajött
 Szerencsés órában.

Egészséggel — idvösséggel
 Édes szép szerelmem,
 Isten hozott — és hordozott
 örvendetes hírben.
 Itthon már ülj és velünk légy
 Együtt szeretetben!

A diadalmámor azonban nem soká tart. A vert kuruc hadakat most már a labanc csúfolja. Versében sorra veszi azt a vitézi pompát, amivel az imént hallott kuruc nóta büszkélkedett, s gúnyosan kérdi:

Hol vagy te most, nyalka kuruc,
 Ki oly voltál mint egy szép struc?
 Talám ez világból kifutsz,
 Míg te az hazádba bejutsz ...
 Nyalka kuruc!

Azután a nagymajtényi síkon letörik a zászló, a nyalka kuruc ismét szegénylegény. Valóban, ha a világból nem is, de a hazából ismét futni kell. S felhangzik újra a bujdosók éneke:

Őszi harmat után,
 Nagy hegyeknek ormán
 Fújdogál a hideg szél,
 Fújdogál a hideg szél.
 Zöld erdő harmatát,
 Piros csizmám nyomát
 Hóval lepi be a tél,
 Hóval lepi be a tél.

Régi időm elmúlt,
 Most másképen fordult.
 Szomorú az én sorsom,
 Szomorú az én sorsom.
 Messzére bujdosom,
 Hazámat itt hagyom.
 Isten vezérli dolgom,
 Isten vezérli dolgom.

Ha kiknek vétettem,

Ugyan megszenvedtem!
Igazságom: mindenem,
Igazságom: mindenem.
Keserű én nékem
Ez világon élnem,
Te tudod, én Istenem,
Te tudod, én Istenem.

Jobb hát a darvakkal,
Vagy más madarakkal
Elbujdosnom messzére,
Elbujdosnom messzére.
Hogy irigyim szava,
Ellenségim vasa
Szegény fejem ne érje,
Szegény fejem ne érje.

Vezérelj messze földre,
Idegen nemzetre,
Hol lakjam békességben,
Hol lakjam békességben.
Hosszú bújdosásom
Lészen távozásom
Kietlen messzeségbe,
Kietlen messzeségbe.

Csillag jár, mely felül,
Szél zúg, fölyhő röpül —
Arra vészem utamat,
Arra vészem utamat...

Ha minden elmarad:
 Isten el nem marad —
 Reá bízom magamat!
 Reá bízom magamat!

A kör bezárul, a magyar lélek, melyet mindig megszáll a mély vallásosság nyomorult állapotában, ismét egyedül marad Istenével, és új változatban hangzik fel a régi dal:

Elbúcsúzom országomtól,
 Kedves kis Magyarországtól;
 Visszanézek félutamból,
 Szememből a könny kicsordul.

Hallgassatok hegyek völgyek,
 Hadd panaszkodjam nektek:
 Elmegyek én valamerre,
 Valamely ország szélire.

Fészket rakok száraz ágra,
 Árva gerlice módjára;
 Ott sem mondanak egyébnek,
 Szegény árva idegennek.

Angyalodat, én Istenem,
 Adjad, hogy vezérljen engem,
 Minden gonosztól megmentsen,
 Utaimban vezéreljen.

A kimerült, halálravált nemzet pedig elterül a haza földjén, hosszú időre tehetetlenül. S csak a Rákóczi-nóta sír tovább:

Jaj, régi szép magyar nép,
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép!

XXVII. A Fejedelem.

A kuruc-korszak hőse, csillaga, eszménye a Fejedelem, Rákóczi Ferenc. Történelmünk legkristálytisztább alakja. Még jelentékeny képességeit és műveltségét is, melyek alkalmassá tették a vezetésre, felülmúlja jellemének ragyogása. Tudjuk, mit vetett oda, mily gazdagságot, méltóságot, fényes életet, nemzete szabadságáért mélyen átélt felelősségérzetében. Valóban fejedelmi lélek volt. Emlékiratai, melyeket mély valóságában Istenhez és az Örök Igazsághoz intézett, teljes fényében tárják elénk ezt a lelket, ezt a férfiút, ki azóta is nemzetünk ideáljainak első sorában ragyog.

«Nem szándékom itt — kezdi — a magyar nemzet történetét megírni, sem azt, mi történt vele azon idő óta, hogy megfosztatván a törvények által megállapított szabadságaitól, idegen nemzet járma alá vettett. Bűnei idegen fejedelmek fegyverét hozák reá, mellyel Isten az ő igazságában ostromozá annyira, hogy az ország minden rendi érzék csapásait. Az uralkodási vágy, mely nem ismert határt, mindenütt terjeszkedett. Könnyen vettem a köznyomort, mellyel a nemzet küzdött,

mindaddig, míg lakásomat a hazámba nem tettem által: amidőn egyes sérelmei, még inkább pedig az általánosak, a mindenkit sújtók, érzékenyebben éreztették velem az elnyomást, mely alatt nyögött... Nem említtem, mi történt fogságom előtt, alatt és szabadulásom után, melyek többnyire csak egy magános embernek és a szabadságot szerető polgárnak tettei, hogy átmehessek arra, mit tettem a háború folyamán mint ijyilvános egyéniség.»

«Nem félek őszintén kinyilatkoztatni előtted, ó Örök Igazság, hogy egyedül a szabadság szeretete és a vágy, hazámat felmenteni az idegen járom alól, volt célja minden tettemnek. Nem vezérlett bosszúvágy, nem a korona vagy fejedelemségre törekvő nagyravágyás, sem uralkodási ösztön; hanem egyedül ama hívságos dicsőség, eleget tenni hazám iránti kötelességemnek, s némi világi becsvágy, melynek forrása természetes nagylelkűségem vala ...» «Az Úr — írja más helyt — engem eszközül használa, hogy felébresszem a magyarok keblében a szabadság szerelmét, mely a rossz megszokásától már-már hűlni kezdett.»

Rákóczi nem a nemesi rendi szabadságokért tűzte ki zászlait, hanem az egész magyarság védelmére. Küzdelme egyenesen egy pórfelkeléssel kezdődött és első serege jobbágyokból állott. A szegény nép nyomor gátása az, ami elhatározásra bírja. Bujdosó jobbágyai veszik rá urukat, hogy élükre álljon. S mikor megizeni nekik beleegyezését, küldöttje — amint a fejedelem meghatottan írja — «alig volt képes elmondani, a szeretet és öröm mily kitöréseivel fogadtatott és hogy kö-

velkezőleg nem kell egyéb, mint parancsokat és zászlókat küldeni, hogy ezen fejnélküli sokaság sereggé alakuljon...»

Ezek, amint a zászlók megérkeznek, nem tudnak tovább várni és kitör a zendülés. Bizony nem volt ez több az elkeseredett bujdosók fosztogatásánál és a megyék nemessége könnyen visszaszorította őket a hegyekbe. Újra követet küldenek Rákóczihoz. Nehéz eldöntenie, mit tegyen. «Azon segély, melyet a lengyel nagyok ígértek, még nem vala készen. Pénzszűkében voltam és keveset adtam azon reményre, mellyel a francia követ kecsegtetett. De meggondoltam, hogy ezen nép, mely segélyemben bizakodtában kelt fel, — noha meggondolatlanul cselekedett, — ha szétveretik, a közvélemény engem okolna, hogy miért hagytam el. E nép nem magát vádolná meggondolatlanságáért, hanem engem, gondolván, hogy nem segítettem meg szükségében. A hiú dicsőség, a haza szabadsága iránti buzgóság, nagylelkűség és ama benső óhajtás, hogy semmivel sem vádolhassam magamat, adtak tanácsot. Bízván ügyem igazságában és az Isten segedelmében, könnyek között búcsúzám el barátaimtól, s egy esős napnak estéjén elindulék ...»

Fele úton járt, mikor hírt kapott, hogy a jobbágy-sereget szétverték, zászlait is elvesztette, de hírt kapott arról is, hogy a megmenekültek a begyekben parancsait várják. «Íme ily szerencsétlen volt a háború kezdete, melyet — őszintén megvallom — az okosság szabályai ellenére kezdtem, egyedül egy fiatal ember hevessege és a haza szeretete által lelkesítve. Még vissza-

vonulhattam volna, és volt is okom reá, de azon akarat által, hogy a nép szeretetét és bizalmát megnyerjem, felbátorítva, elhatároztam folytatni utamat.»

«Mikor aztán híre terjedt jöttemnek a munkácsi hercegségben, alig képzelhetni, mily igyekezettel és örömmel tódult a nép hozzám. Meglátván engem messziről, térdre ereszkedtek és orosz módra keresztet vetettek magukra. Böven hullatták örömkönnyeiket, melyek az enyéimet is előcsalták. Beálltak seregembe és többé el nem hagyának, kinyilatkoztaták, hogy velem élni-halni akarnak.» — így kezdődött.

XXVIII. A Száműzött.

Történelmünk minden nagy egyéniségét mély vallásosság vezérli. Ez a vallásosság egy személyes hivatástudatban hozza meg legfontosabb termését. Abban a tudatban, hogy Isten különös nemzeti rendeltetéssel kötelezte el őket, s ebből fakad törhetetlen felelősségérzetük. De valamennyi közt Rákóczi Ferenc jutott legközelebb Istenhez. Általában úgy áll előttünk ő, mint a kurucok dicső fejedelme, az utolsó magyar udvar pompájában. Pedig van egy másik Rákóczi is, a száműzetésben bujdosó, aki a «Vallomásokat» írta hazájától távol, idegen földön. Ezeken a lapokon, a balsorsban emelkedett ő legmagasabbra. Mint az egyszerű bujdosók, ő is egyedül Istennel maradt a végén. S lelke mélyén boldog, hogy megszabadult a világi kötelezettségektől és teljesen Istennek szentelheti magát. «Nem az az egyedülvaló ember, — írja, — aki magában, hanem aki Istennel van.» Ezt a magányt áhítja meg, a szerzetesek életét, «azt az igazi békét, melyet annyi országban és tartományban, tengeren és szárazon kerestem, de sem a fejedelmi rangban, sem a magánember

életviszonyai közt, sem a pártfogó barát és a legnagyobb király udvarában nem bírtam megtalálni», így ír a francia udvar vendégszeretét élvezve. «Támadj fel ellenem, akárki vagy is, hajhászója a világ gyönyöreinek, bármelyik köréből e világi életnek, légy fejedelem, vagy udvaronc, katona, vagy politikus, és velem együtt vizsgálj meg, van-e valami, amit olyan-nak találsz, hogy én nem láttam vagy nem tapasztaltam volna. Találni fogsz én bennem eléggé híres nemzetséget és hazám történetiben szerepet vitt, szeretett és földi javakkal megáldott ivadékot, sok ismerettel kiművelt jellemet, a világi becsület és az erkölcsi erények ápolóját, hű barátot, aki viszont megnyerte sok igyekezettel és fáradtsággal mások barátságát s a közbecsülést, hazáját szerető polgárt, szabadsága védelmezőjét, a koronákat megvető, igazságosságot szerető fejedelmet, ki a kincseket kevésre becsülte, a jótétel után vágyakozik, bűnöktől és nyilvános botrányoktól idegen, aki a nép politikai ragaszkodását megnyerte és bírja, a balsorsot pedig egykedvűen hordozza; találni fogsz bennem bölcselőt, ki a sorsváltozással, trónvesztéssel, szegénységgel nem törődik, a számkivetést, üldözéseket, veszedelmeket rettenthetetlen ábrázattal és lélekkel tűri el, udvari embert, aki a fejedelem barátságát, kegyét, nagyrabecsülését bírja, kit az egész udvar minden irigységtől menten tisztel, szeret, — mit gondolsz, melyik világi gyönyör hiányzott nekem e különböző állapotokban? És mégis, mindezekben nem találtam meg a nyugalmat...»

Ezt a nyugalmat most, a világi nyomorúság állapo-

tában leli fel. Ettől kezdve élete végéig, közel húsz éven át, Isten szolgálatának, vallásos elmélkedéseknek szenteli magát. Csak egyről nem mond le: nemzete felszabadításán fáradozni. Élete fogytáig igyekszik a száműzetésben is egy újabb szabadságküzdelmet előkészíteni, fejedelemségébe visszatérni. Am ezt sem a világi hatalomvágy sugallja. Nem győzi hangoztatni, hogy ő boldogan mondana le igényéről és törekvéseiről, mert ez a teljes lelki béke ajándékát jelentené számára. De esküje köti, s isteni hivatása. «Esküszertinti kötelezettségem fejedelemségemet és a hozzám hű rendeket az iga alól felszabadítani és biztonságukról életem kockára vetésével is gondoskodni.» Mélyen meg van győződve, hogy e hivatását teljesítve bármi veszélynek is kiteheti magát, mert az isteni gondviselés fogja vezérelni útját.

Hogy mennyire csak nemzete javát tekintette, nem pedig a maga érdekét, fényesen bizonyítja az, hogy semmiképpen sem hajlandó török hadak élén támadni Magyarországra, mert így «csak változni fog Magyarország és Erdély igája, de nem fog megszűnni». Inkább maradt hát Rodostóban, egyedül Istenével, teljesen megbékélve vele és önmagával, hátrahagyva nemzetére a világi fejedelemség helyett egy már-már a szentségig emelkedő kristálytisza személyiség ideálját.

XXIX. A választalan levelek.

Nem teljes a kuruc-korszak magyarságának a képe Mikes Kelemen alakja nélkül. A Fejedelem íródeákja olyan vonásait mutatja a megviselt, kemény és keserű magyar arcnak, melyek a kedvesség és szeretetreméltóság varázsát árasztják, s méltán avatta a nemzetnek oly szeretett fiává a rodostói levelek íróját. E levelekből nemcsak egy mély lélek törhetetlen szilárdsága, a holtigvaló hűség, az áldozatkész szolgálata, az Istenben vetett megingathatatlan és zúgolódás nélküli bizalom, a haza halálig el nem fakuló szerelme árad, de egy szelíd, jólelkű és víg kedély, bensőségre és szeretetre vágyó szív, kinek minden vágya, hogy odaadja valakinek magát, s eleven, fürkésző és nagy humorérzékkel megáldott ész elragadó bája is felénk sugárzik. De a levelek legtöbbszörében a magános ember legmélyebb hangjait halljuk.

Első leveleiben még így tréfál egy többször visszatérő fordulattal: «jobban szerettem volna káposztás fazék lenni Erdélyben, mint sem kávé ivó fincsája a császárnak». Máskor ez a keserű tréfája: «úgy szere-

tem már Rodostót, hogy el nem felejtetem Zágont». De Isten akaratába beletörődéssel idézi a török közmondást, hogy «az Isten rakás kenyereket hintett el imitt-amott az ember számára és oda kinek-kinek el kell menni és ott kell maradni, valamég a kenyérben tart. Itt vagyon a mi rakás kenyerek elhintve, azért együnk belőle, amég abban tart, zúgolódás nélkül és azt ne mondjuk, hogy jobb volna Erdélyben máiót enni, mint itt búzakenyeret.» De lázasan kap minden esemény után, mely azt a reményt kelti, hogy fejedelmét a porta Erdély felé irányítja, s így sóhajtozik haza: «Szeretnek-é, amiolta nem láttak?» Közben felmerül a lehetősége, hogy kegyelmet kapna és hazamehetne. Ám ő nem hagyja el urát. Holott néha szükségét is szenved. Nem titkolja nénye előtt, de ezt teszi hozzá: «Az én hivatalom a, hogy szolgáljam híven és hadgyam Istenre a többit. Egy erdélyi nemes ember felől nem lehet nagyobb gyalázatot mondani, mint azt, hogy az adómért szolgál.» «A nemes vér, amit fogad, megtartja», írja máskor.

Rákóczi, noha sohasem mond le arról, hogy a magyar rendeknek tett esküjét betartsa és fejedelemségét visszafoglalja, berendezi életét a száműzetésben és tevékeny életet él. Mikes azonban, holott negyven esztendőöt tölt az idegenben, ott mindvégig ideiglenesen érzi magát és nem találja helyét. Pedig lassanként ráeszmél, hogy lelkében is hontalanná vált és már otthon sem találná helyét, «a mi tündérországunkban», amint hazáját dédelgeti. A lelke mindvégig nyitott, be nem heggedő, sajtó seb. Gyógyíthatatlan. Csak mélységes

vallásossága enyhíti. «Ajánljuk Istennek bűjdosásunkal, és ha euhajtuk is, ne törődéssel suhajtozzunk, mert igen sokan vannak olyanok, akik rosszabbul vannak nálunknál... a nyughatatlansággal való vágyódás az Istent megbántja. A suhajtság enyhíti a szomorúságot, de úgy a suhajtság mind könnyebb, mind hasznosabb léssen, ha aztot az Istennek ajánljuk és ha csak az ő segítségét suhajtjuk.»

Azzal vigasztalja magát, hogy «a mi életünk, úgy minden keresztényeknek is az élete csak zarándokság. De — teszi hozzá — a mienk duplán: mert ha annak, aki jószágában lakik, úgy kell magát tekinteni, mint zarándoknak e földön és mint örökös hazáján kívül valónak, hát mi, akiknek egy lábni földünk nincsen, se megmaradandó helyünk? Csak a sok vándorlásban töltjük azt a drága időnköt, amelyet most a héjában valóságra tékozlunk el. Az eltöltött idő pedig soha vissza nem jó és csak haszontalan és ízetlen suhajtasokat hágy maga után, amelyet mi minden nap kóstolunk és próbálunk, mint szomorú példák.» Ez a hang már azé az emberé, aki mintha bánna valamit. Amíg imádott ura él, e «ritka és nagy ember», amint jellemzi, az ő iránta való hűség mindent elhallgattat. De mikor meghal és úgy érzi, hogy «olyanok vagyunk, mint a nyáj pásztor nélkül», teljesen céltalanná, értelmetlenné és emésztővé válik a bujdosás. «Még élek, mert eszem és írok; a halottak pedig úgy reá tartják magokat, hogy egyiket sem cselekszik.» Végül nyíltan kimondja, ami szívét nyomja: «Aki minket teremtett, annak legyen meg akarátja rajtuk, ő minket például

tett az egész nemzetünknek, és boldogok azok, kik tanulni fognak rajtunk, kik az országgal együtt tartanak és akik fűsthöz hasonló okból el nem hagyják nemzeteiket és örökségeket. Adja Isten, hogy soha senki bennünket ne kövessen és irtóztatva halljon beszélni a mi hosszas bujdosásunkról. Hanem csak az leszen szerencsésebb, akit az Úr mintegy fogságba tesz a maga jószágában. Mert én nékem soha semmi egyéb okom nem volt hazámot elhagyni, hanem, hogy igen szerettem az öreg fejedelmet.»

Évek és évtizedek telnek. «A mi napjaink mind egy színűek, semmi különbözés nincsen közöttök. Ma olyan mint holnap, holnap is csak olyan lesz, mint ma volt. Mindenkor egyarányú dolgokban foglalatoskodunk, és mindenkor vonjuk magunk után hosszas bujdosásunkot, amelynek talám csak a halál vet véget.» Ezt a halált megtört, de megbékélt lélek várja. Utolsó három évében már leveleit is abbahagyja. Utolsó levelében így búcsúzik: «az egész emberi nemzet olyan, mint a halálra ítéltetett rabok, akik nem tudják, mikor viszik ki a halálra ... Az első leveletem amidőn nénémnek írtam, huszonhét esztendő voltam, eztet pedig hatvankilencedikben írom. Ebből kiveszek 17 esztendőt, a többit a haszontalan bujdosásban töltöttem. A haszontalant nem kellett volna mondanom, mert az Isten rendelésiben nincsen haszontalanság, mert ő mindent a maga dicsőségire rendel. Arra kell tehát vigyáznunk, hogy mi is arra fordítsuk és úgy minden irántunk való rendelése üdvösségünkre válik. Ne kívánjunk tehát egyebet az Isten akaratjánál. Kér-

jük az üdvösséges életet, a jó halált és az üdvösséget. És azután megszűnünk a kéréstől, mind a büntől, mind a bujdosástól, mind a tehetetlen kívánságtól. Amen.»

— Olvassuk, és elszorul a hangunk. E levelekkel kezdődik az igazi magyar széppróza. A kezdet eme néhány mondata a magyar szellem legtökéletesebb alkotásai közé tartozik máris. Az emberi szív legmélyebb hangjai. Vágyak, sóhajtások, panaszok, mikre soha senki nem adott választ.

XXX. „*Ott mit tanulnak?*“

Az alatt az idő alatt, mely Mátyás király halálától a szatmári békéig eltelt, nemcsak hatalma és ereje sorvadt a nemzetnek, hanem aláhanyatlottak azok a társadalmi állapotok és műveltségi viszonyok is, melyeket a középkor előkészítése után a nagy király teremtett meg. A széttépettség, az állandó halálveszedelem, a meghasonlás, testvérharc és az idegen, ellenséges államhatalom: mindez nem volt kedvező légkör, melyben az erkölcsök és művészetek virágozhattak volna. A nemzet bensőleg is nyomorodott. Persze nálunk is voltak művelt férfiak, kik látták e romlott állapotot, igyekeztek javítani rajta, szolgálván a nemzetnevelés nagy ügyét. Pázmány és Bethlen Gábor főiskolákat alapítottak, a tudománynak más pártfogói is akadtak, de az általános színvonal egyre süllyedt. Zrínyitől tudjuk, hogy még maga a magyar hadművészet is elhanyagolt. Nem győzi ecsetelni a magyar hadak silány-ságát s nemességünk hibáit.

«A mostani nemes nem gondolja meg, micsoda az igaz nemesség, mivel nyerték meg az mi eleink a ne-

mességet, mivel tartatik is meg. Ülnek haszontalanul fiaink vagy otthon atyjoknál és anyjoknál, vagy, ha ugyan derekasan látni, hallani akarnak, egy magyar úr udvarába beállanak. Ott mit tanulnak? innya; mit többet? pompáskodni, egy mentét arannyal megprémezni, egy kantárt pillangókkal felcifrázni, egy forgóval, egy lódinggal pipeskedni, egy paripát futtatni, egy szóval: esküdni, hazudni és semmi jót nem követni. S ha udvarba nem mégyen is az ifjú, sem hadba, sem idegen országokba vitézlő mesterségeket tanulni nem mégyen ugyan, hanem egy prókátorságot patvarián, nem az igazság szeretetibül penig, hanem másokat nyomorítani kívánván tanul. Az úrfiak szintén ilyek; az ital legnagyobb mesterség és katonaság, mentül aljasabb s rosszabb lovászokkal, kóborló katonácskával társalkodhatnak, legnagyobb katonaságnak tartják; osztán ha a húsz esztendő alig érik is el, mindeniknek feleség kell. Ha tízen volnának is egy familiából, senki nem tanul tudományokat, senki nem lesz zárandokká, hogy láthasson, tudhasson abból valamit hazájának szolgálni.»

Nem más képet ad Zrínyi ifjabb kortársa, a rendkívül műveit, világlátott Bethlen Miklós sem. Panasz-kodik, hogy a nemes ember gyermekének a szülői kényeztetés és a régi «gonosz szokás» miatt, mely az iskolát éppen akkor hagyatja el vele, mikor már értelmesen tanulhatna, «kevesebb idejek vagy a tanulásra, mint a szegény emberek, városi és paraszti rendek gyermekeinek; még is azt a kevés, drága időt hiábavalósággal töltik el a classisban vélek. írás, olvasás

és az egy antichristiana latina linguának tanulásában telik el tíz, tizenkét esztendő; mégis van-e egész Erdélyben is nemes ember jó, csak középharánt való latinus is? Ez csinálta Erdélyben a sok nyomorgató, istentelen urat, főembert és ezekből osztán a sok istentelen hamis bírót, igazgatót, a sok bolond, egymással ellenkező, egymás házait elrontó, magoknak és mindnyájoknak s maradékjoknak is eszeket vesztő újabb újabb articulusokat. Beadták a vadszamár fiát a scholába, tizenkét esztendő múlva kijött egy mindenféle ordító, visító, nyerítő nagy vadszamár, sem az Istene, sem hazája törvényét, sem a históriákat, még csak a maga eleinek viselt dolgait sem tudta, mégis országot, ecclesiát, politiát, törvényt és országos hadakat, követéses tractákat igazgasson; igenis a kőmives csákány, kalán, kő és mész nélkül várat építsen.»

A legfiatalabb kortárs, Mikes Kelemen csakily szomorú képet rajzolgat egyik levelében, csak még részletesebbet. Inti nénjét, hogy fiát ne a magyarországi mód szerint nevelje, hanem amint a franciák országában, «ahol mindenféle tudományok és mesterségek virágoznak». Bizonygatja, hogy «egy országnak a boldogsága az iffiakot való jó neveltetésekből áll; a hadakozást, a tudományokat és a mesterségeket akkor kezdik tanulni. A mi boldogtalan országunkban mind ezekre alkalmatossága nincsen egy iffiúnak, noha mind ezekre olyan alkalmatos volna, mint akár melyik nemzet. Mind azon által úgy tetszik, hogy mégis jobban lehetne nevelni az iffiakot, ha az atyák arról jobban gondolkodnának. Noha közülük sokan tudat-

lanok, és egy vaknak nehéz a világtalant vezetni. De ha magok is a tanulást jobban szerették volna, a fiakat többre tanyíthatnák, mert egy jól neveltetett és oktatott iffiu a fiát is a szerint neveli.» Mikes is rámutat a rossz iskolázás és a tudatlanság országos következményére. Az ilyen ifjú «ha megvénül, jó tanácsot sem tud adni; mert iffiuságát haszontalan töltötte el, és egy tudatlan tanács úr olyan egy országban, mint egy üres hordó a pincében». Tehát mint jó «hazafia» kívánja, hogy «a tudomány oly közönséges volna nálunk, valamint a tudatlanság». Inti nénijét, hogy oly tudományokat adasson fiának, «amelyekkel használhasson országának». Sőt már a lányok nevelését is sürgeti, mert «egy jól nevelt, jól oktatott eszes lány asszonnyá változván a fiát mind jól tudgya nevelni, oktatni és tanyíttatni és ásztól az ország szolgálatára alkalmatossá tenni».

XXXI. A tanítók sorsa.

A magyar romlás századjaiban — amint Zrínyi Miklós nevezte korát — kevés becsülete volt hazájában a tudomány és művészet mesterének. Hiszen maga Zrínyi, e művelt és írástudó főúr, költő és tudós tanulmányok írója, maga is úgy énekel, hogy hírnevét nem pennájával, hanem «rettenetes bajvívó szablyájával» keresi. A magyar tudóst külföldön tisztelik és becsülik. S megható látni, mint igyekszenek mégis haza, hogy a tudományt, mintegy, külföldi zsákmányként hozzák szegény tudatlan nemzetüknek. A nemzetnek azonban nem kell e préda. Sőt magukat is bizalmatlansággal, ellenszenvvel fogadja; hála és jutalom helyett gáncs, üldözés, nyomor és többnyire korai halál vár rájuk; sőt még ennél is keservesebb dolog: törekvéseiknek kudarca.

Egyik ilyen sors Apáczai Csere Jánosé, ki elsőnek írta meg a tudományok foglalatát magyar nyelven. Jelentősége mellett tanítványa Bethlen Miklós tesz tanúságot. Elmondja róla, hogy ő volt az első erdélyi, ki Hollandiában doktorságot szerzett s valóban «doctus

doctor» volt, «és ha nemzetségéhez, hazájához való szereltet le nem hozta volna» Erdélybe, «professori tisztességes hivatala és kenyere lett volna oda fel. De az Isten házának és nemzetségének szerelme emésztette meg...»

Apáczai világosan látta a magyar viszonyok okát és orvoslásának módját. «Magyar logikácskájának» előszavában ezt írja az akkor még fiatal I. Rákóczy Ferencnek: «Mióltától fogva a dologhoz valamit sajdítani és a több keresztyén nemzeteket a magyar nemzettel egybe kezdtem hasonlítani, csudálkoztam erősen rajta, hogy a tudomány dolgában mindazoktól olyan messze maradtunk, oly annyéra, hogy mikor más nemzet már fáradság! után jól meg is nyugutt, s magát bizonyos állapatra fogta, mű közüliünk többen akkor kezdnek rettenetes költséggel, megállapodott idejekkora idegen országokra tanulásnak okáért bujdosni. E gonoszok én a többi között három-okait találván, tudniillik a jó, okos és hűséges tanítóknak, a jó tanítás módjának és végezetre a magyar nyelven írott könyveknek rettenetes szűk voltát, innen vagyom, hogy én magam gyengeségével nem gondolván, a magyar Encyclopaediának írásához kezdettem volt, igyekezővén tehetségem szerént szegény édes nemzetemnek megsegéllésére, ha aranyat, ezüstöt, avagy drágaköveket nem, bár csak lent és gyapjút bémutatni.» Kéri a fejedelmi ifjút, vegye kedvesen művét, hogy «mutatódjék meg, hogy a jó Isten ottan-ottan oly órállókat támaszt a magyar nemzet felibe, akik a tudományban és tudós emberekben gyönyörködök. Hogy ne láttassunk többé igen

messze lenni attól a Plató respublicája boldogságától, amelyben philosophusok uralkodnak és az uralkodók philosophusok.» Egy akadémia, főiskola alapítására tett javaslatot a fejedelemnek, «fájlalván a szegény magyar nemzetnek academiája nem létéből származott és ez világon széljel terjedt barbarus nevét, s honjában rettenetes kárát». Mert, teszi hozzá, «a tudományoknak gyarapodása (mely academia nélkül soha meg nem lehet), ékesíti és világosítja meg az országokat». S nem tudjuk meghatottság nélkül olvasni Barcsai fejedelemhez intézett szavait, mikor e sokat hányatott és annyi háborútól dúlt ország gyermeke «az alatta valókon az bölcsesség és az tudományok gyarapítása által az sok szomorú magyar vérhullás és omlás után csendes és sokáig tartó szép békességben való bölcsen uralkodást» kíván.

Sajnos, Apáczai tervei a kedvezőtlen légkörben, irigyektől és tudatlanoktól körülvéve, nem sikerültek, s háttérbe szorítva, csalódottan, a viszontagságoktól megviselve idő előtt távozott a világból, szomorú példája és áldozataként annak a megnyomorított társadalomnak, mit tanítványa, Bethlen Miklós, s annak ideálja, Zrínyi Miklós is oly keserű szavakkal jellemezett.

Ugyanez a szomorú magyar sors jutott osztályrészül Erdély egy másik nagy fiának, Misztótfalusi Kis Miklósnak, ki kora együk legkiválóbb nyomdásza volt. Amszterdami nyomdájában többek között a georgiai fejedelem s Medici Gosimo, a toszkánai nagyherceg a megrendelője. Medici Firenzébe is hívja, ám ő hazajön,

kis hazájába, mert a nyomdászatot is azért tanulta meg, hogy ennek a hazának szolgáljon. Pedig tudja, mire vállalkozik. De: «megvallom, — írja, — örökké olyan természettel bírtam én, hogy Istenben bízván olyan dolgokhoz fogtam, melyekhez kezdeni mintegy Isten kísértés volt». Hallatlan áldozatokkal tanult, majd mint világhírű mester nagy vagyont gyűjtött, ezt egy remekbekészült magyar bibliakiadványba ölte, végül hazajött és itthon alapított nyomdát. Valóban istenkísértés volt. Irigyek és ellenségek támadtak rá, terveit elgáncsolták, perbe is fogták; a sok szenvedés, izgalom megtörte és ő sem élt soká. Élete csonkán végződött. Megismerte a legnagyobb fájdalmat: honfitársai, kikért áldozatot hozott, nem értették meg, s hozzájuk való szeretete gyűlöletté keseredett. «Nemcsak arra mentem, megvallom, hogy méltónak ne ítéljem e hazát mesterségimre, hanem arra is resolváltam volt magamat, hogy végbúcsút vegyek tőle. . . Mennél nagyobb devotióval voltam eleintén nemzetemhez, annál nagyobb aversióval lések ezután, és a magyarnak még a hiritől is futok ...» Sok magyar ismételte meg utána ezt az átkot. Am mint azok, úgy e régi magyar sem hagyta el hazáját, és küzdött, ha reménytelenül is, megkeseredett lélekkel, de hűségesen.

XXXII. Rossz pásztorok kezén.

Könnyen elképzelhető, hogy a felszabadító háborúk pusztításai és a rákövetkező évtizedek, a kormány sa-nyargatásai nem emelték a közállapotok rendjét, béké-jét, sem a nemzeti társadalom fegyelmezettségét, er-kölcseit, műveltségi színvonalát. Oldott kéve volt a nemzet és fogyatkozásait, hibáit, vétkei jól látta Rá-kóczi Ferenc is, kit a nemzet vezérévé választott, tehát hivatott volt a romlást megállítani és helyrehozni. Emlékiratában részletesen leírja, mily állapotban lelte az országot.

«Tudom, hogy a hazaszeretet, mely természetesen mindenki- ben megvan, gyanússá teszi azon dicséretet, mellyel valaki hazáját és nemzetét magasztalja. Tudom, hogy a magyar nemzet azon idő óta, midőn az ország a mohácsi gyászos ütközetben elvesztvén királyát s nagyjai egymás között veszekedvén, I. Ferdinánd vá- lasztatott királynak, minden nemzetek történeteiben oly fekete színnel festetik, oly lázadónak, zavargónak állítatik, hogy bármit mondanék védelmére, gyanús- nak tetszhetik. De minthogy jelen emlékirataimat az

Örök Igazságnak ajánlám: kötelességem az emberek ítéletét megvetni és saját lekiismeretemet követni. Még azon tulajdonok is, amelyekkel rágalmazni hiszik a magyar nemzetet, annak vitézségét és nagylelkűségét mutatják és hogy a szolgaságot tűrni nem tudja. Mivelhogy királyai közt annyiszor találkoztak oly pásztorok, akik juhaik gyapjával idegeneket akartak ruházni és zsírjukkal idegeneket hizlalni, s e királyok lévén mindenkor az első törvényszegők: törvényes jogai védelmére ők kényszerítők a magyar nemzetet. Könnyű lesz mindenkinek, ki a történeteket olvassa, megkülönböztetni a közönséges lázadás okozta mozgalmaktól a szabadság általános, jogos és törvényes védelmét. Ezeket a nemzet háborúinak lehet nevezni, miket jogai védelmére kezdett. Ha nemzetem dicsőítését tűztem volna feladatul, el nem hallgatnám e helyen, hogy ősi szabadságaink alapítója szent vala. Felhoznám Szent László példáját is, ki hogy megmentse ezeket, fegyvert fogott oly király ellen, ki idegenek tanácsával kormányozott, s megfosztó trónjától. Így az ő példájára, kit az egyház szentjei közé sorozott, támaszkodva kimondanám, hogy azok érdemlik a gyűlöletes nevet s mindazon mocskot, melyet a rágalom századok óta szór a szabadság védőire, kik mind a törvényt, mind esküjüket megtörék, nem pedig kik jogaikat védelmezik. Az újabb történetekből szintoly könnyű volna megmutatni, hogy az ausztriai házból származó királyok uralma alatt minden háború a szabadság védelmére viseltetett s az egész nemzet által. A méltányos olvasó átláthatja, hogy hihetetlen lelki

nagyságot mutatott a nemzet, melyet nemcsak le nem verhet, de meg sem hajthat a legnagyobb szerencsétlenség, sem a szolgaság járma.

«A rágalmazók fennen hirdetik a magyarok esküszegését, de elhallgatják, hogy elnyomatásukban — s hajh, hányszor volt ez! — oly esküket csikartak ki tőlük, törvényeik és szabadságaik ellenére, melyeket megtartani az utódok és a keresztényi szeretet elleni bűn lett volna. Ha pedig a Mindenható nemzetünk ily viselete által megsértetett: átok azokra, akik e dolognak okai voltak. A vonások, melyekkel az ausztriai ecset festi a magyart, durvák, s a színek sötétek. A véső, mellyel történeti emlékeit vési, felette éles. Majd durva, otromba és barbár szokásokkal vádolják, majd a tudományokban és szépművészetekben való járatlan-ságát vetik szemére, néha dorbézolónak, restnek és kincsvágyónak állítják. Sajnos, az, ami az itt leírandó nyolc éves háború alatt történt, nem fogja az ausztriaiakat hazugságban hagyni: ó de az, amit előadok, jele és keserű gyümölcse az ausztriai ház atyáskodó uralmának, mely alatt az egész nemzet oly tulajdonságokat vett fel, mint a rosszul nevelt gyermek, melyekért egyedül csak atyját lehet kárhozthatni. Mert melyik ausztriai király alapított kollégiumokat, amelyek az ifjúság erkölcsi művelésére szolgáljanak? Melyik állított akadémiákat, hogy ezt a nemzetet a tudományokban és szépművészetekben oktassa? Használták-e az udvarnál vagy háborúban a magyar fiatal-ságot, hogy elvonják a dorbézolástól? Iparkodtak-e bevinni a nép közé az ipart vagy kereskedést s ezáltal

a henyéséget eltávoztatni? S ami végre a nemzet zsugoriságát illeti: nem e királyok okozták-e a magvarokon elkövetett zsarolásaikkal, hogy a nép összezsugorogtván megmaradott csekély vagyonkáját, saját élete szükségeinek fedezéséről gondoskodják? Megcáfolom a rágalmakat és felvilágosítom az igazságot: de e nemzet szerencsétlenségéért nem az embereket vádolom, hanem Isten csapásait látom bennük, amelyeket mennybéli atyánk méltán mért ránk, s amelyek vasvesszőként sújtanak.»

XXXIII. „Romon virág“.

A vér és vas két évszázadának magyarja úgy áll előttünk, mint a nemzeti szabadság tragikus hőse. Alig tudjuk másként elképzelni, mint karddal a kezében, száguldó paripán, vagy üldözött bujdosóként, s a hóhér pallósa alá hajtva fejét. Am e hősnak magánélete is volt. Mindennapjait is élte az általános emberi viszonylatokban és érzésekkel. A tragikus magyar hős kemény arcéle mögött egy halványabb kép is feltetszik, amely mintegy belülről ábrázolja ugyanazt az embert. Ez meleg szívű, gyengéd érzésű, derült kedélyű, nyájas modorú, szeretetreméltó, kedves élvezője az élet bensőséges örömeinek és szépségeinek.

Thurzó György, a nagy politikus is ellágyul szerelmében és így zárja levelét «szerelmes lelkének és édes mátkájának»: «Írtam az én szerelmes szívemnek Czobor Erzsébetről való gondolataimban. A te szívből való szerelmes mátkád.» I. Rákóczy György fejedelem így emlékezik meg végrendeletében feleségéről, Lorántffy Zsuzsánnáról: «Édes atyámfia, szerelmes fele-

ségem tégedet is az Úr Istennek gondviselésébe ajánlak... Nekem pedig megbocsáss, mit együttlaktunkban vétettem volna is; mert én is csak ember voltam; arról bizonyoságot teszek az Isten és az ő szent angyalai előtt, mitől fogva az Úr Isten összehozott bennünket, se szebbet, okosabbat, gazdagabbat s akármi dicséretre méltó személyt náladon kívül nem láttam, néztem s hozzád igaz tökéletes szerelemmel voltam. Köszönöm, édesem, az te én hozzám való szeretetedet is, kit mind jó s gonosz állapotomban bőségesen te hozzám hűségesen megmutattál, kiért a mennynek, földnek teremtő Istene mind lelkedben, mind testedben áldjon meg s jövődőben is az örök dicsőségben egymással egyesítve is dicsérhessük az mi jó Istenünket, az Úr Jézusért adja úgy!»

Vagy ott van Balassa Bálintnak, ennek _ az erőszakos, véres kalandokban lefolyt életű és halálú végvri harcosnak a lírája. Csupa édesen zengő hang, meleg ellágyulás. Az «áldott szép pünkösdek gyönyörű idejéről» ír verset, mely «a rózsákat nyitja illatozásra, Néma fülemile torkát kiáltásra, Fákat is te öltöztetsz sok színű ruhákba.» Mindnyájan ismerjük panaszos búcsúját kedveséhez: «őszi harmat után . . .» Ismerjük a finom ecsettel festett képet a hideg szél járta erdőről, hol «sárgul hulldogálván Fáról a gyöngyelevel», s a felejthetetlen sorokat:

Zöld erdő harmatját,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi bé a tél. . .

A szilaj, vad indulatú, fékezhetetlen gőgös főúrnak ilyen hangja is van:

Immár sólymocskádat,
Kedves madárkádat,
Kit karodon hordottál...

Bocsásd el békével
Szegényt, — hadd menjen el,
Reá ne haragudjál.

Ez a gyengéd és édes hang lesz az egész korszakban a szerelmes magyar férfi hangja. Az egyik énekszerző «szívemnek tárházából kihajolt szép violának» szólítja kedvesét. Egy másik így dalol:

Áll előttem egy virágszál,
örvendetes liliomszál,
Kis kertemben ékesen áll
Ki életem — egy virágszál.

All előttem szép violám,
Rózsaszínű szép Ilonám,
Kegyes tekintetű rózsám .. .

Virágénekeknek hívják ezeket a valóban virággal tele-
tűzdelt szerelmes verseket, sóvár üzeneteket, melyeket
a szálló szélre vagy madárra bízna írójuk, hogy gyorsabban járjanak.

Menj el madár, menj el,
Mond szolgálatomat
Az én asszonyomnak,
Kedves szép rózsámnak.

Vidd el leveletem,
Mond meg hűségemet:
Engem oda várjon ...

S a keményderekú, büszke katona nem restelli most sóhajtozásait, nem titkolja, hogy «éretted csaknem meghalok búmban», jajong «nyughatatlan szívével», keservesen panaszkodik és fogadkozik:

Jó lovamat nyugodni sem engedem,
Valameddig véled szembe nem leszek!

A nagy hadvezér és államférfi Zrínyi Miklós is megénekelte «az szép Viola nagy kegyetlenségét», áradó versekben könyörgött szerelméért, s tudjuk, hogy családi élete bensőséges és gyöngéd volt.

XXXIV. A régi Magyarország.

A régi magyar világnak egyszerű, bensőséges, patriarchális életét Apor Péter báró híres emlékiratából ismerhetjük meg, a *Metamorphosis Transylvaniae*-ből, melyben «Erdélynek régi együgyű alázatos idejében való gazdagságából e mostani kevély, cifra, felfordult állapotjában koldusságra való változását» írta le. Ebben örököltette meg azokat a szokásokat és erkölcsöket, melyek az önálló, fejedelemskori Erdélyben uralkodtak, míg a XVII. század végén rája is kiterjedő Habsburg-uralom új szokásai, a «náj módi» kiszorította őket.

Az egyszerű szokások, életkeretek között is valódi, fennhéjázás nélküli, benső nemesség és előkelőség az, amit Apor Péter visszasír, s melyet szépen egészít ki az, amit ő nyájasságnak nevez. Ez a nyájasság emberies, szeretetteljes viszonyt jelentett. «Mind a nagy urak, mind nemesség, mind parasztság nagy szeretetben éltek», írja. Nem címezgették egymást nagy rangokkal, hanem «ha annál távul való atyafi volt is, annál inkább ha közelebb való atyafiai voltának, úgy hitták egymást: öcsém, bátyám, sógor, koma; sőt az

ki atyafi sem volt, mégis azokat is atyafinak hittak sokat; akik atyafiak nem voltak penig: uram, kegyelmed, asszonyom. Sőt olyan szeretet volt, hogy az atyafiak elmentek egymáshoz, egy-két hétig elültenek egymásnál, mégis mikor elbúcsúztak, kivált az asszonyok, egymástól, úgy búcsúztanak el sírva: jaj édes néném asszony, édes öcsém asszony, megbocsásson kegyelmed, még nem is beszélgetheténk egymással. Ha valamely újságot kapott valamelyik atyafi, azt maga meg nem ette, hanem az atyafiának küldötte ... tizenöt mélyföldnyire is elkiildötte egyik az másiknak.» A különböző felekezetek békességben éltek, megbecsülték egymást s egymás vallását, s békességben és bensőséges viszonyban éltek a társadalmi osztályok is. «Épen nem nagyzották akkor az emberek magokat», írja Apor, «úrfiak, elévaló fő és nemes emberek husvét másodnapján azaz vízbe vető hétfün rendre járták az falut, erősen öntözték egymást... Még az nagy emberek is abban gyönyörködtek, mikor az cselédek vígan voltának, sőt sok nagy ember, az kinek elébbvaló szolgálai voltának, azokkal mindjárt ivutt, az hegedüsöket behítták s virradatig táncoltanak.» S még azt a meglepő tudósítást is olvassuk, hogy «nem vala abban az időben annyi emberszólás, mint most».

Ennek a patriarchalis magyar világnak az embertípusát örökítette meg Kazinczy Ferenc is nagyatyjáról rajzolt képében.

«Náddal földött, vályogból rakott házában patriarchal felsőséggel éle, bírāja, békéltetője, tanácslója az ügyefogyottaknak, perlekedőknek, osztozkodóknak,

kik idegen vármegyékből is, több napig járó földekről hozzá folyamodtanak, bízva elhíresztelt egyenességéhez, tudományához. Bért, ajándékot senkitől nem véve, sőt ő tartá őket cselédjeikkel, lovaikkal, valómgig a pör előtte lefolyt, s nem különben a tehetősbeke, mint a szegényt. Szolgabíró és a helységek bírái az egész tájon hozzá küldék a vétkeseket, s ő a kisebb vétkek elkövetőit, s ahol bővebb vizsgálatra nem vala szükség, bottal büntetgeté, rettenetes mennydörgések közt, de mindig szelíden. Vagyonával keveset gondola; ménese, gulyája, nyájai örömeke voltak, nem hasznára; pásztorai számolónak, amint magoknak tetszett, hivelenségekek villámlások és mennydörgések voltak büntetései s a szolgálatból kiesés. Szérúje gazdagon rakva asztagokkal s széna és szalma kazalokkal, pincéje tele borral, vermei étellel, s ezeket a szükség idején inkább nyitá meg a szorultaknak hitelbe s kamat nélkül, mint a nyerekedőknek fizetésért. Meghalván Nyitrában egy rokona, s ennek birtoka rá nézvén, felméne oda, átvenni örökségét, s mivel e jószágok meszsze fekvének Bihartól, alkuba ereszkedék nyitravármegyei rokonaival. Ezek kevesebbet igérének, mint ő gondoló, hogy kívánhat, megbosszankodva fogata, oda hagyó örökségét s annak soha többé feléje nem ment, sem jövedelmit nem vette.» De legismerősebbé és legkedvesebbé akkor válik előttünk az öregúr alakja, mikor unokája ezzel foglalja össze jellemzését: «túrhetetlen lett volna, ha fene szeszeit lelke nemessége és az oly gyöngeségig menő lágyság nem szelidíték vala meg».

Az a hangulat lengi körül ezeket az alakokat, melyben az «extra Hungáriám non est vita» önelégült, boldog meggyőződése megszületett. Alig pár évtizeddel azután, hogy a tárogatók a szegény megnyomorított hazát siratták, Orczy Lőrinc báró így énekel «a magyar» hazához»:

Föld! kinek határát az Isten őrzötte,
Hogy háború lángja csak nem is érhetne,
Békességben a sok veszélyt távul nézte,
Szabadság, áldomás, bőség ékesíté.

XXXV. A „Magyar Athenas.”

A szatmári béke után elcsendesedik az ország. Nem harcok színtere többé. A nemzet kezében is lehanyatlik a kard. Fiai, kik tovább is fegyvert forgatnak, nem a nemzeti szabadság harcosai immár, hanem a dinasztia haderejének vitéz legényei, gyakran babérkoszorus hadvezérei, s az ország határain túl gazdagítják a legendás magyar vitézség hírét-nevét. A kimerült nemzet pedig erőt gyűjt a század végén rá váró megújulásra. Ez a látszólag tétlen és hanyatló korszak készítette elő a reformkor dús virágzását. Mindenekelőtt abban igyekszik pótolni a hiányt, amiben leginkább elmaradt a két gonosz század viharaiban, a szellemi műveltségben, tudományban, irodalomban. Azzal kezdi, hogy számbaveszi, amit e téren addig alkotott. Már 1711-ben összeállítja Zwittinger Dávid az eddig megjelent magyar könyvek jegyzékét, majd Rotarides Mihály kísérlete igyekszik bebizonyítani, hogy hazánk sem oly hátramaradott, mint hírlik róla, végül 1766-ban megjelenik Bőd Péter «Magyar Athenas»-a, a magyar írók első lexikona.

«Szándékoztam — írja előszavában — ezen írásom által főképen a mi előttünk hazájoknak hasznokra s ékesítésekre és Isten dicsősége terjesztésére élt jó embereknek a feledékenység által eltemetett emlékezteket amennyire lehet megújítani.» Elmondja mennyi akadállyal járt adatait összegyűjteni, majd így folytatja: «Azon kívül is igen pusztá és parlag földre esett az én aratásom, melyet a sokszor itt kóborló pogányáknak, pokol szomszédoknak és a szelíd múzsákkal rosszul egyező haragos Marsnak tüze annyira elperzselt, hogy még csak tallózni is alig lehet rajta.»

»Hazádat és magyar nemzetedet igazán szerető kegyes olvasó», szólítja meg közönségét, «isteni találmány az írásnak mestersége az emberek kezekben: mivel ezáltal nemcsak maga akarátját közölheti ember felebarátjával, hanem a szükséges dolgokat által adhatja a sok száz esztendőök után következő maradék nemzetségnek is. Az elme — tanítja nemzetét — olyan mint a jól miveit szántó föld, melyet minél inkább művelnek, annál inkább terem.» Majd nemzete megtépázott hírét védelmezi: «Megvolt a régi magyaroknál is az írásnak mestersége, mint szintén más nemzeteknél», de ennek emlékei «úgy jártának, mint más nemzetek írásaik, az idő és a sok pusztító hadakozások megemésztették. Nem lehet azt eltagadni, hogy a magyarok közt ne lettenek volna minden időben nagy tudományú bölcs emberek. Mivel az Isten azokat szintén olyan éles és akármilyen felfogható jó elmével ékesítette meg, mint akármely más nemzeteket, melyek a bölcsesség, mesterség és a tudományok bővségekkal el-

híresedtenek. De minthogy helyből helybe bujdosók voltak mindaddig, míg Európában, Daciában és Pannóniában megtelepedtenek, azoknak ha mi írásaik voltak, azok is mind elvesztenek. Itt is mivel életeket szüntelen hadakozásokban töltötték, fegyverrel híresedtenek el inkább, mint tudománnyal. Úgy is volt életek, hogy vagy ők támadtanak meg másokat, vagy magokat kéntelenítették mások ellen oltalmazni, napkeletről és napnyugotról szüntelen ostromoltatván. Az időtől fogva is, hogy a török Európába behatalmazolt, sok ízben Erdélyt és Magyarországot olyanná tette, mint a kisépített házat, melyben semmi sem marad, úgyhogy felejtették az oskolákat és múzsák szállásokat, hanem keresték kősziklák hasadékaikat, barlangokat és havasokat, melyekben életeket megtarthatnák. Ez fő oka írások nemléteinek és a tudós emberek kevés számoknak. Voltának, voltak; de csak ez előtt kétszáz esztendőkkel is kik voltak tudománnyal ékeskedők, nem tudjuk; magokkal együtt emlékezeteket is eltemette a veszedelmes idő. Arra végre intéztetett ez az írás, hogy a két hazában azelőtt élt tudós embereket rég eltakartatott megavult hamvokból megelevenítse és újonnan világra hozza.»

És most egy figyelemreméltó fordulat következik, mely rávilágít e régi magyarok felfogására a magyarság mivoltáról. «Vágynak ezen magyar tudósok seregekben némelyek erdélyi szász és magyarországi tót nemzetből valók is: de azok mind olyanok, akiktől nem lehet sajnálni a magyar nevezetet. Ugyanis azok magok is magyaroknak vallották az idegen országot

ban magokat; írásaik által is nagy ékességére voltak a magyar nemzetnek, idegen országbeliektől is magyaroknak tartatnak. Megmutatták azt szorgalmas fátárságokkal, hogy ők méltán megérdemlik, hogy haza fiainak neveztesse nek.»

Utolsó szavai pedig olyanok, melyek majd mindenik magyar írónál visszatérnek hosszú időn át. «Az indulat, melynek minden emberben meg kell lenni, engemet is arra ösztönöz, hogy amit felebarátimnak hasznokra és a magyar nemzetnek tisztességére s ékesítésére ítélek lenni, abban ne légyek csak hallgatással, hanem ami tőlem kitelhető, azt véghez vigyem. Mert valamiképen a hazának ártani nem szabad, azonképen annak nem használni, mikor lehetne, nagy véték. A vitézek bosszúálló fegyverekkel, a bölcsök okos tanácsokkal oltalmazzák hazájokat. Én ha író pennámmal valami keveset használhatok, azért az én kegyelmes Istenemé legyen a dicsőség.»

XXXVI. Az új magyarság

Annak az önelégültségnek, mely a XVIII. század közepén a magyarságot eltöltötte a neki oly szokatlan hosszú béke közepett, az új nemzedék vetett véget. A fiatalok, elsősorban azok a nemesifjak, kik mint testőrök a bécsi udvarba kerülnek, rájönnek, hogy bizony Magyarországon kívül is van élet, mégpedig fejlettebb, finomultabb, műveltebb élet. Ennek az életnek a középpontjában ekkor az irodalom áll. Az eszmék, gondolatok bősége pezseg ekkor nyugaton és ezek nyelvi kifejezésének készsége hallatlan lendülettel fejlődik. A magyar ifjak szégyenkezve ismerik fel, hogy irodalmuk és nyelvük mennyire elmaradt a gonosz idők alatt, de nem csüggednek, hanem hozzálátnak, hogy a nyelvet és irodalmat, melyben a nemzetiség legfontosabb elemét látják, felemeljék a nyugat színvonalára. Ehhez azonban elsősorban az kell, hogy a nemzet éljen nyelvével. Mert a magyar nemzet hivatalos és iskolai nyelve még ekkor is a latin, a műveltek pedig nem az elhanyagolt pómyelven, hanem németül vagy franciául beszélnek.

1772-ben jelenik meg Bessenyei György tollából «Ágis tragédiája», mely az első kísérlet a modern irodalmi alkotásra magyar nyelven, majd hat év múlva kiadja röpiratát, a «Magyarság»-ot. Ebben így ír:

«Valljuk meg, hogy nagyon megszükkültünk a magyarságban, melynek ugyan bőségében soha nem voltunk. Csudálkozom nagy nemzetünkön, hogy ő, ki különben minden tulajdonainak fenntartásában oly nemes, nagy és állhatatos indulattal viseltetik, a maga anyanyelvét felejtani láttatik; olyan világban pedig, melyben minden haza önnön nyelvét emeli, azon tanul, azon perel, kereskedik, társalkodók és gazdálkodik. Olyan szánakozásra való csekélységgel kicsinyítik némelyek magokat, hogy magyarul nem lehet, mondják, jól írni, okoskodni, mivel sem ereje, sem elégsége nincsen a nyelvnek, melyekkel a tudományok szépségeket és mélységeket elő lehetne adni. Olybá venném, ha mondanád egy nagy hegynek, mely arany kővel tele volna, hogy semmit sem ér, mivel nincs bányas bányász benne. Mit tehet arról a drága hegy, ha kincseit belőle nem szedik; mit tehet róla a magyar nyelv is, ha fiai őtet sem ékesíteni, sem nagyítani, sem felemelni nem akarják? Egy nyelv sem származott a föld golyóbisán tökéletes erőben ...»

De nemcsak a pusztta nyelvről van szó, inti nemzetét Bessenyei. «Jegyezd meg e nagy igazságot, hogy soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehetette magáévá a bölcsességet, mélységet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé ne húzza. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenén soha-

sem . . . Mit kell tehát egy nemzetnek elkövetni, ha tudománnyal fel akarja magát emelni: mely dolog kötelessége? Vagy valamely idegen nyelvet kell anyanyelvének fogadni s a magáétul búcsút venni, vagy a maga született nyelvébe a mély tudományokat általítani. De egy egész nemzet meddig tanul meg valamely idegen nyelvet tökéletesen és mikor felejtí el a magáét? ... Ha már így kéntelenele vagyunk nyelvünket megtartani, tisztítsuk ki legalább és dolgozzunk előmenetelén. Minden nemzet a maga nyelvéről ismeretik meg leginkább. Hogy nevezné az olyan nemzetet, melynek anyanyelve nem volna? Sehogy. Micsoda szomorú elvettetett és gyalázatos sors lenne az egész nemzetnek anyanyelv nélkül a több anyanyelves népek, hazák közt bujdokolni és szemtelenkedni, hol szüntelen azt kérdeznék tőle: hát te mi vagy, honnan jöttél, ki vagy? Azonban amely nemzetiül elkoldulná nyelvét, az iránt mindég úgy tetszene, mintha inasa vagy szolgálja volna.»

De, folytatja, «melyik nyelvnek is lehetne több édesége, méltósága, mélysége és könnyű kimondása, mint a magyarnak?» írni kell tehát rajta, hangoztatja, mégpedig szakasztott olyan irodalmi műveket, mint a művelt nyugaton. Tiltakozik a maradiság ellen. Nem kell gúnyolni, «kik tanulnak s más dolgokban is okoskodnak ... Egy hazát sokféleképpen lehet és kell szolgálni, mert annak sok mesterségre van szüksége ... Mért ne lehetne egy nemzetnek multságára, annak anyanyelvén írni? ... Menjen kiki, ahol mehet. Most volna egyszer ideje a magyarságot emelni... Moz-

gásba, tűzbe kell hozni a nemzet elméjét újsággal, még pedig a maga nyelvével, mert ha ölet a maga dicsőségével nem indítjuk, idegen dolgokra egészen meg nem indul... A régi módhoz ne ragaszkodjunk, mert ahhoz ragaszkodni annyit térszen, mint a tudatlanságot sóhajtani. Csak nekünk is jobb lesz hát a nagy világ után menni. Legyen új tanulás-módja, fogadjuk el. Nem szükség minden újítót megvetni; mert nem minden újság rossz köztünk, mivel igen sok veszedelmes és tudatlan óságok is vannak e világban . . . Eleitől fogva az újítók mindenütt üldöztek; kár, mert örökké meg kellene a dolgokat a dolgoktól különböztetni, hogy a jó szolgák gonoszokkal egvütt ne szennyvednének; mindazonáltal csak kell mégis mindenütt olyanoknak lenni, kik magokat a közügyért ideig mocsokoltassák és azokat szolgálják, kik abban hívek és ártatlanok.»

Ez az írás első darabja egy nagy áradatnak, mely nyomán megindult, könyvek, cikkek, beszédek áradatának. Első darab, de együtt van minden elem, amit aztán ismétettek, bővítettek, hangoztattak, éppen ily mélységes meggyőződéssel, lángoló lelkesedéssel és áldozatos szerelemmel a nemzet iránt. S e betűáradat hozta hullámain az új Magyarországot.

XXXVII. Új ország felé.

Alighogy megindult a magyar nyelv művelése és a nemzeti érzés öntudatosabbá válik, kemény csapás sújt az ifjú fára. Mária Terézia trónját fia, II. József foglalja el, telve jószándékkal, de népei üdvét azzal véli szolgálni, ha jószándékú, felvilágosodott, de korlátlan uralma alatt egyesíti őket az úgynevezett összmonarcliiában. Nem koronáztatta meg tehát magát, nem tette le az esküt a magyar alkotmányra, az országot törvényei ellenére kormányozta, végül a hivatalok és iskolák életébe is a német nyelvet hozta be. A megújuló nemzeti érzés hevesen ellenállt. József uralkodása kudarcba fullt. Rendeletéit halálos ágyán maga vonta vissza. A nemzet határtalan lelkesedéssel fogadta visszanyert szabadságát és egyrészt erőteljesen fogott hozzá nemzetiségének érvényesítéséhez, másrészt a korszerű reformok megvalósításához. Sajnos, az első lelkesedés hamarosan ellanyhult. A nemzet néhány látszateredménnyel beérve, visszahanyatlott ön-
elégültségébe. S ekkor jobbjaiknak ajkán megint felzendülnek Zrínyi keserű, ostorcsapásos szavai. Metsző

gúnnyal szólal meg Virág Benedek röpívén a «Magyar óda»:

Mit kételkedem? A Duna
 Zúg s már visszafelé vette erőszakos
 Útját; Pest-Budai új csudát,
 Egy új szörnyeteget látni siessetek!
 Óh sok károd után puhább
 Nemzet! büszke magyar! hát nem okoskodol?
 Hát mind, a mire oly nemes
 Bátorsággal ügyelt volt minapon heves
 Lelked, már oda van? Vitéz
 Scythák vére!.....
 Most tetszik ki, mi volt tüzed:
 Játék volt s valamint füst elenyészedett.
 Méltóságod irigyei
 Mulatták magokat s gyermeküket veled.
 Óh hát nem lehetünk soha
 Jobbul? Vesszetek el, mostoha fajzatok! —

S a végén csúfságként vágja oda: «mond ki — talán jó foganatja lesz — hogy: magyar a magyar!»

De a legjellemzőbb és legfontosabb Kármán József híres irata 1794-ből «A nemzet csinosodása»-ról.

«Megbocsáthatatlan hibája az nemzeti íróinknak, hogy kényeztetik nemzetünket. Ezek, akik felhágnak a tanítószékre, felemelik szarokat, hogy oktassanak!... óh! mely illetlen ezeknek szájakban a hízelkedés. — Ez az alázatos supplicatioja az írónak, mellyel elméje szülöttjének jóváhagyást koldul, alacsonyítja azt a dí-

szes hivatalt, melyet magára vállalt. Zeng az egész haza környéke literatúránk divatjáról. Nincs vége se hossza az öröm-ujjongatásoknak tudományaink felde-rült egéről, a világoosság hasadó hajnaláról, a felébredt józan értelemről és az édes anyai, hazai, nemzeti nyelv, literatura s tudományok szerencsés megérkezé-séről. — Az élesen látó szemlélő bosszankodik ezen sarcasmuson, melyet alattomos gonoszszággal időnkre készítenek ezek a tudós parasytusok, és a legjobb szándék, melyet ezen tömjénezések mellett gondolhat, csak az, hogy ezen dicséretek által reá vegyék a nem-zetet azoknak megérdemlésére. Ártalmas ez a szédítés. A dicséret csiklandozása ámitó syrén. Amit sokszor hallunk, a szokás végre elhitesi velünk, és a habituált hazug végre önnön fillentéseit elhiszi. A magaszeretet erőt vesz ott, ahol önnön belső titkos Ítéletünket sok csalfa száj visszahangoztatja. Nem érzi felséges voltát annak a polcnak, melyre méltó az igaz literátor, aki elég szemtelen két ország hallatára csapodárkodni. Igaz és egyenes légyen, aki felveszi pennáját. Minden mellékes tekintetek elolvadnak annak mellében, akiben feltámad az érdemes és valóságos szerzőnek melege. Aki ezt a kendet nem érzi magában, ne nyúljon mos-datlan kézzel ehhez a szent hivatalhoz. Merész légyen — vívjon meg bátran a tudatlansággal és az erőszak-kal; hagyja az örökkévaló «úgy van! igenis!» mondást a tányérnyaló sycophantáknak. — Sisegjenek bár a kígyók és köpködjék fekete mérgeiket, huhogjanak a setétség madarai, kárognak a varjak, és körülötte ordítsanak a hold felé az éjféli ebek — ő szóljon iga-

zal, vagy hallgasson. Ne palástoljátok tehát társaim! hogy messze-messze vagyunk a tökéletességtől, hogy a tudományok dicső halmának derekán még nem járunk, hogy azoknak szeretete még nálunk fel nem ébredett, hogy azok a nemzetek, melyek ezen az ösvényen messze elhaladtak, minket a durva nemzetek rangjába vetettek; esmértesseitek meg a beteggel kelevényét és kívántassátok meg véle az egészséget! verjétek fel a nemzetet vakmerő veternumából, és így töltsétek be azt a polcot, melyre ültetek.»

Kemény és éles hang, szenvedélyes és hajszólo. Már nem a XVIII. századé. Új korszaké. Azé, mely valóban előre vitte a nemzetet, hogy beérje társait, s melyet a magyar reform-kornak nevezünk.

XXXVIII. A nagy nemzedék.

A XIX. század a XVIII. gyermeke, azok az erők hozták létre, amelyek e közel száz éves nyugalomban és békében növekedtek. A modern Magyarország a régi haza teremtménye. Nem új lélek, a régi hozta létre, amikor ráeszmélt, hogy meg kell újulnia. Mindnyájan ismerjük Bessenyeiék és Kazinczyék művét: ők készítették elő az úgynevezett reform-kort. Ugyanaz a nemzet lendült itt önmaga fölé, amelyik idáig is megtartotta magát: a magyarságot. Különös^ de így van: a modern, polgárosodó magyar nemzet a régi rendi nemzet kiteljesedése. Magyarországon a közép-nemesség játszotta azt a szerepet, amit Nyugaton a polgárság.

Milyen volt ez a régi magyar nemesember, milyen volt életformája? Kisfaludy Sándor hagyta ránk egy idilli rajzban. Nem remekmű a vers, de mindent megtudunk belőle ennek a társadalmi rétegnek lelkületéről és életéről.

Hívös ősszel szeretek én
Lovag, gyalog vadászni,
Régi szittyák faja lévén,
A vadakkal csatázni:
A rónákon száguldani,
A sűrűkben lappangani.
S Lehel szittyá módjára
Kürtöt fúni nótára.

Látni: a nyúl mint ugrik el,
Mint hány füttyöt farával,
Hajsza! s Cicke mint nyúlik el,
S penderíti fogával.
S ha kopóim harangoznak,
Hogy az erdők riadoznak, —
S vadat látok illantni,
Néki puskát durrantni.

Badacsonynak szüretjében
Öröm nékem mulatnom,
S ízes-édes gerezdjében
Kényre válogathatnom; —
S a szép hegynek pompájával
Eltelvén, egy sas szárnyával,
Mely ott lebeg tetején,
Szeretek fellengni én.

Szeretek ott merengeni
Azon évben elmémmel,
Melyben szívem kifejleni

Édes kín közt kezdett el.
 Hogy előbbi lételembe,
 Szilaj s rideg kebelembe
 Uj, szebb élet villámlott, —
 Ezt gondolnom, — ölöm ott.

Szeretem a szittyá lantot
 Szittyá hangon hangzani —
 Hol a lantos jól szippantott
 Költő szeszből — hallani.
 A zengő vers muzsikája,
 Érzett s gondolt tárgyak bája
 Visszhangozván keblemben, —
 Édes kényem lelem benn.

Szeretem én, ha szívemben
 Bizonytalan fakadoz
 Az érzemény, s kebelemben
 Mégis széjjel áradoz,
 Azt hangokba kiönteni,
 S hegedűmön elzengeni;
 Édes így elmerülnöm
Léthébe, — s megenyhülnöm.

Szerettemmel szeretek én
 Kandallómnak tüzénél,
 Mikor kinn fagy, melegedvén,
 Vitnyédinek füstjénél
 Erről-arról beszélgetni
 Múlt időket emlegetni;

Vagy ujjait hallani
Hayden után hangzani.

Íme a vidéki földesúr nemcsak vadászik, szüretel, hanem a költészetnek is hódol, bensőséges családi életet él, s nemcsak a híres vitnyédi dohány füstjén mereng, hanem *Haydn* szonátáinak hangjain is. A lant pedig, melyet penget, szittyá lant, hangja annak a régi akkordnak a továbbzengése, amelyet sok századdal azelőtt ütött meg őse, mikor *Attila* és hunjai köré nemzeti mithoszáat szőtte.

Ennek a szellemnek óriássá növése *Berzsenyi*. Az ősi nemzetiség és a kor újsága harmónikusan egyesül benne: a jövő felé bízva és bátor elszántsággal tekintő magyar szólal meg ajkán:

Század hanyatlik. Már küszöbén vagyunk
 Bámult korunknak, századok Istene!
 Buzgó örömmel feltekintek,
 S titkaidat húr[j] aim csodálják.

Népek születnek, trónusok omlanak
 Lehelleteddel, s a te szemöldöked
 Világokat ronthat s teremthet,
 A nagy idők folyamit vezérlvén.

Hány századoknak szélvészest ostromin
 Harcolt szerettem nemzetem ekkorig!
 Hány száz *Charybdis* s mennyi örvény
 Várta nemes remeked halálát!

Már sírba szállott hajdani nagy nevünk,
 Már-már lecsüggött győzni szokott karunk,
 Mikor hatalmas szárnyaiddal
 Béfedezéd lebegő vitorlánk.

Megszántad e nagy bajnoki nemzetet,
 Mely annyi harc közt vívta ki hantjait,
 S véráldozattal kérte vissza
 ősei szent viadalma bérét.

Nézd, mely hatalmas népeket eltörült
 Körülted e nagy s ritka időszakasz!
 Nézd mely viszonság kénye játszott
 A legerősb szegeletkövekkel.

Téged megőrzött őseid Istene.

Mindenható kar méri ki sorsodat,
 Kar, mellyen ég s föld sarkai forganak,
 Kar, mely dicsőül őseidnek
 Rettenetes hadait vezette.

Bízzál, s virágzóbb századokat remélj.
 Elődeidnek szép kora visszatér;
 Csak lelkenen tartsd: mennyi sok szent
 Vérbe került az igaz dicsőség.

A lélek azonban nem mindig ilyen bizakodó és reményteljes. S az első lelkesültség lendületét fenyegető előérzetek lankasztják. A küzdelem nehéz, ellenségek sorakoznak a szerencsésebb társakkal versenyre kelő nemzet ellenébe. Berzsenyinek szellemben fiatalabb testvére, Kölcsey «a magyar nép zivataros századait» idézi, hogy Hymnus át megírja, s a betelt bűnhődésre való hivatkozással könyörög a víg esztendőért. Harmadik társuk a nagyok közt, kik átvezették a rendi nemesi nemzetet az új világba megújulni, Vörösmarty is «egy jobb kor» vagy «a nagyszerű halál» képe közt ingadozik Szózatában. Ez a nemzet — a régi magyar nemesség — csodálatos mélyen és tökéletes formákban, remekművekben kifejezetten éli át válságát. Talán sohasem töltött el ennyire nemzedéket felelősségének érzete és hivatásának vállalása. A múlt, az ősök szelleme, kikre oly büszkén tekintettek vissza, éppen oly mélyen kötelezte őket, mint a jövő, melyről tudták, hogy olyan lesz, amilyenné ők alakítják. A lelkiismeret hősei voltak. Nagy nemzedék volt, mert nagy nemzet fiainak érezték magukat. «Büszke magyar vagyok én», szóltak Kölcseyvel.

XXXIX. Polgárosodás.

E «büszke magyarok» nem érték be a szittyá dicsőségen való merengéssel. Nem érték be politikai célokért, a nemzeti szabadságért és jogokért vívott elvi küzdelemmel. A világért sem ábrándkergetők nemzedéke ez. Életakarátuk nagyonis gyakorlati módon érvényesült. A nagy múlt szittyá dicsősége a korukbeli Európa felé irányította tekintetüket. E nemesek eszménye a «polgárosodás». Nemzeti tevékenységük középpontja egy ma is sokat emlegetett fogalom: a nemzetnevelés.

Gondolatviláguk gyújtópontjába vezet bennünket egy egyszerű, de következményeiben nagyhatású ujságközlemény. Ennek a hírlapi felszólításnak a következménye lett az Iparegylet alapítása. Írója Almási Balogh Pál kitűnő tudós orvosdoktor, s Kossuth Pesti Hírlapjában jelent meg 1841. január 6-án. Címe: «Felszólítás egy hasznos ismereteket terjesztő társaság ügyében.»

«Az emberiség magas rendeltetésének fő bélyege az okosság, melynek kisebb nagyobb kifejlése határozza

meg nemcsak az egyedek, hanem egész nemzetek álláspontját is», kezdődik a cikk. Az állatiságtól, folytatja, «az emberiség magas ideálja» felé vezet az út, «ezen fokozaton elébbmenni s haladni első szüksége az ébredező léleknek, s ha ezen lelki mozgalom, ezen öntudatra-ébredés egy egész nemzetben mutatkozik s terjedez: ott méltán remélhetni a mindennapi homályból kiemelkedést, az előmenetelt a polgárosodás pályáján ... Az emberiség csak egész nemzetekben él s fejti ki magát; nagy fontosságú tehát a nevelési és oktatási rendszer, mely egyik vagy másik nemzet kebelében divatoz.» Voltak idők, tér rá, amikor politikai okokból ellenezték a népművelést, ma azonban — 1841-ben — a «felvilágosodás» diadalaként a műveltek meg vannak győződve arról, hogy éppen ellenkezően van, mint régebben hitték: a közműveltség alacsonyysága káros az államra, mert a műveltség nemesíti a lelket, míg a visszamaradottság vaddá és felforgatásra hajlamosá teszi.

«Ha már az ember magas rendeltetését, mely lelki és testi tehetségeinek teljes kifejlése s azok célirányos használása, méltányoljuk, — vonja le a következményt, — lehet-e nemesebb foglalatosság, mint az emberiségnek oktatás általi kiemelése azon körből, mely őt az állatisághoz oly közel viszonyokban tartja; kifejtése az itt-ott szunnyadozó lelki erőnek, mely egykor a társadalom magas céljainak elérését hathatósan előmozdíthatná, mely talán egykor nemes példájával ezrekre hatna, vagy mely az ismeretek mezejét fontos kifejtések s felfedezésekkel gazdagíthatná?»

E magas elvi kiindulás után közelebb tér céljához. «A kor szelíd géniusza», írja irigységet keltve a mai olvasóban, ellenzi az erőszakot, a társas életre és törvénytisztletre való rávezetésben is; ezt az alsóbb néposztályokban úgy érhetjük el, «ha a lélek kifejtése és a szív nemesítésének eszközeiről gondolkozunk». Mert csak akkor, ha kiemeljük a népet «lealacsonyított állapot jából a nevelés áldása által», csak akkor tudja «azon helyzetet, melyet az emberi társaságban elfoglal, azon viszonyt, amelyben Istenhez s embertársaihoz van, s így kötelességeit, felfogni és méltatni». Csak így tud «a nemzet haladásában s erősödésében résztvenni».

Mindez pedig sürgető feladat. «Mert erőt ad az ismeret a nemzetnek és hatalmassá teszi azt... Századunk jelszava az előmenetel a polgárosodás pályáján, az öntudatra ébredt nemzetek mindenike fáradhatatlanul igyekszik haladni azon, az értelem kifejtése, a tudományos ismeretek terjesztése s azoknak az életre alkalmazása által. Az oktatási rendszerek javítása, a tanító intézetek szaporítása s tökéletesítése, a tudományos ismeretek terjesztésére szolgáló eszközök könnyítése és gazdagítása, az élet kényelmeit, ipart és kereskedést előmozdító vállalatok, fölfedezések és intézkedések napirenden vannak.» Amely nemzet a művelésben nem halad, kirekeszti magát «a művelt nemzetek sorából».

Örömmel állapítja meg, hogy nemzetünkben is feléledt a haladás szükségének érzete és vágya. Már látjuk elmaradottságunkat és «eszközökről gondolko-

zunk», melyek előre visznek. «A népművelés minden gondolkodó ember elméjét foglalkoztatja», s javaslatok merülnek fel. Egyelőre azonban csaknem teljesen hiányzik minden erre alkalmas eszköz. «Népszerű és olcsó könyvek terjesztése» a legjobb mód, állapítja meg, «az ismeretek közhasznúvá tételére». Ilyen könyveink pedig nincsenek.

Minden tudományos ismeretet lehet népszerűsíteni megfelelő módszerrel. «S micsoda nyereség a társadalomra nézve, — hangzik a cikkel megindított mozgalomra nézve oly fontos gondolat, — ha a kézműves ahelyett, hogy csupa mechanikai ügyességre törekednék, művészete öntudatára juthat tudományos ismeretek szerzése által; ha eként gondolkodásra, összehasonlításra, stúdiumra ébresztetvén, pályáján haladásra igyekszik.» De «az értelem kifejléseinek s a gondolkodó erő felébredésének egyenes befolyása van a szívre s erkölcsi jellemre is.» A civilizáció az erkölcsöt is megszelídíti.

A cél tehát, fejezi be elvi fejtegetéseit, «az értelem kifejtése által boldogítani honfitársainkat s ekként nemzetünket tiszteletes fokra emelni a polgárosodás pályáján», s méltó arra, hogy «minden nemesb lelkű polgár keblét meleg érzéssel töltse el». Az országgyűlés, céloz a közelmúlt politikai reformjaira, megvette «az anyagi jóllét legfontosabb alapjait, illő, hogy az értelmi előmenetel eszközeiről is gondoskodjunk, s ezen célra többek közt egy oly társaság megalapítását» ajánlja, mely a közhasznú ismereteket terjesztené a nép széles rétegeiben. Mintaként egy hasonló céllal

működő angol társaság szervezetét és munkásságát ismerteti.

A már e cikkben bennerejlő gyakorlati tendencia a mozgalom továbbfejlődése során a magyar ipar fejlesztésének nagy fontosságára, elsősorban a kézművesek «nevelésének és képzésének» sürgősségére ráeszmélve egészen a nép e rétege felé fordítja a tevékenységet, s «Iparegyesület» címen alapítja meg a társaságot, abban állapodva meg, hogy «az egyesület legtöbb sikerre számolhat, ha általános célul kitűzi ugyan hasznos ismereteket terjeszteni a nép minden osztályaiban, hanem egyszersmind különösebb célul azt veszi fel, hogy hasznos ismeretekben a műiparos osztályt részesítse; e cél megközelítésére pedig mindenk előtt az élet szükségeinek megfelelő népszerű munkácskák kiadását, aztán az ipar és kézművek kifejtését előmozdító egyéb módokat használja.»

Almási Balogh Pál cikke nemcsak szerzőjéről, de egész nemzedékéről sokat mond. Az, hogy egy ilyen egészen a gyakorlati életre irányuló gondolat, terv, cselekvési szándék oly messze és szélesen megalapozott elméleti megfontolásokból indul ki s azokkal igazolja magát, szükségességét, érvényességét, ez a leginkább jellemző. A gondolatok, célok eszmények, térek nem elszigetelt, felvillanó és merőben az élet véletlenei által sugalmazott ötletek voltak, hanem szerves alkatrészei egy szervesen kifejlett gondolatvilágnak. A reform — döntő módon cáfolván a magyar szellem egy hiányosságáról elterjedt alaptalan vélekedést — filozófiai világszemlélet átültetése a gyakorlatba.

XL. A Legnagyobb.

E nemzeti filozófia Széchenyi István nevéhez fűződik örök időkre. Az imént idézett cikk is, bár Kossuth lapjában jelent meg, egész gondolatvilágával, okfejtésével, sőt egyes fordulataival is Széchenyi hatására vall. írója háziiorvosa mind Kossuthnak, mind Széchenyinek.

Ha végigpillantunk az egész nagyszerű korszakon, ellenállhatatlanul támad fel bennük az érzés, hogy minden csak őt készítette elő és minden tőle származik. Benne teljesedett ki az egész fejlődés. De még többet is érzünk, ha nemzetünk egész történetén végigszárnyal képzeletünk. Ez az egész történet benne teljeseedik. Valóban a «legnagyobb magyar». Mert a legnagyobb ember nemzetünkben. A tiszta emberi nagyságnak legvégső magasságaiba szállott benne a magyar géniusz.

Mit idézzünk tőle, mit mutassunk belőle a magyarság e kisdéd tükörében?

Ha a nevét kiejtjük, jelenetek merülnek fel előttünk.

Történelmi jelenetek. Ilyen címeik vannak: az Akadémia megalapítása, az első lóverseny, a Lánchíd alapkövetétele, a Nemzeti Kaszinó megnyitása, a Tisza szabályozása, a Vaskapu, az első gőzhajó, a hajógyár, a hengermalom ... Könyvek címei sorakoznak fel: Hitel, Világ, Stádium, Kelet népe . . . Látjuk a nemes grófort a gyűlés lelkesedése közepett szónokolni, kockás angol ruhájában szemlélni a Dunaparton nagy tervein töprengve, komor balsejtelmekbe merülve állani az első felelős magyar miniszterek csoportjában, majd a döbbinti gyógyintézet ablakában fuvolájával galambjai között, végül a pisztolyt látjuk s az utolsó naplójegyzést: «kann mich nicht retten» . . . De látjuk más jelenetekben is. A lipcsei csatára oly nagyjelentőségű éjszakai száguldását a fiatal huszártisztnek, huszárjai táncát nézve könnyezni az árva cimbalom nótáján, a bécsi kongresszus forgatagában asszonyok és lányok közt tévedezni, kalandok hőseként mint «Steffert»-t, rajongó szerelmeseként a megközelíthetetlen asszonynak ... És még mi minden merül föl nevének kimondására, a léleknek micsoda zajlása, az életnek micsoda kavargása! Égretörő gondolatoknak, emésztő szenvedélyeknek, gátló tépelődéseknek, szárnyaló elszánásoknak, mindent áttörő és elsodró akaratoknak hallatlan tulságai. Micsoda feszülő ellentétek robbanásai, micsoda lelkiismereti vívódások válságai és micsoda tettvágy lázas hajszája, micsoda katasztrófa égszakadása és minden erőnek mégis micsoda páratlanul egyirányú rohanása!

Nyílegyenes élet volt. Mint az üstökösé. S éppen úgy

a végtelenbe tiinl szemünk előtt bevégezetlen pályája.

Mert földi szemek előtt e pálya bevégezetlen volt, csonka és kudarcba fulladó. Mindaz, ami alkotásaként fennmaradt utána, csak torzó és szerény kezdet ahoz képest, ami valódi, végső nagy célja volt. Ezekről maga nyilatkozik úgy, hogy kezét sem mozdította volna, ha pusztán «arrul volna szó, mikép Magyarországnak néhány keményebb útja támadjon, itt-ott némi gyár emelkedjék fel, mocsáraink egy része csapoltassék le. Gazdasági Egyesülete tagjaiban növekedjék, egy-két vasút, egy-két vízcsatorna szeldelje síkjait keresztül, a budapestin kívül még egy pár hidacskája legyen». Másról van itt szó! «A magyar népnek — mint én fogom fel, s ha nem táplálna gyermekkoromtul fogva ezen remény, s ezen remény nem emelkedett volna férfiúi koromban éltem leghatározóbb pontján eldönthetetlen szent hitté, a nyilvános élet mezejére fel soha nem lépek — a magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni — Európában egyedüli heterogén sarjadék — ázsiai bölcsőjében rejtező, edd igeié sehoh ki nem fejlett, sehoh érettségre nem virult sajátságit; sajátságit egy törzsökfajnak, mely jól lehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több ízben gyászba borítá földgolyónk legkiképzettebb részeit, s fel-fel bőszüléseiben mint Isten ostora mindennütt vérrel járt, bizonyosan annyi különöst, s erejénél fogva, bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek bármely lelkes és erős családja, csakhogy mint azoknál, úgy ennél is, külön sajátságí árnyéklatokban a korlátlan tűznek nemes hévre,

a vad erőnek bajnoki szilárdsága, a romboló ittasságnak nagylelkűsége kell tisztulni, felemelkedni.»

Széchenyi nacionalizmusa ezekben a szavakban nyer kifejezést: «Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait, mint ereklyét megőrizni s szeplőtelen mineműségében kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, kérdem, lehet-e ennél minden kesertül tisztább érzés, édesb osztályrész?» A «nemzetisülést, magyarosodást, ő ime ily magas jelentésben látta: a szellemi, erkölcsi emelkedésben. Az emberi tökéletesedésben. Ez a nacionalizmus tehát helyreállítja az ősi magyar keresztény missziós gondolat uralmát és az emberiség univerzális egységéből meríti érvényét. Egyetemes emberi feladat ez a nacionalizmus, mert az emberiség nemzeteiben él «Egy nemzet pedig, mely sajátosságainak kifejtésében valami egészre kiképezheti magát, oly erkölcsi test, mely az emberiségnek alkotó része és azon lépcsőknek egyike, melyeken az emberi nem mind magasabbra emelkedik véghivatása, a tökéletesülés felé.»

Erről az emberi tökéletességről és ezekről a nemzeti sajátosságokról és képességekről megvolt a maga határozott képzelete és eszménye: a legmagasabb erkölcsi parancsnok és a valódi, tiszta, szellemi szabadság ideája, melyet az emberiség legbecsesebb «jussának» és a magyar szellem végső «elemének» nevezett.

Ezekben az alapokon és ezeket az erőket akarta nemzetében kifejleszteni.

Nemzete nem fogadta el őket, nemzete elhagyta őt

és más úton haladt. Túlmagas volt az eszmény, túlnagy erőfeszítést kívánt. Így hát eszmény maradt, mit a tömeg talán bámul, de visszatörpan tőle. Ezért maradt bevégezetlen, csonka és tragikus ez az élet, ezért vár teljesülésre a végtelenben.

De ki volt ennek az üstökös-életnek alakítója, hőse és áldozata?

Nagy vetélytársa, ki a nemzetet elhódította tőle, a legnagyobb magyarnak nevezte. De csak ennyi volt-e? Csak?

Igen! Itt is az ő szavaival felelhetünk. «Nincs nálam jobb magyar, de ha van is oly hű, oly őszinte magyar, mint én, akárhány, nálamnál őszintébb és hűbb egy sincs, erre esküszöm: azért mégsem tudom feledni, — és ezt minden csepp véremben érzem, — hogy önálló, halhatatlan lelkű lény vagyok, ki előtt halandó lényem porban áll, s ezért hallgatnia kell bennem a magyarnak, ha annak vágyai az igazságos emberrel jutnak el-lentébe.»

Ki merte ezt kimondani rajta kívül akkor, a nacionalizmus leglángolóbb napjaiban? De éppen ezért koronázhatták meg a legnagyobb magyar titulussal. Valóban az volt: a legnagyobb a magyarok között.

Ha Assisi Ferenc idejében él, szent lesz ő is, ha Luther idején, reformátor, de a XIX. század első felében élt, így nacionalista reformer lett. Mert a probléma és feladat, amit átélt s ami ösztökélte és kusza, sokágú életét mégis oly egységessé és egyenessé tette, mint az üstökösét, most is ugyanaz volt: az emberi lét kérdése. Hogyan élheted úgy, hogy méltó legyen e nevezetre:

existentia humana? A problémának és feladatnak csak a megjelenési körülményei változtak, a fogalmazása, mondhatni. A legnagyobb magyar előtt a *humanista nacionalizmus kérdése*, lehetősége, megvalósításának eszménye állt.

Közhelyek tolnak fel arról, hogy az ember két anyagból van összeróva, testből és szellemből. Vagy Platon nagyszerű képe a kétlovas fogatról. Az egyik a magas ég felé szárnyalna, a másik le a föld felé vonná a szekeret. Igen, az emberben alantas, érzéki, önös indulatok tombolnak és egy tiszta vágy sóvárog a megváltó önfeloldódás malasztja után a szellem egyetemes birodalmában. E két erő harca az emberi sons és e megváltott élet az emberi eszmény. Amikor a szellem úrrá lesz a testen és az egyént feloldja az egyetemességben. Az emberi lét e magasztos küzdelem. A köznyelv az erkölcs és erény fogalmaiba foglalja.

A genie-nek többféle formája van, bár mindben közös a lényeg: az átélő képesség és teremtő erő rendkívüli intenzitása és kapacitása. Vannak oly genie-k is, kiknek legnagyobb élménye az emberi lény e kettősége, s erejüket ebbe a harcba vetik, hogy az emberi lét diadalát kivívják. Elsősorban természetesen saját személyiségükben, de miután ők maguk ki tudták vívni, parancsként állítják embertársaik elé is a maguk megváltásának a módját és irgalmatlanul megkövetelik tőlük, ha méltók akarnak lenni az emberi nevezetre. Ők az emberiség nagy morális genie-jei, az emberi nagyság nagy példaképei, a szellem erejének diadalmi jelei.

És a Gondviselés, úgy látszik, gondoskodik arról, hogy választottjainak élete minél példászerűbb legyen, hogy a kettősség problémáját minél mélyebben, minél gyötrelmesebben éljék át és a diadal minél küzdelmesebb harc után, minél győzelmesebb legyen. Lényükben a szellem magasba szárnyaló vágya erősebb és követelőbb, mint a közönséges emberben, akaratuk pedig makacsabbul és szenvedélyesebben, megtörhetetlenül követi, de erősebb és követelőbb bennük az alantasabb elem önös indulata is. Oly erős és követelő, hogy rabságának megalázó gyötrelmeit is átszenvedik. Ez a rabság életük nagy élménye. Ebből hajt ki életük, a *bűn* élményéből. A bűn rabságának megaláztatásában támad fel bennük a méltatlanság tűrhetetlen érzete s ebből a megváltás forró vágya, amely aztán egész életüknek irányt ad, amint ráeszmélnek, hogy e megváltás eszköze ott rejlik bennük, akaratukban, mellyel, a kegyelem segedelmével, a bűn láncait megtörik, lényüket felszabadítják.

Széchenyi István e nagy morális genie-k sorába tartozott. Lényében ott voltak azok a hatalmas pusztító szenvedélyek, melyek fölött mélységes vallásosságban jelentkező vágy a tisztaság és önfeloldódás után oly kétségbeesett elszántsággal akart diadalmaskodni. Ismerjük ifjúkora kalandjait, ismerjük a nagy fordulatot és ismerjük a kifejlést. Ismerjük naplójából azokat a gigantikus vívódásokat, melyekkel megváltani igyekezett önmagát. Ezek a naplókötetek a nagy confessiók sorába tartoznak. Széchenyi élete egy lélek megváltásának a története.

De vájjon megváltatott-e?

A meggyötört, csalódott és kétségbeesett léleknek a tébolyba menekülése, majd pedig a gyötrő öntudat székhelyének erőszakos elpusztítása másról árulkodik. Széchenyi tragédiája az volt, hogy nem érte be a maga személyiségének felemelésével az erkölcs és erény magaslatára, hanem egy egész nemzetet akart megváltani. Ő ki tudta vívni a győzelmet, elvárta nemzetének többi tagjaitól is ezt az erőfeszítést. Az a gőg, amit oly sokszor szemére lobbantottak, s az, hogy oly magas igényekkel lépett fel az emberekkel szemben, a maga küzdelmeinek és diadalának élményéből fakadt.

És itt nem pusztán arról van szó, hogy nemcsak anyagiakban, hanem elsősorban a kultúra és erkölcs terén akarta magasra emelni nemzetét. Erre mások is törekedtek. Az a lényeg itt, hogy ő egészen másban látta a nacionalizmus lényegét, annak valódi értelmét, mint a korabeli közvélemény. Nem abban, ami sajátos és elkülönítő, hanem abban, ami egyetemes és összeforraszt. A nemzetiség az ő felfogása szerint nem a származás, a nyelv, a szokások s más külsőségek, mégcsak nem is a hagyomány, hanem egyedül és kizárólagosan egy szellemi princípium, sőt erkölcsi mozzanat; *erény* a nemzetiség. Az erkölcsi magatartás egy formája: az emberi tökéletességre törekvés a nemzetiségben adott alapokon. A nemzet tehát nem önmagát, hanem az egyetemes emberiséget szolgálja, amikor önmagát mint annak egy tagját a tökéletesség, az *existentia humana* magaslatára emeli. Ez a nacionalizmus tehát nem állíthatja szembe a nemzeteket semmi kö-

rülmények között, mert nem külön érdekek hajszolá-
sában merül ki, hanem egyetemes és közös cél szolgál-
latában. Magas cél. Nagyonis magas. Elérhetik talán
egyesek, de nem nagy tömegek. Hiszen eszerint az a
tökéletes magyar, aki tökéletes ember. S hányán képe-
sek erre?

Ő képes volt. Ezért volt ő a legnagyobb. S ezért tel-
jesülhet élete csak a végtelenben. Célja, egy nemzet fel-
emelése a tökéletesség csúcsára, túl van a földi lehető-
ségek határán. De a végtelenben örökké ott lebeg és ősz-
tökél. «Éltető eszmévé finomult...» Így beszél a költő. S
valóban, a nemzetnek, amely nem tudta követni, amely
más vezér után tért, amely nem hagyta megváltani
magát, mégis ő a legnagyobb, az örök eszmény, ő a
legnagyobb, a végső szó, amit a nemzet géniusza ki-
mondott.

XLI. UTÓSZÓ

Ez a könyv népszerű munka, széleskörű közönség számára készült. Ez a szempont irányította a forrásszövegek kiválasztását és a keretszövegek előadását. A cél a nemzeti önismeret legmeggyőzőbb dokumentumainak olvasmányszerű előadása volt, oly módon, hogy a fejlődés vonala önként kibontakozzon és a történeti helyzetek rajza se száraz magyarázat legyen. A szerző a magyar nemzeti szellem és nacionalizmus történetére vonatkozó vizsgálataiban során megismerkedett a forrásanyaggal és nagyon jól tudja, hogy az itt előadott szemelvények mily messze állanak a teljességtől. Azt is megérti, ha mások más szövegeket tartanak talán fontosabbnak. Ő ezek mellett döntött, azt vélvén, hogy ezek a legtipikusabbak, a fejlődést legjobban jellemzők és — ne féljünk a kifejezéstől — a leghatásosabbak. Ugyancsak a népszerű kiadvány követelményeinek engedve szánta el magát arra, hogy helyenként eltért a szövegek teljes és betűhív közlésétől, — természetesen szigorúan ragaszkodva szellem és tartalom benső hűségéhez ezekben az esetekben is. De jobbnak látta ezt a

megoldást, mint jegyzetekkel, magyarázatokkal terhelni egy ilyen természetű könyvet. Régi és dédelgetett vágya, hogy egyszer kiadhassa a magyar szellem önismeretének teljes forrásanyagát tudományos feldolgozásban, mintegy okmánytáráként e tárgyról írt történelmi és elméleti munkáinak. De más kezéből is örömmel üdvöznél e kiadványt. Egyelőre pedig ezzel a szerény kísérlettel szeretné szolgálni nemzetének önismertét.

Budapest, 1943 május hava.

J. T.

T A R T A L O M

I. <i>Bevezető</i>	5
II. <i>A honfoglalók. Egy pázstor önjellemzése és egykorú idegenek a honfoglaló magyarságról</i>	7
III. <i>Az országalapító. Szent István legendája</i>	15
IV. <i>A kegyes lovagkirály. Szent László legendája és krónika-részletek</i>	21
V. <i>Az ősök emléke. Iíezai és Anonymus krónikái a hónokról és Attiláról</i>	27
VI. <i>Az elődök képe. Anonymus a honfoglalókról</i>	31
VII. <i>Az első bűnbánót. «Sirató ének Magyarországnak a tatárok által történt feldulásáról»</i>	35
VIII. <i>Az ellenállás vízének őre. IV. Béla levele a pápához</i>	41
IX. <i>A dicsőség útján. Küküllei János krónikája Nagy Lajosról</i>	45
X. <i>A védőbástya. Hunyadi János nyilatkozata és Janus Pannonius verse</i>	49
XI. <i>A csúcson. Bonfini, Werbőczy és Laskai Osvát a magyarokról</i>	52
XII. <i>A nemzeti király. Bonfini Mátyáskirályról</i>	55
XIII. <i>•'Nekünk Mohács kell.»</i> Részletek Istvánffy Miklós, Károlyi Gáspár műveiből és Nagybankai Mátyás, Siklósi Mihály, Szkhárosi Horvát András verseiből	59
XIV. <i>A «vitézid oskola».</i> Balassa Bálint verseiből és Fráter György nyilatkozata	63
XV. <i>Két ország, egy nemzet.</i> Bocskay István végrendelete	68
XVI. <i>«Két pogány közt...»</i> Bethlen Gábor végrendelete	72

<i>XVII. «Mint a küszöb és ajtó között...» Pázmány Péter</i> nyilatkozatai	76
<i>XVIII. A nehezebb oldalon.</i> Eszterházy Miklós leveleiből	80
<i>XIX. Az őrálló.</i> Zrínyi Miklós «Török áfium»-ából.....	85
<i>XX. A nemzet reformátora.</i> Zrínyi Miklós «Török áfium»-ából	90
<i>XXI. «Eleink tündöklősege.»</i> Attila, Hunyadi János és Mátyás király alakja egy XVII. századi versben és Zrínyinél	94
<i>XXII. «Régi dicsőségünk...»</i> Zrínyi prózai munkáinak «Dedicatio»-jából	98
<i>XXIII. A sas karmai közt.</i> Kuruc-énekekből	101
<i>XXIV. Tyukody pajtás.</i> Kuruc-énekekből	108
<i>XXV. A bujdosó.</i> Kuruc-énekekből	113
<i>XXVI. A majtényi síkig.</i> Kuruc-énekekből	119
<i>XXVII. A Fejedelem.</i> Rákóczi emlékirataiból	127
<i>XXVIII. A Száműzött.</i> Rákóczi vallomásaiból	131
<i>XXIX. A válaszfalán levelek.</i> Mikes Kelemen leveleiből	134
<i>XXX. «Ott mit tanulnak?»</i> Zrínyi, Bethlen Miklós, Mikes a korukbeli nevelésről	139
<i>XXXI. A tanítók sorsa.</i> Apáczai Csere János és Misztót- fatusi Kis Miklós nyilatkozatai	143
<i>XXXII. Rossz pásztorok kezén.</i> Rákóczi emlékirataiból.....	147
<i>XXXIII. «Romon virág.»</i> XVI—XVII. századi levelek és versek részletei	151
<i>XXXIV. A régi Magyarország.</i> Apor Péter, Kazinczy Fe- renc, Orczy Lőrinc jellemzései	155
<i>XXXV. A «Magyar Athenas»</i> Bod Péter művének elősza- vából	159
<i>XXXVI. Az új magyarság.</i> Bessenyei György «Magyar- ság»-ából	163
<i>XXXVII. Új ország felé.</i> Virág Benedek «Magyar ódá»-já- ból és Kármán József «A nemzet csinosodása»-ból	167
<i>XXXVIII. A nagy nemzedék.</i> Kisfaludy Sándor és Berzsenyi Dániel verse. (A boldog szerelem V. énekéből és A tizennyolcadik század c. óda)	171
<i>XXXIX. Polgárosodás.</i> Almási Balogh Pál újságcikke.....	177
<i>XL. A Legnagyobb.</i> Széchenyi István	182
<i>XLI. Utószó</i>	191